

RTS

Revista de Treball Social

número 212 - abril 2018

Reflexions sobre treball social
i poder

Reflections on social work
and power

COL·LEGI OFICIAL
DE TREBALL SOCIAL
DE CATALUNYA

Directora: Rosa M. Ferrer Valls

Sotsdirectora: Pepita Vergara Beltrán

Equip de redacció: Carlos Alarcón Zwirnmann
Teresa Aragonès i Viñes
Rosa M. Carrasco Coria
Rosa Garriga Blasco
Josep M. Mesquida González

Suport tècnic: Jaume Ferrández Rubió

Comitè assessor: **Montserrat Bacardit i Busquet:** Treballadora social. Directora RTS de 2006 a 2014. **Laura Caravaca Morilla:** Treballadora social. Coordinadora responsable del Servei de Centre de dia i SAD a la Fundació Privada President Torres Falguera, Llar Fundació. **Teresa Crespo i Julià:** Presidenta d'Entitats Catalanes d'Acció Social (ECAS). Presidenta del Consell Assessor de Polítiques Socials i Familiars. **Montserrat Cusó Torelló:** Treballadora social. Presidenta de Save the Children a Espanya. **Jose Fernández Barrera:** Treballadora social, llicenciada en dret i doctora en sociologia. Universitat de Barcelona. **Carme Fernández Ges:** Treballadora social i llicenciada en ciències de l'educació. Universitat Ramon Llull (Fundació Pere Tarrés). **Jose Antonio Langarita Adiego:** Treballador social i doctor en antropologia social. Universitat de Girona. **Montserrat Mestres Anglà:** Treballadora social i llicenciada en antropologia social. Cap de servei dels Serveis Socials, Sanitat i Programes a l'Ajuntament de Manresa. **Xavier Pelegrí Viaña:** Treballador social i doctor en antropologia. Universitat de Lleida. **Carmina Puig i Cruells:** Treballadora social, psicòloga i doctora en antropologia social. Universitat Rovira i Virgili (Tarragona). **Cristina Rimbau Andreu:** Treballadora social. Experta en polítiques socials europees. **Pepita Rodríguez i Molinet:** Treballadora social. Referent de l'àrea de treball social de l'Institut Català de la Salut àmbit Barcelona. **Antoni Vilà Mancebo:** Llicenciat en dret i doctor en pedagogia. Investigador de l'IGOP-UAB. **Cristina Villalba Quesada:** Treballadora social. Professora titular del Departament de Treball Social i Serveis Socials. Universitat Pablo de Olavide (Sevilla). **Teresa Zamanillo Peral:** Treballadora social i doctora en ciències polítiques i sociologia. Catedràtica jubilada de la Facultat de Treball Social de la Universitat Complutense de Madrid.

Disseny de les cobertes: Jordina Tió

Disseny interior: Ester Lozano Vivó

Correcció d'estil i traducció: Miquel Saumell Santaegúènia

Traducció i correcció angles: Urgell Poch Planas

Impremta i maquetació: I. G. Santa Eulàlia. Sta. Eulàlia de Ronçana

Dipòsit legal: B-19535/1968

ISSN: 0212-7210

ISSNe: 2339-6385

Tiratge: 600 exemplars en edició impresa

Versió en línia en català i castellà consultable a www.tscat.cat

Edita: Col·legi Oficial de Treball Social de Catalunya

Portaferrissa 18, 1r 1a - 08002 Barcelona

Tel. 93 318 55 93 - Fax 93 412 24 08

Adreça electrònica: rts@tscat.cat

Subscripcions: www.tscat.cat

Junta de Govern del Col·legi

Degana: Conchita Peña Gallardo

Vicedegana 1a: Marga Garcia Canela

Secretari: Juan Manuel Rivera Puerto

Vicesecretària: Lucía Guerrero Ruiz

Tresorera: Mercé Civit Illa

Vicedegana 2a: Núria Trepal Secanell

Vicedegà 3r: Jaume Fort Cònsul

Vicedegana 4a: Emma Pérez Pla

Vicedegana 5a: Gemma Solanas Bacardit

Vicedegana 6a: Caterina Cortés Sabaté

Vocals: David Rodríguez Abellán

Montse Pérez Escobar

Juan Roman Roldan

Arantza Rodríguez Juano

L'equip de redacció no s'identifica necessàriament amb el contingut dels articles publicats.

Sumari

■ Editorial	5
■ A fons	
Estat social, treball social i democràcia participativa	
<i>Fernando Álvarez-Uría Rico</i>	11
Repensant el poder dels professionals del treball social	
<i>Xavier Pelegrí Viaña</i>	31
Apunts sobre el poder (fer)	
<i>Joan Canimas Brugué</i>	47
Manar per fer polítiques socials justes	
<i>Mercè Martínez i Llopis</i>	57
L'empoderament com a estratègia de transformació política i social	
<i>Gemma Altell Albajes</i>	71
El treball social, en femení, i la seva relació amb el poder	
<i>Mercè Civit Illa i Margarita Garcia Canela</i>	83
L'abús de poder en treball social: avaluació de les propietats mètriques del Qüestionari de Violència a l'Usuari (C-IVU)	
<i>Francisco Idareta Goldaracena</i>	95
■ Altres temes d'interès	
Lleure, educació i comunitat	
<i>Rosa Romen, Carles Barba, Jose Antonio Ruiz i Salvador Carrasco</i>	115
L'afrontament de la mort d'un fill. El treball social en el dol pediàtric	
<i>Eunice Blanco Vázquez</i>	131
La percepció del suport social en famílies de pacients amb malaltia mental que han participat en el Pla de Serveis Individualitzat (PSI) enfront d'un grup control	
<i>Yolanda Domingo Calduch</i>	142

■ Pòsters universitaris	
Pòsters de fi de grau	157
■ Miscel·lània	
Ens creuran si no hi creiem?	165
■ Prestatge dels llibres	
Ales de paper	171
Ética de los servicios sociales	175
■ La Revista	
Publicacions	183
Normes per a la presentació d'articles a la <i>Revista de Treball Social</i>	184
Fe d'errates	186
Butlleta de subscripció	187

Editorial

Quan pensem en el treball social i el poder, què es el primer que evoquem? La relació amb els polítics? El poder que tenim sobre els nostres usuaris? El conflicte d'interessos? El context en què ens movem? La condició femenina de la nostra professió?

Continuem preguntant. Considerem el poder com una oportunitat o té més aviat connotacions negatives? Estem molt influïts per les notícies d'abús i corrupció? Ens impressiona massa la responsabilitat de la nostra feina?

Són molts interrogants, potser massa. Però això és el que l'equip de la RTS ens hem preguntat abans de dissenyar aquest número. Resulta difícil respondre a tot, però creiem que seria un bon exercici de responsabilitat que cadascun de nosaltres pogués dedicar una estona a pensar en la seva relació professional i el que significa tenir poder o no tenir-lo, i com ens hi relacionem i com l'exercim. En les pàgines següents, escrites per professionals qualificats, us oferim punts de reflexió que poden ajudar en l'exercici d'introspecció particular o col·lectiva.

El que sí que constatem és que el poder forma part intrínseca del treball social en la mesura que implica l'anàlisi d'aquelles estructures que generen desigualtats i injustícia en les relacions socials, i que pel que fa a la nostra tasca la relació d'ajuda és complexa i no ens situa necessàriament en un pla d'igualtat amb els usuaris. Tal com diu Joan Canimas al seu article, "el poder és la capacitat de fer alguna cosa, no un fantasma". Aquesta capacitat la necessitem per poder exercir amb força la nostra tasca en defensa de la ciutadania. Sense tenir-ne por, però utilitzant-la bé, partint del respecte per l'altre i sabent escoltar.

Potser també ens cridaran l'atenció les pàgines en què Gemma Altell ens parla d'empoderament, aquesta paraula "de moda" que fem servir tant i a vegades d'una manera lleugera, però que si la llegim bé significa: "que neix de la constatació que totes les persones tenim un poder sobre les nostres vides i el nostre entorn si aconseguim identificar-lo". Magnífica idea que ens pot servir per ajudar a trobar el nostre poder com a element transformador i contribuir a trobar-lo en els altres, tant si és una persona individual, com una família, un grup o una comunitat.

El treball social és una professió exercida majoritàriament per dones. I com a tals, haurem de lluitar per guanyar presència i saber trobar la forma d'exercir el poder d'una manera diferent que ajudi a aconseguir un món més just.

En cada un dels articles que us oferim, hi trobareu coneixement profund sobre el tema del poder. Què entenem per poder, com influeix un determinat context, què suposen les relacions de poder en l'exercici del treball social i com les afrontem des de diversos punts de vista. Possiblement aquests textos ens donaran resposta a alguna de les nostres preguntes, però de ben segur que ens ajudaran a pensar i a continuar reflexionant sobre la qüestió del poder.

When we think about Social Work and power, what is the first thing we evoke? The relationship with politicians? The power we have over our users? The conflict of interests? The context in which we are? The feminine condition of our profession?

We continue to ask: Do we consider power as an opportunity or it rather has negative connotations? Are we under the influence of constant news about abuse and corruption? Does the responsibility of our work impress us too much?

Here we have many questions, maybe too many. But this is what the RTS team asked us before designing the present issue. It is difficult to respond to everything, but we believe that it would be a good exercise of responsibility to each one of us to spend some time thinking about their professional relationship and what it means to have power or not to have it, how we experience it and how we perform it. In the following pages, written by qualified professionals, we offer you points of reflection that can help to exercise individual or collective introspection.

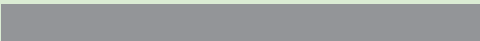
What we do point out is that power is an intrinsic part of Social Work insofar as it implies the analysis of those structures that generate inequalities and injustice in social relations. In relation to our work, the assistance relationship is complex and does not necessarily place us on an equality plan with the users. As Joan Canimas says in his article, 'power is the ability to do something, not a ghost'. We need this capacity to be able to strongly perform our task of defense of citizenship. Without fear, but using it well, starting with the respect for the other and knowing how to listen.

Perhaps we will also draw the attention to the pages in which Gemma Altell speaks of empowering ourselves. This 'fashionable' word that we use sometimes in a light way, but that well read means: 'born in the conception that all people have a power over our lives and our environment if we can identify it'. A great idea that can help us find our power as a transforming element and help find it in others, whether it is an individual, family, group or community.

Social Work is a profession carried out mainly by women. As such, we will have to fight to gain presence and know how to exercise power in a different way that may help to achieve a fairer world.

In each of the articles we offer you, you will find deep knowledge about the topic of power: What do we understand by power, How a certain context influences, What are power relationships in the practice of Social Work and how we face them from different points of view. Possibly these texts will answer some of our questions, but they will surely help us think and continue reflecting on the question of power.

A fons

Estat social, treball social i democràcia participativa

Repensant el poder dels professionals del treball social

Apunts sobre el poder (fer)

Manar per fer polítiques socials justes

L'empoderament com a estratègia de transformació política i social

El treball social, en femení, i la seva relació amb el poder

L'abús de poder en treball social: avaluació de les propietats mètriques del Qüestionari de Violència a l'Usuari (C-IVU)

Estat social, treball social i democràcia participativa

Per “un nou contracte social” en temps de globalització neoliberal

Social state, social work and participatory democracy.
For “a new social contract” in times of neoliberal globalization

Fernando Álvarez-Uría Rico¹

Resum

Des de l'anomenada “crisi del petroli” assistim a una gran transformació econòmica, social i política en la qual el capitalisme industrial ha estat tendencialment substituït pel capitalisme financer. Com afecta el nou ordre global neoliberal a la teoria i a la pràctica del treball social? Per avançar una resposta s'ha optat per analitzar la dinàmica de canvi recurrent a la història social i política del treball social als països occidentals, especialment a Anglaterra i els EUA. En aquesta breu genealogia, a partir dels *social settlement movements*, i de la inscripció del treball social professional a l'Estat social, s'ha pretès projectar llum per a un diagnòstic del present i avançar algunes propostes alternatives.

Paraules clau: *Social settlements*, Estat social, neoliberalisme, proteccions socials, Europa social.

Per citar l'article: ÁLVAREZ-URÍA RICO, Fernando. Estat social, treball social i democràcia participativa. *Revista de Treball Social*. Col·legi Oficial de Treball Social de Catalunya, abril 2018, n. 212, p. 11-30. ISSN 0212-7210.

¹ Doctor en Sociologia per la Universitat de París VIII - Vincennes. Catedràtic de Sociologia. Departament de Sociologia IV. Universitat Complutense de Madrid. furia@cps.ucm.es

Abstract

Since the so-called “oil crisis” we witness a great economic, social and political transformation in which industrial capitalism has been tendentially replaced by financial capitalism. How does the new neoliberal global order affect the theory and practice of social work? In order to advance a response, it has been decided to analyze the dynamics of change by looking at the social and political history of social work in Western countries, especially in England and the USA. In this brief genealogy, from the social settlement movements and the registration of professional social work in the social state, it has been intended to project light for a diagnosis of the present and to advance some alternative proposals.

Key words: Social settlements, social state, neoliberalism, social protections, social Europe.

Introducció

Tres esferes, estretament interconnectades entre si, conformen als països occidentals el gruix de l'espai públic: la societat civil, l'Estat i el mercat. Cadascun d'aquests àmbits socials, fruit de canvis esdevinguts en la història, és un espai inestable en el qual pugnen poders i resistències. En l'Estat, s'hi concentren els poders polítics i militars i, a més, com destacava Max Weber, “el monopoli de la violència física”, mentre que en el món econòmic proliferen les relacions de producció i consum, les relacions laborals i mercantils; en fi, en la societat civil es jerarquitzen, com en un mosaic, poders socials diversos i desiguals, des dels poders mediàtics i les esglésies, fins a les cooperatives, les xarxes de veïnatge i els cercles socials en els quals compartim professions i temps d'oci. Els individus no som aliens als poders que s'exerceixen en aquestes tres esferes de l'espai públic. Encara més, vivim i adquirim identitat pròpia a l'interior d'aquestes relacions de poder, ja que ens integrem al si de l'Estat, en la mesura que som ciutadans; formem part del mercat fonamentalment a través de la nostra professió, és a dir, a través de la relació que mantenim amb la feina, una activitat que ens proporciona autonomia econòmica; en fi, ens integrem en la societat civil mitjançant xarxes familiars, amistats, grups d'opinió, cercles socials en els quals ens socialitzem. Els capitals adquirits al llarg de la nostra formació, a través de la trajectòria personal de cadascú, especialment el *capital econòmic*, el *capital cultural* i el *capital social o relacional* ens proporcionen una posició social canviant dins l'estratificació social (BOURDIEU, 1988). Ho vulguem o

no, som subjectes polítics, econòmics, socials, de manera que el nostre jo més íntim, la nostra identitat personal, està travessada per les institucions instituïdes en les societats on hem nascut i vivim.

En el món occidental convivim en “societats dels individus”, és a dir, en una mena de societat marcada pels processos d'individualització que es desenvolupen amb especial intensitat des del segle XIX, una societat conformada pel “procés de la civilització” (ELIAS, 1990, 1987). Vivim alhora en societats hereves de la Revolució Francesa, societats caracteritzades per un mandat constitucional democràtic, és a dir, pels imperatius de llibertat, igualtat, i fraternitat. I tanmateix, malgrat l'imperatiu constitucional democràtic, les nostres societats es caracteritzen cada vegada més pel creixement de les desigualtats, per enormes diferències socials, per la bipolarització entre rics i pobres.

Des de finals del segle XIX fins a l'actualitat la principal funció del treball social en les nostres societats ha estat promoure la protecció social dels més desatesos i sotmesos, és a dir, lluitar per la integració i el benestar dels subjectes més fràgils. Emigrants, refugiats, aturats, nens abandonats, prostitutes, mares solteres sense llar, persones que viuen en la dependència o colpejades per les malalties, gent gran sense recursos, grups segregats o discriminats en funció del seu sexe, el seu color de pell o les creences religioses, grups, en definitiva, que conformen col·lectius representatius de tota una sèrie de “problemes socials”. Tanmateix, rere aquestes poblacions en aparença perfectament delimitades, i de les quals els treballadors socials, i especialment les treballadores socials, s'han ocupat amb generositat al llarg dels darrers cent cinquanta anys, s'hi oculta una societat de classes socials en pugna, una divisió que fractura la cohesió social i contradueix els mandats constitucionals en societats que aspiren a ser democràtiques. La *qüestió social* és precisament el perill que la societat s'escindeixi de manera irreparable, el risc que una societat fracturada s'institucionalitzi, i alhora la renúncia a una societat de semblants.

Als anys setanta del segle XX, en el marc de l'Estat social keynesià, Michel Foucault va caracteritzar les societats occidentals de l'època com a societats governades per poders disciplinaris, societats en les quals s'havia produït un procés de “governamentalització de l'Estat”. L'Estat social europeu no és aliè a la confluència, avalada per l'Estat, de tota una sèrie de poders capil·lars, xarxes que el propi Foucault va caracteritzar com “una microfísica del poder”. Davant de tota una àmplia trama de poders repartits per tot el cos social Michel Foucault concedia una gran importància a les resistències, i això no només perquè èticament és necessari resistir a un sistema de producció que, mogut per l'afany de lucre, gira al voltant de l'imperi dels diners, sinó també perquè només si

Des de finals del segle XIX la principal funció del treball social ha estat promoure la protecció social dels més desatesos i sotmesos, lluitar per la integració i el benestar dels subjectes més fràgils

transformem els espais de poder i de normalització ens podem desempallegar d'unes identitats que ens han estat imposades (FOUCAULT, 1991).

Des de finals dels anys setanta del segle XX s'ha operat a escala planetària una gran transformació, un canvi social de grans proporcions que sumeix els científics socials en la perplexitat. La perplexitat sorgeix quan les nostres velles categories forjades per pensar els problemes del passat ja no ens permeten objectivar la nova realitat social que es presenta davant dels nostres ulls. En termes generals es podria dir que ens trobem en el trànsit de societats articulades al voltant dels Estats-nació a societats globalitzades, mundialitzades. Passem d'una societat industrial a una societat post industrial que ha patit una revolució tecnològica. El vell capitalisme industrial, amb les seves indústries de xemeneia, tendeix tendencialment a veure's reemplaçat per un capitalisme financer en el qual es despleguen les noves tecnologies. Quin paper hauria d'exercir el treball social en aquest nou escenari sociopolític? Em sembla que per respondre a aquesta qüestió cal pensar històricament, és a dir, cal objectivar com ha canviat la manera d'exercir el treball social des de la seva gènesi a Occident fins a l'actualitat. Per raons d'espai em referiré a tres moments clau. El primer coincideix històricament amb la seva gènesi, a finals del segle XIX i principis del XX, quan va sorgir un treball social vinculat estretament a la societat civil. El segon moment es va produir amb la institucionalització del treball social en el marc de l'Estat social keynesià. Finalment, miraré d'objectivar algunes tendències de la difusa actualitat, quan un mercat globalitzat posa en perill l'arquitectura de l'Estat social que, malgrat les seves imperfeccions i limitacions, amb tants esforços i lluites es va aconseguir construir. Per a aquesta breu genealogia dels marcs històrics i socials del treball social als països occidentals, em centraré especialment en Anglaterra i els Estats Units.

Social settlements

Els historiadors del treball social solen considerar Toynbee Hall, la institució fundada a Londres l'any 1884, el model dels *social settlements*, els centres comunitaris de veïnatge. El centre acollia voluntaris, la majoria estudiants universitaris d'Oxford i Cambridge, que col·laboraven amb els treballadors socials. De fet Jane Addams, i la seva companya Elen Gates Starr, van visitar Toynbee Hall l'any 1888, abans de fundar a Chicago, l'any següent, i a partir d'aquest model, Hull House, una de les principals experiències d'un centre social que va tenir una enorme influència en les polítiques socials nord-americanes.

Se sol afirmar que el fundador de Toynbee Hall va ser el vicari de la parròquia de Sant Judes a Londres, Samuel Barnett.

S'oblida amb freqüència l'important paper que en aquesta fundació hi va jugar Henrietta Octavia Weston Barnett (Rowland de soltera), amb qui el vicari anglicà s'havia casat l'any 1873, i és per això que s'ignora el paper que va exercir aquesta pionera del treball social en la formació de l'anomenat *settlement movement*.

Henrietta Barnett, quan va morir el seu pare l'any 1869, va heretar mig milió de lliures i es va desplaçar a Londres. En una de les reunions filantròpiques organitzades per Octavia Hill va conèixer el clergue Canon Samuel Barnett. Tots dos, per lluitar contra la pobresa, van fundar Toynbee Hall al barri deprimat de Whitechapel. En aquest assentament social, s'hi va obrir una escola primària per als nens pobres, una escola d'adults, una biblioteca, s'hi van organitzar reunions i conferències, concerts, exposicions de flors, excursions al camp i també s'hi va obrir una galeria d'art, la Whitechapel Art Gallery. Henrietta va ser especialment sensible al treball social amb nens abandonats, mares solteres i prostitutes. L'any 1873 havia creat un espai de sociabilitat anomenat Mather's Meetings amb l'objectiu de promoure xarxes de dones que facilitessin la millora de les seves condicions de vida. De fet Toynbee Hall va facilitar la incorporació al servei domèstic de moltes dones joves sense feina que eren objecte de l'explotació sexual.²

Els Barnett van publicar nombrosos llibres, entre els quals un que s'intitula *Per un socialisme pràctic. Assaigs de reforma social*. El socialisme pacífic que preconitzaven, inspirat en el socialisme utòpic, i alhora en la filantropia cristiana, seria el resultat de l'esforç personal dels pobres, de la millora de la seva autoestima amb l'ajuda dels treballadors socials i amb la solidaritat dels ciutadans, així com amb el suport de les corporacions municipals i de l'Estat per cobrir les seves necessitats bàsiques. En aquestes necessitats bàsiques s'inclouen tant les bases materials com les ètiques i estètiques que servien de guia per a l'acció social. De fet, Henrietta Barnett i la nord-americana companya de Jane Addams, la treballadora social Elen Gates Starr, es van interessar pel moviment artístic Arts and Crafts, en el qual van participar William Morris, John Ruskin i d'altres, ja que avorrien la seriació mecànica de mercaderies generada pel capitalisme industrial. L'alternativa, segons el seu parer, passava per produir objectes bells, arte-

²Henrietta Octavia Weston Rowland, abans de conèixer Samuel Barnett, va treballar amb Octavia Hill, la fundadora a Anglaterra de la Charity Organization Society (COS). Octavia Hill era filla de James Hill, un comerciant de cereals seguidor del socialista Robert Owen, i va ser la principal inspiradora dels assentaments socials entesos com a formes d'organització tendents a la convivència pacífica entre rics i pobres en un ambient comunitari (WATKINS, 2005). Sobre l'ètica imperant a Toynbee Hall i els seus vincles amb el sindicalisme i el cooperativisme és interessant el llibre de Meachan intitulat *Toynbee Hall and Social Reform 1880-1914* (1987).

sans, artístics, en un món també guiat per la recerca de l'equilibri i la bellesa. A partir de la creació l'any 1887 de l'Arts and Crafts Exhibition Society a Londres aquest moviment es va expandir, un moviment alhora artístic i ecològic, en la línia del cooperativisme, que va assolir el seu apogeu entre els anys 1880 i 1920, és a dir, coincidint amb la gran expansió dels *social settlements*.

Quan es va crear Toynbee Hall els censos oficials de Londres estimaven l'existència de 8.600 prostitutes a la ciutat. Segons les estadístiques policials a Whitechapel hi havia 62 prostíbuls i unes 1.200 prostitutes. Whitechapel era per tant el lloc de Londres amb més presència de prostitutes. Com Helen Bosanquet, creadora de l'Escola de Sociologia de la COS, i altres treballadores socials, Henrietta estava convençuda que el potencial per al desenvolupament personal passava per la ciutadania activa dels indigents.

L'any 1888, més concretament entre el 31 d'agost i el 9 de setembre d'aquell mateix any, cinc prostitutes van ser salvatgement assassinades i mutilades a Whitechapel. Es deien Mary Ann Nichols, Annie Chapman, Elizabeth Stride, Catherine Eddowe i Mary Jane Kelly. El brutal assassí, conegut popularment com Jack the Ripper, Jack l'Esbudellador, reptava la policia i la premsa perquè endevinessin la seva identitat, una identitat sobre la qual encara se segueix especulant. Judith R. Walkowitz, en un llibre fascinant, *La ciutat de les passions terribles*, defensa que la por "al monstre que recorre els carrers en busca de dones caigudes" va aixecar un mur de contenció contra la gran alenada que aleshores es va produir a favor de l'emancipació de les dones. Al voltant de Whitechapel les dones, a les quals Walkowitz anomena "les activistes de la caritat", van constituir la punta de llança de la presència de l'anomenada "nova dona" en els baixos fons de la ciutat, espais fins llavors acotats exclusivament als homes. "A poc a poc", escriu, "les dones dedicades a la filantropia es van establir com a persones que hi veien més enllà que els homes, perquè veien el costat domèstic de la pobresa. [...] Atesa la seva peculiar situació social, les dones de la burgesia van obtenir també nous significats socials, noves «veritats» de les seves exploracions urbanes. A diferència dels investigadors masculins, els relats dels quals, en paraules d'una voluntària victoriana, feien «la impressió de l'estrany que fa visites oficials durant les hores d'oficina», aquestes dones passaven moltes hores amb les dones i els nens, les seves principals fonts d'informació, escoltant els seus relats" (WALKOWITZ, 1995: 120-121).

Judith Walkowitz és crítica amb els Barnett, especialment amb el vicari, perquè segons el seu parer, "va excloure les dones del seu centre perquè temia que agafessin el comandament del moviment", alhora que promovia la formació d'una classe d'elit de mascles formada per buròcrates il·lustrats (WALKO-

WITZ, 1995: 127). L'alarma social generada pels crims de l'Esbudellador va produir un retraïment de les dones de l'espai públic, al mateix temps que es va intensificar la separació entre les dones burgeses i les de les classes populars. La condició d'"esposa i mare" va adquirir un valor afegit, com a marca de respectabilitat, alhora que la vulnerabilitat de les dones, identificades exclusivament com a "víctimes que necessiten protecció", es va estendre més enllà de Whitechapel al llarg de l'espai urbà. Una campanya de moralització important i esbiaixada, amb el suport dels mitjans de comunicació, va posar el fre al moviment emancipador de la dominació de classe i de la dominació masculina.

Com ja s'ha assenyalat, quan Jane Addams i Ellen Gates Starr van tornar a Chicago del seu viatge per Europa es van inspirar en Toynbee Hall per a la fundació de Hull House. Es tractava de posar en marxa una institució de trobada entre subjectes de diverses nacionalitats, races, classes, edats i sexes per convertir-la en un laboratori social que serviria de palanca per al desenvolupament d'una "democràcia radical". Mary Jo Deegan, que va analitzar sociològicament la formació i el desenvolupament d'aquest projecte d'experimentació social, assenyalava que l'expressió "democràcia radical" significava per a Jane Addams i el seu equip que a partir d'uns principis democràtics, portats fins a les últimes conseqüències, es podria desenvolupar una igualtat social, econòmica i política completa. Tothom tenia dret a participar en la gestió de l'espai públic, a intervenir en la presa de decisions sobre assumptes que afectaven directament les seves vides i el model de societat. Hull House havia de ser un espai obert enmig de la societat que proporcionés a la gent la capacitat de viure junts, i al mateix temps havia de ser "un centre per desenvolupar anàlisis empíriques, estudis i debats" (DEEGAN, 1990: 39).

Uns anys després, al 1892, les *Societats per una cultura ètica* organitzaren una escola d'estiu a Plymouth, Massachusetts, a la qual van convidar nombrosos representants del *new settlement movement*. El líder del grup era Robert A. Woods, que, també després de visitar Toynbee Hall, va fundar a Boston un altre assentament social, Andover House. A l'època de l'escola d'estiu a Plymouth l'activista Robert A. Woods acabava de publicar precisament un llibre intítulat *English Social Movements*, on es referia als assentaments socials anglesos. En aquella trobada també hi van participar Vida Dutton Scudder, Helena Dudley, Julia C. Lathrop i la mateixa Jane Addams, que va intervenir per presentar la seva manera d'entendre els centres socials de veïnatge. Anys després, el 1910, al seu llibre *Twenty Years at Hull-House*, Jane Addams va recollir al capítol VI aquesta intervenció intítulada "El valor subjectiu d'un centre social". En aquest text va defensar que els centres socials creats en i per a la comunitat constituïen una via vàlida d'aproxima-

Es tractava de posar en marxa una institució de trobada entre subjectes de diverses nacionalitats, races, classes, edats i sexes per convertir-la en un laboratori social que serviria de palanca per al desenvolupament d'una "democràcia radical"

ció a la qüestió social. Enfront dels que s'esgoten teoritzant sense parar, i enfront a aquells que dilapiden els seus esforços en una practica cega, els centres de veïnatge, incardinats als ajuntaments i a les comarques, uneixen al mateix temps la teoria i la pràctica, són espais de trobada, de participació, de decisió. El pressupost basic que els sustenta és que tothom, homes i dones, estem units per una mateixa humanitat compartida. Per tant podem i hem d'ajudar-nos els uns als altres, i els *settlements* han de ser espais d'encontre, de comunicació, d'ajuda mútua. La necessitat subjectiva d'obrir un centre social, com Hull House, estava empesa per factors com ara "el desig d'interpretar la democràcia en termes socials", l'impuls de trobar la font de les nostres vides, i de contribuir al progrés humà, en definitiva, el moviment cristià cap a l'humanitarisme. "Les cases socials de veïnatge són", escriu, "un esforç experimental per ajudar a la solució dels problemes socials i industrials generats per les modernes condicions de vida a la gran ciutat" (ADDAMS, 1998: 79-87).

Segons les estadístiques oficials entre el 1890 i el 1910 van entrar als Estats Units més de 12 milions d'emigrants europeus. L'any 1913 hi havia 413 *settlements* en 32 estats. De fet, l'any 1911 es va crear el National Foundation of Settlements and Neighborhood Centers i el 1922, quasi coincidint amb la creació de l'Associació Americana de Treballadors Socials, el moviment es va expandir amb la creació de la International Federation of Settlements. En el rerefons d'aquesta enorme mobilització sociopolítica hi batejava el somni d'una veritable democràcia social a la qual havien de concórrer els esforços de tothom. Calia fer de la societat civil una veritable comunitat harmònica, fraternal, de ciutadans lliures i iguals. Per desenvolupar aquest "experiment social" les dones de Chicago compromeses amb l'anàlisi i la intervenció social, encapçalades per Jane Addams, van ser les primeres en acudir a la cita.³

---

³ Als *settlements* hi concorrien tota una sèrie de corrents ideològics que anaven des del socialisme llibertari, al feminisme, la caritat, la filantropia, i la sociologia científica (ÁLVAREZ-URÍA RICO i PARRA CONTRERAS, 2014).

L'Estat social contra els cinc gegants malvats

Com es va passar de la filantropia i la caritat al treball social secularitzat? Tot sembla indicar que els *social settlements*, en incardinar al col·lectiu de treballadors socials a la comunitat, van suscitar al mateix temps la qüestió de la lluita contra la desorganització urbana i la qüestió de la precarietat laboral i l'atur com a problemes estructurals. Per abordar tant la *qüestió urbana* com la *qüestió social* els treballadors socials comptaven amb dades primàries obtingudes a partir de la seva pròpia pràctica solidària, però alhora, molt aviat, van establir una aliança amb activistes polítics, sindicalistes, sociòlegs, periodistes radicals, urbanistes... Es tractava de recollir dades objectives, diagnosticar els mals, i participar en la recerca de solucions. Jane Addams, per exemple, va tenir una relació molt estreta amb els sociòlegs del departament de sociologia de la Universitat de Chicago. Per la seva banda, a Londres, Beatrice Webb, que es va iniciar en el treball social a la COS, a la dècada dels vuitanta, va començar a treballar en l'equip d'investigadors de Charles Booth sobre *La vida i la feina de la gent a Londres*. De fet un dels primers articles de Beatrice Webb feia visibles les dures condicions de feina existents als ports de Londres. L'any 1897 Beatrice i el seu company Sidney Webb van publicar *La democràcia industrial*, un llibre basat en entrevistes i en l'observació participant (WEBB i WEBB, 2004). Tots dos van fundar la London School of Economics, des d'on van promoure el desenvolupament de les ciències socials així com la formació dels treballadors socials. Tanmateix el veritable pas de gegant en el qual s'inscriu la completa professionalització i secularització del treball social es va produir a l'interior de l'Estat social.

Els *social settlements* miraven de contribuir, de forma voluntària, a satisfer les necessitats vitals de les poblacions més pobres, mentre que l'Estat social estava obligat a desenvolupar mesures protectores en nom d'un dret universal de ciutadania. Com es va passar del *reconeixement de les necessitats* al *reconeixement dels drets*? Tot sembla indicar que el compromís de dones sindicalistes, socialistes, i treballadores socials va ser decisiu per a la substitució de la caritat per la justícia i, per tant, per a la creació de les proteccions socials a l'interior del nou Estat social. En el pas de la societat civil a la protecció social per l'Estat social la llarga lluita de les dones pel dret al vot sembla haver estat un graó clau, estratègic, per tant, per confiar en l'Estat, i participar en l'acció social de l'Estat, calia lògicament que les treballadores socials deixessin de sentir-se discriminades i expulsades per l'Estat del camp polític. El sufragi femení el van conquerir les dones nord-americanes l'any 1920, i les angleses el 1928. L'entrada de les dones al joc polític no només va transformar les velles

regles del joc, sinó també el seu compromís amb les atencions i amb la protecció social.⁴

El canvi de rumb de la centralitat de la societat civil a la centralitat de l'Estat queda ben reflectit en la conferència que va impartir l'economista de Cambridge John Maynard Keynes a Oxford l'any 1924, una conferència que va servir de base al conegut assaig intitulat *El final del laissez-faire*. En aquesta intervenció Keynes advocava ja a favor que "una institució central" es fes càrrec del "control deliberat de la moneda i del crèdit". Segons ell, s'estava produint en aquell moment en les societats industrials el pas d'un capitalisme de petites empreses familiars a un capitalisme *socialitzat* caracteritzat per les grans empreses de serveis públics, juntament amb el naixement de grans corporacions privades.

El 10 de juny de 1930 J. M. Keynes va impartir una conferència a la Residència d'Estudiantes de Madrid intitulada "Possible situació econòmica dels nostres nets". Robert Skidelsky, bon coneixedor de l'obra de l'economista de Cambridge, considera que aquesta conferència és un bon exponent de la filosofia social de base del keynesianisme. Keynes es distanciava tant dels revolucionaris ("que tot ho veuen malament i per als quals l'únic remei és un canvi violent"), com dels reaccionaris ("que consideren que tot experiment innovador és arriscat"), i estava convençut que el futur obriria el camí a una societat en la qual s'hauria resolt "el problema econòmic" i en la qual, finalment, els éssers humans podran gaudir de llibertat i de temps lliure per dedicar-se a cultivar "l'art de viure". El problema econòmic desapareixerà com a "problema permanent de la raça humana" i el temps laboral s'escurçarà extraordinàriament. La societat es pacificarà i desapareixerà la violència. "Però a més de tot això", assenyala Keynes, "procurarem repartir les poques tasques que queden, de la manera més equitativa possible, perquè a ningú li falti el pa de la feina de cada dia" (KEYNES, 1932: 15-17).

La Gran Depressió de 1929 havia situat una vegada més al centre del debat polític la qüestió del treball. El 1933 l'atur colpejava als EUA més de 13 milions de treballadors dels dos sexes. La publicació de John Maynard Keynes al febrer de 1936 de la *Teoria general de l'ocupació, l'interès i els diners* proporcionava un paper central a l'Estat i a la fiscalitat per combatre la desocupació. En aquest nou escenari de crisi econòmica i so-

---

⁴ Abram de Swaan, que va realitzar una història de l'Estat social en la qual subratlla el pas "de la caritat a la consciència social", sosté que "el desenvolupament d'un sistema públic de seguretat social ha constituït una innovació administrativa i política de primer ordre, comparable en importància a la introducció de la democràcia representativa, i molt subestimada com un dels èxits de la tècnica administrativa" (DE SWAAN, 1992: 176). Per la meua banda, he defensat la tesi que l'entrada de les dones en el camp polític va transformar en profunditat la vella cultura política (ÁLVAREZ-URÍA, 2013).

cial calia avançar cap a un sistema productiu controlat, calia en suma disciplinar el mercat. La *Teoria general* obria el camí a una *economia social* que era una alternativa al liberalisme econòmic, però també al feixisme i a l'estalinisme soviètic. A l'interior de la recerca d'una societat justa l'acció dels treballadors socials resultava essencial.

El 1938 el sociòleg Karl Mannheim, després de ser expulsat de la seva càtedra de Frankfurt per part dels nazis, va ser convidat a impartir al Manchester College de la Universitat d'Oxford una sèrie de quatre conferències en les quals va afirmar que la gran tasca de la sociologia és abordar el problema de la planificació i reflexionar sobre "els mitjans per guiar aquest procés cap al seu punt òptim". A les conferències el sociòleg hongarès mirava de presentar una alternativa als totalitarismes que passava per la planificació des de l'Estat democràtic. L'alternativa contra el liberalisme i contra els totalitarismes de dretes i d'esquerres passava per tant per un reformisme radical, és a dir, per la planificació en i per a la llibertat.⁵ Per tal de donar aquest impuls els reformadors socials van haver de fer front en el terreny de les idees a enemics interiors com els nous liberals, entre ells personatges tan influents com Lippmann, Mises, Hayek i Karl Popper. Tanmateix Keynes i Mannheim no estaven sols, comptaven amb forts suports, com els lúcids treballs de Karl Polanyi, i també amb el compromís de les treballadores socials més compromeses.

Frances Perkins, la intel·ligent treballadora social que va ser resident a Hull House, i que va participar activament en centres comunitaris, també va ser una estreta col·laboradora política en el gabinet governamental de Franklin D. Roosevelt, el president que va promoure el New Deal.⁶ En unes animades memòries ens relata com, després del crac del 29, es va endegar la protecció social per als aturats i la gent gran desprotegida. Tant Roosevelt com Perkins somiaven amb una assegurança nacional per a tothom, que aniria "des del bressol fins a la tomba", i que cobriria els grans riscos socials, entre els quals l'assegurança de malaltia, però hi van trobar resistències, com les del Tresor, i van haver d'accontentar-se amb una seguretat social federal molt més limitada que la somiada. Va ser el treballador social Harry Hopkins qui va proposar que la

⁵ "L'error del liberal va ser fer-se massa introvertit, no advertir la importància de l'ambient i, per contra, atribuir totes les forces creadors al subjecte [...]. Però si el liberal tendia a ser cec per a l'ambient, els socialistes i els feixistes tendeixen a ser-ho per al subjecte" (MANNHEIM, 1963: 275-337).

⁶ Frances Perkins va comptar, entre d'altres, amb el suport d'Eleanor Roosevelt, cosina i esposa del president. Eleanor es reunia amb altres dones feministes a la Junior League for the Promotion of Settlement Movements. Va col·laborar a Nova York en el Rivington Street Settlement House, i durant el New Deal va rebre el suport polític de Rose Schneiderman, Maud Swartz i altres activistes socials i polítiques vinculades als sindicats i al treball social.

beneficència i l'assegurança social anessin juntes. Va defensar que l'objectiu no era tant cobrir necessitats com fer efectius els drets dels ciutadans. La Llei de la seguretat social (Social Security Act) es va aprovar l'agost de 1935 amb el vot de demòcrates i de bona part dels republicans, ja que només van votar-hi en contra pocs diputats. Perkins assenyala que Beveridge també va estar l'any 1934 als EUA i es va entrevistar amb el president Roosevelt, però no sabem quin va ser el seu influx en la nova llei (PERKINS, 1946: 278-301). Beveridge provenia d'una tradició social cristiana, i entre el 1903 i el 1905 va ser el subdirector de Toynbee Hall. La participació de Beveridge en el desenvolupament de polítiques socials li va permetre establir amistat amb els Webb, fet que explica la seva actitud reformista i la seva constant preocupació pels estrets vincles existents entre les condicions de treball i la pobresa.

El 1942, en plena guerra contra el nazisme i el feixisme, es va fer públic a Anglaterra, l'Informe Beveridge. Lluitar contra la pobresa, les malalties, l'analfabetisme, els habitatges insalubres i la desocupació, equivalia a enfrontar-se als "cinc gegants del mal" (Want, Disease, Ignorance, Squalor e Idleness), que generen sofriment i minen les mateixes bases de la democràcia. Per lluitar per la igualtat no n'hi havia prou amb el creixement econòmic, també calia redistribuir béns i serveis, és a dir, adoptar decisions que afecten l'*estructura econòmica* i l'estatut de la propietat en les societats capitalistes, és a dir, posar límits a la lògica mateixa de la societat de mercat. En aquest sentit es pot afirmar que l'Informe Beveridge va apostar clarament per subordinar el mercat als interessos de la societat. La possibilitat d'acabar amb la pobresa, tant a escala nacional com internacional, va aparèixer aleshores com un objectiu realitzable en un proper futur en pau (BEVERIDGE, 1989). A l'interior d'aquesta enorme ofensiva societària les treballadores socials i els socialistes es van sentir més motivats que els conservadors a l'hora de comprometre's en el desenvolupament del nou pla, un pla que fou clau per a la formació i el desenvolupament de l'Estat social.

Contra tot pronòstic el Partit Laborista, liderat per Clement Attlee, va guanyar les primeres eleccions generals que van tenir lloc a Anglaterra després de la guerra, l'any 1945. El gran derrotat fou el Partit Conservador de Winston Churchill. Durant la campanya electoral el Partit Laborista es va fer seu l'Informe Beveridge i el va convertir en la base del seu programa, mentre els conservadors exhibien en els actes electorals el *Camí de servitud* de Friedrich Hayek, que s'havia publicat l'any anterior. Naixia així, contra la fe neoliberal en la centralitat del mercat, "l'esperit del 45", que el cineasta Ken Loach va reflectir de manera brillant a la pel·lícula que porta el mateix títol. Anglaterra faria de model a tot Europa, de manera que el desenvolupament econòmic i el desenvolupament dels drets socials, es convertien en els dos vectors sincronitzats de les polítiques socialdemòcrates.

Proteccions socials per fer front a la globalització neoliberal

A finals dels anys setanta el compromís social progressista va començar a esquarterar-se, ja que els governs neoconservadors de Ronald Reagan i de la Dama de Ferro van assumir les pressions per retornar a la centralitat del mercat. El novembre del 1989 es va esfondrar el mur de Berlín, i el desembre del 1991 desapareixia la Unió Soviètica. La cançó neoliberal de Friedrich Hayek, que va sonar abans a Anglaterra i als EUA que a la resta de països, va ser cantada en coral pels grans poders financers del món, i a les seves veus s'hi van sumar alguns departaments universitaris d'economia, especialment els de les grans universitats nord-americanes, així com alguns sociòlegs com Nathan Glazer, George F. Gilder i Charles Murray (ALVAREZ-URÍA, 1998). Va ser aleshores quan organismes internacionals sorgits de la derrota dels feixismes per propiciar la solidaritat entre nacions i pobles, com el Fons Monetari Internacional, el Banc Mundial, i l'Organització Mundial de Comerç, van passar a transformar-se en els millors aliats del capital. El desplegament mediàtic té un poder limitat si no té el suport dels poders fàctics, però quan governants sense escrúpols van emprendre el procés de privatització de béns de propietat social, i van afavorir amb les seves polítiques la deregulació del treball, va ser molt important que revistes econòmiques i departaments universitaris, amb Harvard al capdavant, asseguressin amb el seu prestigi que finalment s'entrava en el camí de "l'ortodòxia econòmica". A l'ombra de les propostes neoliberals va ressorgir la utopia negativa d'una "economia pura", és a dir, una economia autoregulada pel mercat que avança com un boig sense comptar al seu pas amb el fre de la societat civil ni de l'Estat.⁷ Serveixi tan sols un exemple del canvi social. Després de la bombolla financera que va desencadenar el crac del 29 el president Franklin D. Roosevelt va aprovar el 16 de juny de 1933 la Llei Glass-Steagall, que obligava a gestionar de manera clarament diferenciada els bancs de dipòsit de les agències d'inversió. Com el mateix president Roosevelt va assenyalar "prefereixo rescatar a qui produeix aliments que a qui produeix misèria". Doncs bé, aquella llei que protegia els estalviadors va ser finalment derogada -després de successius embats dels poders financers contra ella- i substituïda l'any 1999 per la Llei Gramm-Leach-Bliley, de manera que els bancs de dipòsit van entrar al

⁷ El Col·loqui Lippmann a París, organitzat a l'agost del 1938 pel periodista nord-americà Walter Lippmann i per l'economista francès Louis Rougier, va servir per avançar les bases del projecte neoliberal. Es podria resumir el canvi de rumb com una substitució de l'economia keynesiana per les propostes neoliberals de Hayek (WAPSHOTT, 2013). Convé recordar que l'any 1945 Karl Polanyi va publicar el seu sòlid i imponent llibre contra la societat de mercat (POLANYI, 2016).

Als nostres temps la puixança dels interessos privats i el desenvolupament dels mercats especulatius lliures d'entrebancs assenyalen un declivi de les societats democràtiques planificades i l'auge de l'anomenada mundialització

joc dels fons d'alt risc, van comprar i vendre bons porqueria, i van prodigar sense solta ni volta les *hipoteques subprime* -responsables a Espanya de la bombolla immobiliària-, és a dir, es va apoderar de l'esfera econòmica tot un entramat fraudulent de valors i operacions d'enginyeria financera, fins que es va desencadenar la crisi del 2008.

Als nostres temps la puixança dels interessos privats i el desenvolupament dels mercats especulatius lliures d'entrebancs assenyalen un declivi de les societats democràtiques planificades i l'auge de l'anomenada mundialització. L'esperit de la nostra època dista de valorar les institucions públiques de propietat social que en els països industrials estan sent desestabilitzades, o bé desmantellades. La planificació econòmica pels Estats democràtics ha cedit terreny davant les coaccions de les multinacionals i els grans poders financers als governs. Aquests, obsessionats amb abaratir la feina, abaixar els impostos als molt rics, reduir la despesa pública, eliminar els drets reals en la transmissió de les grans fortunes, i maximitzar les comissions dels banquers, han procedit a transferir al mercat béns que abans eren de tothom recurrent a les habituals privatitzacions d'empreses públiques i d'altres béns de propietat social. Les privatitzacions produeixen un efecte de deslegitimació del poder de l'Estat i de les seves polítiques democràtiques, però a més buiden les institucions públiques del valor social de la solidaritat, fet que genera la ruptura de vincles socials ja que les institucions públiques haurien de ser espais de recer per a tothom. La seva pèrdua resulta irreparable i sumeix els ciutadans amb més manca d'assistència i sotmesos a la solitud, sense cap altre recurs que demanar l'auxili de la filantropia, el voluntariat, la caritat, o un suport psicològic proporcionat pels especialistes de la ment. L'avanç dels fonamentalismes als nostres temps, l'empenta de les religions i l'obsessió per la identitat personal i nacional, per exemple, constitueixen l'altra cara del procés incessant d'erosió de les proteccions socials. En el nou clima fred de precarització del treball, por, i solitud, els poders mediàtics ens turmenten constantment amb amenaces difuses, fins al punt que hi ha sociòlegs universitaris que, guiats per aquest miratge, ens asseguren que vivim en "la societat del risc". L'imaginari de la por a una catàstrofe difusa juga avui una funció semblant a què en el seu moment van jugar els crims de l'Esbudellador: trencar les xarxes de solidaritat apel·lant al "campi qui pugui".

Quan es tancava l'any 2017 tres informacions extreteres dels mitjans de comunicació posen de manifest alguns canvis que s'han anat produint a l'ombra de la crisi de la societat salarial:

1. El 55% de la població mundial viu actualment sense protecció social (jubilació, atur, assistència sanitària, etc.). Aquesta notícia, feta pública per l'Organització Mundial del Treball el novembre de 2017, pot llegir-se en

paral·lel amb el primer Informe sobre les desigualtats mundials realitzat per cent economistes de la World Wealth and Income Database, que va ser presentat el dijous 14 de desembre del 2017, on es mostra que en totes les parts del globus, entre el 1980 i el 2016, han crescut les desigualtats econòmiques, de manera que, en el període citat, l'1% de les persones més riques del món ha acaparat el 27% del creixement de les rendes, mentre que el 50% més pobre ha hagut de conformar-se només amb el 12%. Europa continua sent la regió en la qual les desigualtats van créixer menys perquè encara compta amb un sistema de redistribució i una fiscalitat més progressiva, així com amb un sistema salarial més favorable a les classes populars, i un sistema educatiu més equitatiu. A Europa també han crescut molt les desigualtats socials, però s'han vist esmorteïdes per l'Estat social (cf. CHARREL, DE VERGÈS i ESCANDE, 2017).

2. Segons el Ministeri de Treball a l'any 2017 es van formalitzar a Espanya 21,5 milions de contractes de feina, una xifra històrica. Tanmateix 19,6 milions d'aquests contractes van ser temporals, és a dir, nou de cada deu dels nous llocs de feina són feines precàries. L'atur registrat disminueix en 290.000 persones, fins als 3,4 milions de treballadors, el nivell més baix en els darrers vuit anys. L'afiliació a la Seguretat Social, que compta amb 18,46 milions d'afiliats, va pujar en 611.146 cotitzants, la xifra més alta des del 2005. I no obstant això els beneficis empresarials creixen alhora que es deterioren els salaris dels treballadors i augmenta la inestabilitat laboral (cf. GÓMEZ, 2018).
3. En l'actualitat a la Borsa de Wall Street als Estats Units compten amb trenta-una empreses entre les cinquanta companyies més riques del món. Concretament són nord-americanes les següents cinc primeres empreses amb més capitalització: Apple (la capitalització borsària de la qual assoleix els 717.065 milions d'euros), Google (607.502 milions d'euros), Microsoft (549.702 milions d'euros), Amazon (469.425 milions d'euros) i Facebook (428.983 milions d'euros). Aquestes cinc empreses es van crear entre el 1975 i el 2004, és a dir, són empreses que es van desenvolupar, fins a convertir-se en gegants, en el marc de la globalització neoliberal. Després de les noves tecnologies el segon sector amb més poder econòmic és el poder financer. En tercer lloc figuren les empreses de telecomunicacions. Les grans indústries de xemeneia s'han volatilitzat. Les empreses vinculades a l'"or negre" del petroli i a les matèries primeres, que van ocupar posicions elevades als anys setanta, ara queden relegades en el rànking de l'economia mundial (cf. DELGADO, 2017).

Les tres notícies són representatives del nostre món, reflecteixen la desigual distribució de la riquesa, la precarització laboral, el pas del capitalisme industrial al capitalisme financer globalitzat, marcat profundament per l'auge de les noves tecnologies i l'afany depredador del nou capitalisme. Ens trobem amb el pas de societats industrials articulades al voltant de l'Estat-nació a una mundialització dels mercats que limita l'acció dels Estats, desestabilitza la integració en el treball, i genera més desigualtats socials. Tanmateix, les diferències entre uns països i els altres són enormes i els economistes de les desigualtats proven que en els països petits els poders oligàrquics solen ser més grans que en els grans. En qualsevol cas als països occidentals hem passat, durant els últims quaranta anys, d'una societat vertebrada per l'Estat social a una societat globalitzada. Aquests canvis afecten evidentment a l'estatut del treball assalariat, i per tant també l'estatut del treball social que es va desenvolupar a l'ombra de l'Estat social. La crisi també afecta directament el compromís socialdemòcrata. L'economista nord-americà Branko Milanovic plantejava recentment una pregunta clau: "Poden romandre estables i democràtiques les societats en les quals hi cohabitaven persones amb rendes i nivells de consum extremadament diferents? (MILANOVIC, 2017: 5). La seguretat social, les proteccions socials sorgides contra els cinc gegants per cobrir els riscos dels treballadors sobreviuen amb dificultats als països occidentals, però la crisi de la societat salarial, a la qual estan vinculades les proteccions al treball, genera nous problemes d'integració i, per tant, nous reptes per al treball social, un escenari nou que exigeix noves formes de pensar i noves pràctiques, sense renunciar als vells drets conquerits.

Què cal fer?

La crisi del treball assalariat provocada per l'auge de les noves tecnologies, les polítiques neoliberals i la globalització dels mercats han fragilitzat l'Estat social i alhora les polítiques socialdemòcrates que vinculen el creixement econòmic amb les proteccions socials. Tots aquests canvis van obligar els Estats a introduir nous dispositius estratègics al territori, i a recórrer a nous agents, entre ells les ONGs, que van desestabilitzar també el tradicional treball social professional. Un país com França, que continua sent un dels estats més igualitaris del món, ha vist com entre el 1983 i el 2014 l'1% de la població més rica ha incrementat en un 98% els seus ingressos davant d'un creixement del 31% dels ingressos de la resta de la població. El pes de la pressió fiscal és cada vegada menys en la reducció de les desigualtats i, com a contrapartida, amb més freqüència els ciutadans es veuen

tenallats entre economies fraudulentess i polítics corruptes. Les desigualtats tanmateix no es mesuren tan sols en termes monetaris, sinó també en termes de condicions de vida, equipaments als barris, desigualtats entre les regions, desigualtat d'oportunitats en funció del gènere, l'edat, el lloc de naixement. Les deslocalitzacions d'empreses, el blanqueig de diner negre, els paradisos fiscals, el recurs a l'enginyeria financera, els negocis bruts i les màfies estan a l'ordre del dia, i a mesura que es debilita la cohesió social augmenta un procés egoista d'individualització que mina la moral social, la moral de la ciutadania.

El retorn de la qüestió social, que Keynes considerava ja als anys trenta del segle XX gairebé una qüestió resolta per als seus nets, ens obliga a reforçar els llaços de solidaritat per aprofundir en la democràcia social. A Amèrica i a bona part d'Europa l'erosió del patrimoni públic en nom de la centralitat dels mercats globalitzats ha donat ales a demagogs nacionalistes i xenòfobs. Estem obligats a inventar una manera de viure junts en societats globalitzades per construir societats de semblants, societats justes, democràtiques, en les quals cal introduir noves formes de solidaritat. Els nostres problemes més apressants són reals, objectivables, podem i hem de solucionar-los si els abordem amb determinació.

En termes generals es pot dir que hem avançat en els diagnòstics de la crisi, i també en les propostes de sortida, que passen per disciplinar els mercats i impulsar a escala global la ciutadania social. Des de plantejaments sociològics, i en el marc de la sociologia crítica francesa, Robert Castel va analitzar sociohistòricament com es va produir la formació i la crisi de la societat salarial i, davant de les retòriques de l'*exclusió social*, que tant prodiguen les agències confessionals de caritat, va posar de manifest que els processos de ruptura de l'afiliació dels *perdedors* de la globalització enfonsen les seves arrels en la desestabilització del treball estable protegit per drets. Lluny de defensar la renda bàsica universal, que redueix exclusivament la qüestió social a una qüestió d'ingressos monetaris, i deixa al marge el treball, va plantejar que les alternatives passen per potenciar la formació laboral, repartir el treball i vincular drets efectius a la feina (CASTEL, 1997, 2009). Jacques Donzelot, al seu torn, va posar de manifest com "la qüestió urbana" és inseparable de "la qüestió social" i com la globalització econòmica obliga a passar d'allò "social per compensació" a un "social d'inversió o competició" que implica actualitzar la formació laboral i mobilitzar els recursos amb els quals compta la societat per fer més estrets els vincles de solidaritat (TABARES, 2017; RENDUELES 2017). Les seves propostes no estan gaire allunyades de les de Pierre Rosanvallon, que va plantejar la necessitat de repensar avui l'Estat social per passar d'un "Estat passiu de benestar" a un Estat "actiu", a una nova forma de pensar el fet social arrelada

La crisi del treball assalariat provocada per l'auge de les noves tecnologies, les polítiques neoliberals i la globalització dels mercats han fragilitzat l'Estat social i alhora les polítiques socialdemòcrates que vinculen el creixement econòmic amb les proteccions socials

El projecte d'una Europa solidària, oberta al món, sense fronteres disposada a "salvaguardar mitjançant l'acció col·lectiva i organitzada les solidaritats amenaçades per les forces econòmiques", requereix dotar-nos d'institucions democràtiques supranacionals per construir un Estat federal

en "una nova cultura política" (ROSANVALLON, 1995). També Pierre Bourdieu, en els darrers anys de la seva vida, va fer certes crides en nom de l'universalisme, l'igualitarisme i l'internacionalisme, a "l'empoderament" dels col·lectius progressistes per una Europa social. El projecte, compartit per milions de ciutadans, d'una Europa solidària, oberta al món, una Europa sense fronteres disposada a "salvaguardar mitjançant l'acció col·lectiva i organitzada les solidaritats amenaçades per les forces econòmiques", requereix dotar-nos d'institucions democràtiques supranacionals per construir un Estat federal (BOURDIEU, 2001). La nova realitat dels Estats Units d'Europa, a incloure a l'agenda dels partits polítics i els moviments ciutadans, implica alhora una Europa política, econòmica, social i ecològica, en la qual s'ha de combinar l'acció local dels ajuntaments amb les cooperatives, els experiments socials, els centres veïnals, la defensa de la diversitat cultural i la conservació del patrimoni de la humanitat. No necessitem una Europa fortalesa encastellada en el proteccionisme. L'Europa social a construir ha de servir-nos per caminar cap a un món global que compti amb organismes internacionals de cooperació, així com de regulació i control dels circuits financers. Hem d'avançar cap a un projecte redistributiu i participatiu que promogui "la protecció social universal, el dret al treball, el reconeixement sindical i la negociació col·lectiva". Necessitem un nou New Deal per a Europa construït al voltant d'un ideal de justícia universal, així com plans i programes de cooperació internacional per repensar, planificar i avançar cap a un món més just (AGLIETTA i BRAND, 2013).

Bibliografía

- ADDAMS, Jane. *Twenty Years at Hull-House with autobiographical notes*. Nova York: Penguin Books, 1998. ISBN: 0 14 11.8099 4.
- AGLIETTA, Michel; BRAND, Thomas. *Un New Deal pour l'Europe*. París: Odile Jacob, 2013. ISBN: 978-2-7381-2902-4.
- ÁLVAREZ-URÍA RICO, Fernando; PARRA CONTRERAS, Pilar (2014). The Bitter Cry: materiales para una genealogía de la identidad profesional de las pioneras del Trabajo Social en Inglaterra y los Estados Unidos. *Cuadernos de Trabajo Social*, vol. 27, núm. 1, p. 93-102. ISSN: 0214-0314.
- ÁLVAREZ-URÍA, Fernando. Retórica neoliberal. La gran ofensiva de los científicos sociales contra la políticas sociales en EE. UU. *Claves de la razón práctica*, 1998, núm. 80, p. 20-28. ISSN: 1130-3689.
- ÁLVAREZ-URÍA, Fernando. Sociología y libertad. El debate entre Friedrich Hayek y Karl Mannheim sobre el estatuto del mercado en la sociedad. *Arxius de Ciències Socials*, 2005, núm. 12-13, p. 13-40. ISSN: 1137-7038.
- ÁLVAREZ-URÍA, Fernando. Mujeres y política. Las políticas de las mujeres en la España de la Segunda República y la guerra civil. *Papers. Revista de sociología*, 2013, vol. 98, núm. 4, p. 629-646. ISSN: 0210-2862.
- BEVERIDGE, William. *Seguro social y servicios afines. Informe de Lord Beveridge*. Madrid: Ministerio de Trabajo y Seguridad Social, 1989. ISBN: 84-7434-542-1.
- BOURDIEU, Pierre. *La distinción. Criterio y bases sociales del gusto*. Madrid: Taurus, 1988. ISBN: 84-306-0236-4.
- BOURDIEU, Pierre. *Contrafuegos 2. Por un movimiento social europeo*. Barcelona: Anagrama, 2001. ISBN: 84-339-6164-0.
- CASTEL, Robert. *Las metamorfosis de la cuestión social. Una crónica del salariado*. Buenos Aires: Paidós, 1997. ISBN: 950-12-5457-7.
- CASTEL, Robert. *La montée des incertitudes. Travail, protections, statut de l'individu*. París: Seuil, 2009. ISBN: 978-2-02-051042-4.
- CHARREL, Marie; DE VERGÈS, Marie; ESCANDE, Philippe. Les inégalités explosent, l'instabilité politique menace. *Le Monde, Cahier d'économie*, 15-XII-2017, p. 2-39.
- DE SWAAN, Abram. *A cargo del Estado*. Barcelona: Pomares Corredor, 1992. ISBN: 84-87682-06-5.
- DEEGAN, Mary Jo. *Jane Addams and the Men of the Chicago School, 1892-1918*. New Brunswick: Transaction Books, 1990. ISBN: 0-88738-077-8.
- DELGADO, Cristina. La euforia en Wall Street agiganta el poder de las tecnologías en Bolsa, *El País*, 31-XII-2017, p. 39.
- ELIAS, Norbert. *El proceso de la civilización. Investigaciones sociogenéticas y psicogenéticas*. México: FCE, 1987. ISBN: 84-375-0271-3.
- ELIAS, Norbert. *La sociedad de los individuos. Ensayos*. Barcelona: Península, 1990. ISBN: 84-297-3158-X.
- FOUCAULT, Michel. *Microfísica del poder*. Madrid: La Piqueta, 1991. ISBN: 84-7731-102-1.
- GOMEZ, Manuel V. La creación de empleo registra su mejor dato. *El País*, 4-I-2018, p. 38-39.
- KEYNES, John Maynard. Posible situación económica de nuestros nietos. *Residencia. Revista de la Residencia de Estudiantes*, 1932, núm. 1, p. 15-17. ISBN: 978-84-937474-4-2.
- KEYNES, John Maynard. *Política y futuro. Ensayos escogidos*. Barcelona: Página Indómita, 2015. ISBN: 978-84-943664-2-0.
- MANNHEIM, Karl. *Ensayos sobre sociología y psicología social*. México: FCE, 1963. ISBN: X-53-002690-1.
- MEACHAN, Standish. *Toynbee Hall and Social Reform 1880-1914. The Search for Community*. New Haven: Yale University Press, 1987. ISBN-10: 0300038216.

Bibliografia

- MILANOVIC, Branko. Un risque de désarticulation sociale. *Le Monde*, 15-XII-2017, p. 5.
- MUNCY, Robyn. *Creating a Female Dominion in American Reform. 1890-1935*. Oxford: Oxford University Press, 1994. ISBN: 9780195089240.
- PERKINS, Frances. *The Roosevelt I Knew*. Nova York: Visiting Press, 1946. ISBN-10: 0670607371.
- POLANYI, Karl. *La gran transformación. Crítica del liberalismo económico*. Barcelona: Virus, 2016. ISBN: 978-84-92559-67-1.
- RENDUELES MENÉNDEZ DEL LLANO, Cesar; GARCÍA GARCÍA, Sergio. De la invención de lo social a la ciudad asediada. Entrevista a Jacques Donzelot. *Cuadernos de Trabajo Social*, 2017, vols. 30, núm. 2, p. 273-284. ISSN: 0214-0314.
- RENSRAW, Patrick. *Franklin D. Roosevelt*. Madrid: Biblioteca Nueva, 2008. ISBN: 978-84-9742-580-3.
- ROSANVALLON, Pierre. *La nouvelle question sociale, Repenser l'État-providence*. París: Seuil, 1995. ISBN: 2-02-022030-X.
- SCOTT, John (ed.). *50 sociólogos esenciales. Los teóricos formativos*. Madrid: Cátedra, 2013. ISBN: 978-84-376-3195-0.
- TABARES, Juan. Por una sociología urbana. Entrevista a Jacques Donzelot. *El Viejo Topo*, 2017, núm. 351, p. 36-43. ISSN: 0210-2706.
- VIDAL-BENEYTO, José. *Por una Europa política, social y ecológica*. Madrid: Foca, 2005. ISBN: 10: 84-95440-77-6.
- WALKOWITZ, Judith R. *La ciudad de las pasiones terribles. Narraciones sobre peligro sexual en el Londres victoriano*. Madrid: Ed. Cátedra, 1995. ISBN: 978-84-376-1335-2.
- WAPSHOTT, Nicholas. *Keynes vs Hayek. El choque que definió la economía moderna*. Barcelona: Ed. Deusto, 2013. ISBN: 978-84-234-1400-0.
- WATKINS, Micky. *Henrietta Burnett in Whitechapel. Her First Fifty Years*. Londres: Hampstead Garden Suburb Archive, 2005. ISBN: 10: 095497980X.
- WEBB, Sidney; WEBB, Betrice. *La democracia industrial*. Madrid: Biblioteca Nueva, 2004. ISBN: 84-9742-270-8.

Repensant el poder dels professionals del treball social

Rethinking the power of social work professionals

Xavier Pelegrí Viaña¹

Resum

El poder forma part consubstancial del treball social en la mesura que implica l'entramat de relacions socials que produeix la intervenció social. Partint de l'enfocament que proposa Foucault, aquí s'aborda específicament el poder de la professió de treball social i com s'incardina en la pràctica quotidiana. El fil conductor és el binomi saber-poder que, en termes professionals, es llegeix com a disciplina-exercici de la professió. A partir d'això, s'analitzen cinc dimensions en què poden donar-se manifestacions de poder del treball social i que caldria saber gestionar. L'anàlisi acaba, abans de les conclusions, amb una breu incursió en com es pot revertir el sentit negatiu del poder en l'exercici de la professió de treball social.

Paraules clau: Poder, relacions de poder, professió, saber, treball social.

Abstract

Power is a fundamental part of social work insofar as it involves the network of social relationships that produce social intervention. Based on the approach proposed by Foucault, the power of the social work profession is addressed specifically, as well as how it is embedded in every day's practice. The thread is the knowledge-power binomial, which in professional terms is read as a discipline-exercise of the profession. From this, five dimensions are analyzed in which manifestations of social work's power can occur and that it are necessary to know how to manage. The analysis is finalized before the conclusions with a brief foray into how the negative sense of power can be reversed in the exercise of the social work profession.

Key words: Power, relationships of power, profession, knowledge, social work.

Per citar l'article: PELEGRÍ VIAÑA, Xavier. Repensant el poder dels professionals del treball social. *Revista de Treball Social*. Col·legi Oficial de Treball Social de Catalunya, abril 2018, n. 212, p. 31-46. ISSN 0212-7210.

¹Treballador social i doctor en antropologia social i cultural. Professor del Grau de Treball Social a la Universitat de Lleida.

*El poder no canvia les persones,
només revela qui són realment.*

José Mujica
(expresident de l'Uruguai)

Introducció

Aquest article vol contribuir a l'aprofundiment d'allò que suposen les relacions de poder en l'exercici del treball social. Com sigui que la reflexió sobre el poder és un tema que m'ha interessat des de fa temps i no es tracta de repetir el que ja està escrit, crec necessari començar fent una mínima contextualització que situï en el marc de referència des del qual entenc i em plantejo el poder, especialment pel que fa al treball social, i que ja vaig posar de manifest en un article anterior (PELEGRÍ, 2004).²

En aquell moment defensava que la professió del treball social obviava la idea del poder o, almenys, eludia tractar-la. Ara, és de justícia admetre que en els tretze anys que han transcorregut des d'aleshores, ha augmentat força el debat i la literatura entorn aquest concepte. Per tant, també voldria posar de relleu les aportacions dels col·legues que han aparegut en els darrers anys, i així enriquir la reflexió i el debat amb les tesis que s'hi defensen.

Com deia en aquell moment, les definicions existents sobre el poder són moltes i fetes des de diverses perspectives. Entre tants autors que han tractat el tema, Michel Foucault és un dels que, al meu parer, ofereix una visió més adequada per a l'anàlisi del poder en l'àmbit de la intervenció social i, molt especialment, del treball social. De manera sintètica i per situar el punt de vista de què parteix, podem esquematitzar els principals axiomes de la concepció del poder que té Foucault en els següents punts:³

- El poder no és quelcom absolut sinó relatiu; no es té, sinó que s'exerceix en funció de les relacions personals i institucionals que s'estableixin.
- Tota la societat és un entramat de "relacions de poder" perquè sorgeixen i són inherents a tota mena de relacions socials.
- El poder no és estàtic, no té un origen únic, ni està predeterminat; en aquest sentit no és únicament identificable amb els "poderosos".

² Tanmateix, serà ineludible reprendre algunes de les premisses de l'article anterior per confeccionar aquest nou relat, que és complementari de l'anterior.

³ Per una explicació més extensa sobre aquests punts i sobre els altres autors que fan aportacions interessants a la concepció del poder que aquí s'adopta, vegeu Pelegrí (2004).

- El poder no té per què ser sempre negatiu (com la coerció o la repressió), sinó que també, segons com s'utilitzi, pot ser beneficiós i alliberador.
- On hi ha relacions de poder hi ha resistències a aquest poder: és a dir, no s'hi està forçosament sotmès, sinó que s'activen formes de contrapoder.
- Actualment, el poder no s'aplica tant a disciplinar el cos, com a modelar la ment mitjançant les normes i, per tant, utilitza instruments simbòlics.

En aquell article també desglossava l'experiència del poder que experimenta el professional del treball social a partir de quatre dimensions: 1) la vivència que li traspassen els ciutadans/comunitat, tant d'allò privat com de l'estructura social; 2) la relació d'ajuda que estableix i que configura una relació asimètrica; 3) l'estructura de l'organització en la qual treballa, segons el seu nivell jeràrquic; i 4) l'aparell politicolegal, és a dir, els tres poders del sistema polític a què està sotmès.

Aquestes quatre categories, de fet, s'organitzen en dos sentits bàsics: el professional com a subjecte de poder (és subjecte quan du a terme actes de poder) o com a objecte (quan rep els efectes del poder d'altri). En cadascun d'aquest sentits hi hauria moltes coses a dir; aquí, però, desenvoluparem allò que els fa ser subjectes de poder vers els ciutadans⁴ i, per tant, responsables de com l'exerceixen, com el gestionen, a favor de què i de qui l'empren, etc. Deixem per a una altra ocasió l'interessant camp de les organitzacions, on el professional pot ser tant objecte com subjecte de poder.

Finalment, també és convenient rescatar de l'article anterior una sèrie de mots que estan en l'òrbita del poder però no sempre s'hi identifiquen. Ens referim a conceptes com *autoritat*, *influència*, *control*, *manipulació*, etc. Igualment claus per a les reflexions que farem són les tesis de Lukes que precisen: "Tota relació de poder implica, en última instància, un conflicte d'interessos" (sigui explícit, latent o potencial) i "la influència pot ser o no una forma de poder segons es doni o no un conflicte d'interessos".

El saber: principal font de poder professional

Abordar el poder quan es refereix a un àmbit d'activitat, sobretot si aquesta activitat requereix de certs coneixements esotèrics –com succeeix en el treball social–, obliga a parlar tant de la *disciplina* com de la *professió*. Sense aquestes dues vessants no s'explica el potencial d'una determinada ocupa-

⁴ Utilitzarem indistintament els termes *ciutadans*, *usuaris*, *clients*, *persones ateses* o similars segons considerem que s'adigui millor amb el passatge del text, sense que això signifiqui cap diferència substancial de fons.

Els coneixements que el treball social ha anat forjant per intervenir en la realitat social constitueixen un saber que, consegüentment, li confereix un cert poder

ció per contribuir i influir socialment. Adoptant la perspectiva de Michel Foucault, es veu que els coneixements que el treball social ha anat forjant per intervenir en la realitat social constitueixen un saber que, consegüentment, li confereix un cert poder. El saber s'associa més a la disciplina i el poder a l'exercici de la professió. No es vol caure en la falsa separació entre teoria i pràctica però, aquestes dues dimensions, que són inseparables, ens poden servir per diferenciar el més específic de cada àmbit.

El saber (o també la *veritat*, en terminologia de Foucault) és el que s'identifica amb la ciència, el coneixement expert, és a dir, la **disciplina**, però tenint en compte no sols els sabers que elaboren els especialistes sinó també els sabers dels pràctics (ÁLVAREZ-URÍA, 2015: 47). El saber professional s'aconsegueix a partir d'un *corpus* de coneixement abstracte que proporciona certa legitimació científica per a l'autonomia d'acció, l'autoritat jeràrquica, però sobretot, per al poder professional (GUILLÉN, 1990). Segons Rodríguez i Guilén (1992: 13), només el saber abstracte pot redefinir contínuament els problemes i les tasques professionals, i defensar-los dels competidors. El substrat de tota professió, per tant, és la tinença d'un saber científicotècnic, amb un grau de certa exclusivitat. Com més coneixement especialitzat té una disciplina, més poder tindrà sobre la conducta humana (AGUAYO, 2007).

Segons Foucault, la societat adjudica a les disciplines (també a la del treball social) tres elements d'un procés que té molt a veure amb el saber: la *vigilància jeràrquica*, la *sanció normalitzadora* i l'*examen*. La vigilància jeràrquica es basa en la inspecció i el control, moltes vegades preventiu, per evitar desviacions o conductes no acceptades socialment; el símbol és el *panòptic* de les presons o dels psiquiàtrics. Actualment el control no requereix visibilitat, i transcendeix las barreres físiques perquè, segons Tirado i Domènech, en entorns *exitucionals*, la informació de les bases de dades permet la localització permanent dels individus sense que siguin conscients de la vigilància (2001: 202).

La disciplina també contribueix extraordinàriament a la normalització, que vol dir, d'una banda, l'establiment de normes socials per tal de poder determinar allò que no s'ajusta a la regla prescrita i que ha de ser sancionat, i de l'altra, la possibilitat d'establir què s'ha de considerar normal i què desviat. Aquests *estàndards* de conducta sovint responen als criteris de la classe hegemònica i tanmateix, la norma es generalitza i només la coneixen els qui l'estableixen en base al seu saber (ÁVILA-FUENMAYOR, 2006: 225).

El tercer estadi és l'examen, el qual fa possible qualificar el tipus, la gravetat i la persistència de la desviació de la norma, així com establir classificacions dels examinats. Això s'aconsegueix amb tècniques diagnòstiques i nosològiques aplicades específicament segons cada disciplina. Teresa Zamanillo, seguint a Foucault (1994), enllaça els tres elements analitzats:

“En la relació professional del treball social, com en totes les relacions d’ajuda, el subjecte està sotmès a la mirada del professional mitjançant l’«examen», sota «una mirada normalitzadora, una vigilància que fa possible qualificar, classificar i castigar. Estableix sobre els individus una visibilitat a través de la qual se’ls diferencia i se’ls sanciona»” (2012: 168).

A partir d’aquestes reflexions, és pertinent la pregunta: de què va el saber del treball social? No es pot ignorar que aquest saber ha estat tradicionalment (i d’alguna manera encara ho és) més dèbil que el saber d’altres disciplines científiques. D’aquí que la capacitat d’influència en l’organització social sigui més petita del que ho són les disciplines clàssiques com la medicina o el dret, entre d’altres.⁵ No és que el saber del treball social sigui menys rellevant ni que els beneficis que produeix tinguin menys repercussió en la qualitat de vida de la població, sinó que la percepció que en té la societat el col·loca més a prop del saber “vulgar” (de la cura, assistencial i de marcat caràcter femení) i aplicable exclusivament a uns sectors socials, per si mateixos infravalorats (pobres, exclosos i, ara, dependents). Com també cal ser conscients que entre el treball social i altres disciplines, fins i tot dintre del treball social, continuen havent-hi lluites simbòliques per construir el significat dels conceptes que hagin de passar a ser oficials. “La veritat oficial serà el punt de vista dominant que es reconegui com a legítim, però que, de fet, serà col·lectivament desconegut i, tanmateix, col·lectivament reconegut i normalitzat” (IDARETA, 2017: 62).

Però tot i la preponderància del coneixement científic com a font del poder, les disciplines han experimentat un procés de generalització⁶ del saber. Cada cop més, el saber ja no ve revestit amb els seus tradicionals signes d’autoritat i és menys un producte exclusiu dels experts i més el resultat d’una construcció social; també “té una consciència més gran de les pròpies limitacions i del fet que ve inevitablement acompanyat per un creixent no-saber” (INNERARITY, 2011: 2). En aquest sentit cal ser conscients que, en el camp social, hi conflueixen una gran varietat de sabers o, altrament dit, d’interpretacions sobre els fenòmens socials dels quals s’ocupen les professions socials.⁷ Això ens exigeix modificar la manera d’accedir al saber, obrir el focus de l’observació incorporant-hi altres mira-

⁵ Méndez defensa que no és cert, almenys no totalment, que el treball social estigui subordinat per les ciències socials com un poder exterior a la mateixa disciplina, ni que sigui una disciplina subsidiària i sense cap tipus de poder davant de les estructures de poder (MÉNDEZ, 2009).

⁶ Alguns parlen de “democratització”, però caldria tenir en compte la gran desigualtat encara existent en l’accés al saber, la qual cosa contradueix el terme.

⁷ És el que Foucault anomena “sabers sotmesos”, conjunt de coneixements que estaven desqualificats, perquè es consideraven com no conceptuals o com insuficientment elaborats; o “sabers de la gent”, que no són un coneixement comú sinó particular, un saber local, regional, que no gaudeix d’unanimitat (ÁVILA-FUENMAYOR, 2006: 220).

des i obtenir el saber dels mateixos protagonistes, fent-los participants d'un aprenentatge compartit. "Es tracta d'aprendre sota condicions de gran incertesa" (INNERARITY, 2011: 9), les quals comporten compartir el poder de manera col·laborativa.⁸

El poder: conseqüència del saber i altres circumstàncies

L'altre element del tàndem sobre el qual s'edifica el poder de la professió és la **intervenció** professional. El poder, com la moral, és present en totes les professions; tots dos són atributs implícits i qualitats ineludibles de qualsevol pràctica en què es dona un servei. Hi ha multitud d'elements que fan evident el poder de què disposa una professió. Que molts dels usuaris que tracten els professionals del treball social hi vagin voluntàriament (tret de casos concrets, com en l'àmbit de la justícia) no justificarien les intencions i accions de coacció, imposició o violència,⁹ les quals entrarien més en la categoria d'abús de poder. En l'activitat quotidiana, no obstant, es poden distingir dues formes d'utilització del poder, una d'implícita i una altra d'explícita, que desenvolupem a continuació.

D'entrada, les professions es defineixen com la representació d'un col·lectiu de persones dedicades a l'exercici d'una determinada activitat, que han aconseguit acotar un segment del mercat de treball i reservar-se'n el monopoli d'actuació en base a la tinença d'unes competències reconegudes legalment. Això és la primera fita de l'estructura del poder professional. La mateixa professió esdevé una font inequívoca de poder **implícit** perquè deté la potestat d'organitzar un determinat camp d'acció. El procés de professionalització de les ocupacions (GUILLÉN, 1990) es fonamenta precisament a fer valdre aquest binomi del coneixement (o saber) que comporta poder.

Alhora, la professió configura una certa identitat a qui la practica, en tant que exerceix uns determinats rols i ocupa uns estatus que provenen d'aquesta pràctica professional. El coneixement abstracte esdevé un mecanisme cabdal per al manteniment de posicions socials de poder i privilegi (RODRÍGUEZ Y GUILÉN, 1992: 10). Sergio García, analitza com la persistent reivindicació de la identitat professional del treball social (sovint expressada amb la queixa que "no es respecta el nostre

⁸ També Ávila-Fuenmayor (2006) ens adverteix que aquets sabers poden ser colonitzats pels discursos únics, amb el propòsit de seguir controlant el saber i el poder; i que també nosaltres podem caure en la trampa d'utilitzar els resultats obtinguts per a benefici propi d'aquest discurs considerat com a científic.

⁹ La violència és un altre terme controvertit que moltes vegades sorgeix com a conseqüència de l'abús de poder, però que per les connotacions que suposa presenta una complexitat que excedeix les possibilitats d'aquest article. Sobre la violència i els seus tipus, vegeu Jiménez (2002) i Idareta (2017).

criteri tècnic”), esdevé una estratègia per augmentar el poder corporatiu i “consolidar el nostre ascens en l’estructura social de classes” (2009: 115). Tot i que l’última afirmació sigui un pèl excessiva, coincidim en bona part amb la reflexió de l’autor, que es qüestiona si, de vegades, el professional no cerca la seva identitat en el reconeixement dels caps, la qual cosa l’apropra a la institució però l’allunya de les persones; és a dir, s’identifica amb les instàncies de poder en lloc d’identificar-se amb la població amb qui treballa (GARCÍA, 2009: 118).

I encara es pot considerar un altre element de poder implícit que és el prestigi que acompanya determinades professions. Hi ha qui defensa que no és tant el saber teòric l’element que més contribueix al poder d’una professió sinó la seva capacitat de legitimació en la societat. Celia Aguayo diu: “L’estatus professional [...] és el resultat d’un procés de persuasió –exercici del poder– impulsat per la mateixa professió, més que l’efecte de les seves qualitats” (2007: 114). No obstant això, no es pot obviar que en les professions es donen grans diferències quant a legitimació dels seus membres, en funció dels sectors o àmbits d’activitat i de certs coneixements que són més valorats socialment que altres.

En la vessant **explícita**, trobem diferents manifestacions de poder associades a les funcions professionals per aconseguir els objectius. Vagi per davant el que ja es deia al principi, que el poder no s’ha d’entendre com quelcom que és sempre negatiu sinó que també pot ser productiu i benèfic. Maribel Martín sosté que els professionals necessitem el poder no solament per exercir la tasca amb rigor, sinó també per defensar els drets dels ciutadans (MARTÍN ESTALAYO, 2011: 32). Però el que cal tenir en compte respecte al poder és la seva versatilitat quant a les formes i les versions que pot adoptar dintre de les relacions socials, les quals mirarem de sintetitzar en el següent apartat.

Abans, però, cal recordar l’axioma de Foucault del qual partim: que tota relació social és també una relació de poder (no només, certament, però el poder hi és sempre present). Com sigui que la intervenció social es construeix bàsicament a partir de les relacions entre persones, *ergo* resulta ineludible que els agents de la intervenció social es plantegin fins a quin punt aquestes relacions esdevenen (conscientment o no; volgudament o no) relacions de poder. El poder no és una forma de fer intervenció social, no es dona solament en un model autoritari d’actuació, sinó que hi és implícit en tota actuació, sigui feta des del paradigma que sigui. Diu Alfonsa Rodríguez: “No s’està utilitzant un poder, a través de les pràctiques crítiques, quan es porta a terme el necessari exercici de conscienciació?” (2007: 122).

Antón i Damiano (2014), seguint a Norbert Elias, plantegen que el poder professional al qual ens referim, remet a la manera com aquestes relacions socials es construeixen, s’exer-citen, es posen de manifest, etc., a partir de la interdependència professional - persones usuàries. Aquesta dependència

mútua acostuma a donar-se en un cert procés de desequilibris dinàmics basats en una capacitat superior d'uns o altres per instal·lar i promoure formes normalitzades d'acció. Al contrari del que es tendeix a pensar –que la relació que s'estableix entre professionals i usuaris és igualitària i recíproca–, las desigualtats de poder fan que sigui una relació clarament asimètrica (JIMÉNEZ BERTOMEU, 2002). De fet, si els professionals exerceixen un cert poder sobre els usuaris és perquè se'ls reconeix la competència i la incumbència per part de la societat i les persones destinatàries (DE ZAN, 2012).

També caldria diferenciar el concepte d'**autoritat** del de poder en la pràctica professional. S'entén que l'autoritat és l'atribut del poder legítim i legalment atorgat a algú; "l'autoritat és el «dret» o l'«obligació» de procurar l'obediència, en canvi el poder és la «capacitat demostrada» d'aconseguir que les coses es facin" (CARRIÓN, 2009). Mentre que l'autoritat és una relació interpersonal que es dona entre subjectes lligats de manera jeràrquica, el poder va més enllà i irradia en totes direccions. En el fet relacional amb els clients o usuaris, el professional no té la facultat que comporti obligar-los a fer allò que no vulguin fer. No es pot parlar d'autoritat *stricto sensu*, si de cas, allò que en llenguatge col·loquial se sol dir "autoritat moral"; és a dir l'ascendència sobre el subjecte que fa que aquest se sotmeti per pròpia voluntat als designis d'altri.

Aquesta aquiescència del que no està formalment obligat (més enllà de casos dels quals depenen determinats beneficis, com veurem) ens porta a una manifestació de poder *soft*, al qual, habitualment, anomenem influència o persuasió. La influència té una part coincident amb el poder però una altra que se'n diferencia en què no hi ha conflicte d'interessos entre els actors.¹⁰ Quan es parla de la influència com a poder, és quan s'utilitza la manipulació perquè l'altre convingui en allò que interessa al manipulador. Però també es pot exercir influència quan, en absència d'interessos, hi ha un vincle de confiança que permet mostrar i convèncer sense que es vegi afectada la lliure decisió del persuadit.

Evidències quotidianes de poder professional

Les expressions concretes de poder que empen els professionals del treball social com a subjectes de poder són moltes i aquí només es pot aspirar a fer-ne una aproximació a les que es consideren més sobresortints. Per fer-ho sense caure en una relació forçosament incompleta, s'ha optat per mirar de sistematitzar cinc nivells o dimensions que permetin encabir-hi, si

¹⁰ Vegeu LUKES, Steven. *Power: A Radical View*. Londres: Macmillan, 1974, citat per Ernest R. House (1994).

no tots, bona part de les exposicions del poder que es donen en la pràctica del treball social, amb el benentès que són dimensions que estan íntimament relacionades.

Dimensió burocràtica

En l'àmbit organitzacional trobem un primer element que acompanya el poder del professional: la burocràcia, que és el sistema d'actuació que, en un grau més gran o més petit, regeix qualsevol ens organitzacional en què actua el professional. La burocratització suposa la subjecció a reglaments i normes de funcionament que, sovint, poden desfigurar les mateixes finalitats que donen sentit a l'acció. No es tracta d'una condició que creï directament el professional sinó que aquest en pateix les conseqüències i no pot sostreure's de la seva influència. En qualsevol cas, el treball professional s'ha de sotmetre a l'estructura burocràtica i, gairebé sempre, aquesta estructura repercutirà en el desenvolupament de la intervenció social. La salarització o *proletarització* de les professions també porta a una pèrdua més o menys gran de control sobre el procés i el producte del treball professional, i a una expropiació dels valors o del propòsit professional. El treball per compte d'altri en un ambient burocràtic provoca un deteriorament progressiu de l'autonomia i una subordinació als requeriments de la producció (RODRÍGUEZ Y GUILÉN, 1992).

Es podria dir que l'organització burocràtica contamina el quefer professional de la mateixa manera que l'activitat professional s'embolcalla i s'autoprotegeix amb la burocràcia organitzativa. És un element de poder que resulta funcional per totes dues parts tot i ser objecte de crítica. De fet, quasi sempre el prestigi del professional es veu reforçat (i magnificat) pel prestigi de la institució burocràtica on treballa, igual que aquesta intentarà fer-se amb els serveis dels professionals més prestigiosos.

Dimensió simbòlica

El poder també s'exhibeix a través d'un univers simbòlic que acompanya els elements quotidians que conformem l'activitat professional. Alguns d'aquests elements poden ser fins i tot inconscients i involuntaris, com succeeix amb la corporalitat del professional, quan entra en relació amb les diferents mentalitats de les persones ateses. Per exemple, la identitat sexual (o de classe, o ètnica, o d'edat, etc.) del treballador/a social i els abillaments que l'adornen, o bé l'experiència (i capacitats, o habilitats o aptituds associades) poden significar, en determinats contextos, diferències importants de poder. El cos mai és del tot irrellevant a l'hora d'analitzar el poder que percep l'usuari o client, perquè remet a la posició hegemònica que determinats grups tenen dins l'estructura social.

Els símbols prenen múltiples formes, van d'allò més general i grandiloqüent (els edificis on es treballa) fins als detalls més petits i trivials com les distàncies simbòliques entre el professional i el client. San Juan (2010), en un text molt il·lustratiu, parla dels “despatxos” com el lloc on es generen les relacions de poder, amb permís o la complicitat de les mateixes institucions: “el «poder dels despatxos» permet que les decisions es puguin prendre anònimament: resulta difícil saber moltes vegades on, com i qui decideix” (SAN JUAN, 2010: 644). El despatx remet a la metàfora de la “caixa negra” on el professional interacciona amb el ciutadà sense supervisió directa externa, amb total autonomia i “jugant a casa” (no com en una visita a domicili). Aquesta opacitat, que és imprescindible per garantir la confidencialitat de la relació de l'usuari amb el professional, també porta associat el risc d'exercir un poder omnímode i ignorat institucionalment, si s'actua amb actituds paternalistes o autoritàries.

Dimensió comunicacional

En les professions d'ajuda –entre les quals el treball social–, la comunicació juga un paper central. De fet, les relacions socials tenen en la comunicació els canals que les fan possible. Com va postular Watzlawick, és impossible no comunicar d'una manera o altra; per tant no és estrany que en la comunicació s'hi puguin trobar demostracions de poder per part dels professionals. Ens referim a la comunicació en genèric, tant en la seva vessant formal com informal, verbal com no-verbal, privada com pública, oral, escrita, etc. A més, com ja s'ha dit, es comunica amb tot el cos i, per tant, amb la vestimenta i els ornaments, amb els posats i els gestos, amb la mirada i l'escolta activa. I cada vegada més s'haurà de comptar amb les possibilitats comunicatives que proporcionen les noves tecnologies de la informació i la comunicació (TIC), algunes de les quals ja s'estan introduint en la pràctica professional, però potser no sempre amb prou consciència i respecte per les persones que deixen fora –per desconeixement o manca de recursos–, convertint-se en un nou risc d'imposició de qui té el poder.

No obstant això, la paraula és encara el mitjà de comunicació més vàlid per a les interaccions que estableixen els professionals. El discurs (la veritat) que genera les pràctiques comunicatives és una estructura del saber sobre una parcel·la de la realitat. El llenguatge, la terminologia i l'argot professional com a expressió del discurs són també expressió concreta de poder que distancia i que reflecteix l'asimetria entre actors. Quan s'està avesat a utilitzar la veritat disciplinària es pot caure en el perill de no saber-la trametre als diferents interlocutors en funció de les seves característiques. És un signe de poder que utilitza la nomenclatura tècnica, curulla de significats per als que són del gremi, però ignota per al profà.

També la veritat –ara com a contrari de la mentida– hauria de ser un atribut sagrat, inherent en tot moment al discurs del professional, i mai al servei dels interessos d'un poder aliè a l'interès del client. Al contrari, s'estaria davant d'un abús flagrant de poder, perquè quan la paraula es posa al servei de l'engany, les mitges veritats o l'ocultació d'informació mostra una de les cares més indecents que pot adoptar el poder professional davant del ciutadà que li ha fet confiança.

Dimensió procedimental

Arribem a l'estadi de l'acció, dels fets que constitueixen la pràctica quotidiana per mitjà de procediments més o menys estandarditzats. D'alguna manera el poder és la capacitat d'emprendre determinades accions, amb la presumpció que exerciran un influx positiu en el comportament de les persones. Per tant, s'estaria davant d'un tipus de poder que alguns autors¹¹ han tipificat com *poder per*, el qual remet a la idea d'actuació amb un objectiu determinat, i no tant com allò que pretén el domini de les persones (*poder sobre*).

Malgrat tot, les tècniques d'intervenció poden tenir també aspectes de poder que coarten o condicionen la lliure voluntat dels usuaris. En aquestes situacions en lloc d'exercir el poder expert i referent, que posa a disposició les capacitats per acompanyar l'evolució autònoma de la persona (que seria un *poder amb*), es passaria a adoptar un poder basat en el constrenyiment o en el joc de recompenses o penalitzacions. Sense arribar tant lluny, Zamanillo troba quasi impossible “que els treballadors socials no es reconeguin com a professionals de poder, almenys, en dos actes professionals per excel·lència: en el moment de l'entrevista i en el diagnòstic” (2012: 169). En tots aquests aspectes cal que es busquin estratègies per evitar actuar com a professionals de control i passar a ser professionals de l'emancipació (GARCÍA MARTÍN, 2012).

Sempre s'ha de considerar, però, que l'acompanyament de la vida quotidiana de la gent fa possible “acostar-se a la manera en què les persones se situen en les relacions de poder, com les construeixen, negocien i es resisteixen” (SILVA, SACRAMENTO Y MENDONÇA, 2015: 31). Per tant, no s'hauria de menysprear la prerrogativa dels usuaris a oferir resistència al poder professional. Cal tenir present també “els qui s'hi oposen, conformant una mena de dissidència crítica informal que prepara el terreny a una oposició, encara que només en algunes ocasions es manifesta grupal i organitzadament, en molts casos per por del càstig” (SAN JUAN, 2010: 645). Sovintegen últimament els exemples d'oposició organitzada en moviments

No s'hauria de menysprear la prerrogativa dels usuaris a oferir resistència al poder professional

¹¹ Entre d'altres: HOLLOWAY, J. *Cambiar el mundo sin tomar el poder*. Valencia (Veneçuela): Vadell Hermanos Editores, 2002, citat per Morales (2016).

ciutadans que ofereixen resistència a polítiques socials, i que alhora interpel·len als professionals quan exerceixen determinats rols de poder.¹² Podem pensar que, en diverses ocasions, la iniciativa popular ja ha sobrepassat els mateixos professionals en la seva funció d'empoderament, alhora que els professionals i les administracions sovint no han sabut gestionar el conflicte de poder que s'ha generat. Però Méndez recorda que "és amb la nostra pràctica professional que mostrem que les víctimes del poder en realitat són actores i com a tals, poden ser les que exerceixen el poder" (MÉNDEZ, 2009: 126).

Dimensió actitudinal

Finalment, l'àmbit més personal i encobert susceptible de contribuir a mostrar la diferència de poder entre el professional i l'usuari és el relatiu a les actituds amb què cadascun dels professionals tracta els usuaris. L'actitud expressa una certa disposició d'ànim, que es correlaciona amb l'emoció subjacent, la conducta que es manifesta i els pensaments associats. Sens dubte, és la dimensió més difícil de valorar i, fins de tot, és complicat que el professional controli els significants que emet; no passa així amb el ciutadà, que rep els influxos actitudinals i que, ràpidament, els descodifica subjectivament. La in-concordança d'impressions pot ser la font d'una cadena de recriminacions que introdueixi determinats vicis en la interrelació, com ara desconfiança, prejudicis i, especialment, subjugació.

L'actitud prepotent i inquisitiva del professional, la categorització negativa de les persones usuàries, el tracte fred, distant o insensible amb les realitats per les que passen, els episodis de discriminació injustificats, el sentit paternalista de l'atenció que es presta, la negació o el poc cas que es fa a la participació dels afectats, etc., són formes actitudinals que condueixen a crear més dependència per part de les persones ateses respecte al professional. Inconscientment i, fins i tot, sense mala intenció, són estratègies que serveixen al professional per reivindicar el seu poder, per alimentar-lo i per posar-lo de manifest davant d'altres actors pròxims. Zamanillo advoca per "renunciar a l'actitud de «poder salvífic» que té en el seu si el treball social [amb la qual cosa] els professionals es podran alliberar dels vaivens que tant els desorienten: de l'oscil·lació de l'omnipotència (poder-ho tot) a la impotència i viceversa" (ZAMANILLO, 2012: 166).

---

¹² Ens referim a moviments crítics amb l'anterior renda mínim d'inserció, la plataforma d'afectats per la hipoteca, els moviments contra la pobresa energètica, etc.

La dimensió política de la professió de treball social

L'última aproximació que s'ha de fer al poder professional és el que el vincula al rol polític. Actualment, les professions no exerceixen sols un rol tecnicocientífic o administratiu, sinó que a més a més prenen un rol eminentment polític que és inseparable del seu paper clàssic. Aquesta dimensió política adopta dos possibles canals d'acció: quan el saber expert es dedica a l'assessorament polític i quan la pràctica professional adopta una clara intencionalitat política en el sentit de provocar transformacions. En el primer cas, és el paper que poden arribar a tenir professionals experts en la presa de decisions polítiques, rol que és més aviat escàs pel que fa al treball social i es limita als professionals que arriben als pocs càrrecs de direcció, pròxims als llocs de poder polític de les institucions. En aquest cas cal ressaltar que no és gens freqüent la tesi que el poder està subordinat al saber, sinó que molt sovint passa exactament el contrari, que "el saber expert és instrumentalitzat pel poder amb la finalitat de justificar decisions polítiques prèviament adoptades" (INNERARITY, 2011).

El segon cas és el que en aquest escrit més ens interessa perquè en el treball social hi ha una línia de pensament que ha treballat i divulgat força aquesta tesi. Des d'aquesta perspectiva, tot professional és un polític de l'acció, i com a tal està emplaçat a participar en el poder o a influir-hi. No hauria de limitar-se al saber disciplinari, perquè l'acció social és política i no pot deslliurar-se del joc d'interessos que s'hi juguen. Per tant "s'ha d'assumir èticament l'exercici del poder o influir en la seva distribució" (AGUAYO, 2007: 80).

També Martín Estalayo advoca per "recobrar i nombrar la dimensió política de la disciplina i recuperar el desig d'exercir influència política amb els nostres actes professionals" (2011: 36). I és des d'aquesta postura que el treball social pot reconciliar-se amb el poder. El professional, com a subjecte de poder, ja no el dirigeix sobre algú sinó que el posa a disposició de la societat, ja no especula amb jocs de poder, sinó que l'enfronta, plenament conscient, als interessos de les elits. La proposta de recuperar la dimensió política apunta també a l'element d'identitat i a la manera d'exercir la professió avui. Es una invitació a reconèixer el poder del treball social, tot reivindicant que el treball comunitari és el més genuïnament polític que es pot dur a terme (ZAMANILLO Y MARTÍN, 2011: 111).

Però per això cal fer prèviament un procés d'empoderament professional i de la ciutadania. No entrarem a fons a tractar de l'empoderament, que requereix d'un article propi, però no podem obviar la necessitat que els professionals siguin conscients que tenen més poder (sols, però sobretot col·lectivament) del que desenvolupen. Edurne Aranguren (2014: 140) formula la hipòtesi que tot i ser l'empoderament un eix central en la

El professional, com a subjecte de poder, ja no el dirigeix sobre algú sinó que el posa a disposició de la societat, ja no especula amb jocs de poder, sinó que l'enfronta, plenament conscient, als interessos de les elits

disciplina del treball social, la professió manifesta grans dificultats pel seu empoderament personal, professional i, també, intel·lectual. També Alfonsa Rodríguez apunta que amb la creació d'uns altres tipus d'escenaris professionals, a més de ser positiu perquè els ciutadans recuperin poder, pot tenir com a conseqüència que nosaltres com a professionals recuperem un tipus de poder que "doti les nostres intervencions socials de potència per al canvi en els ciutadans, en les institucions, en la realitat social i en nosaltres mateixos" (2007: 123).

Conclusió

No crec que sigui gaire agosarat dir que els professionals del treball social, per perfil sociològic -i també ideològic- solen ser bastant refractaris al poder. Aquí, però, s'ha volgut insistir en què el poder professional és inevitable, és inherent a la mateixa professió perquè forma part de tota relació social i, encara més, quan aquesta relació implica una interacció per si mateixa asimètrica, en la qual algú hi acudeix perquè precisa l'ajuda o els serveis d'un altre.

Com a conseqüència, s'ha intentat demostrar que si algú vol esdevenir un professional del treball social excel·lent, no pot oblidar-se d'aquest atribut afegit a la professió, tant en la seva vessant de construcció del saber (disciplina) com en la de la pràctica (exercici professional). I també s'ha pretès defensar que, si es reconeix el poder que es té, només hi cap una alternativa lògica consistent: atendre la gestió d'aquest poder. Això suposa, primer, mirar d'evitar els abusos de poder que, fins i tot inconscientment, es filtren en la pràctica professional; i, segon, prendre consciència de la necessitat d'empoderar-se personalment i com a professió, per desenvolupar un poder positiu que, en sintonia amb la població també empoderada, permeti aconseguir canvis efectius en la realitat.

Finalment, cal subratllar que els actes de poder real en l'exercici professional pertanyen a l'esfera individual i cadascú és personalment responsable del seu control; però el nivell disciplinari s'ha format transgeneracionalment i s'ha anat creant col·lectivament. Això implica que l'ordre de progressió resolutòria s'inverteix, és a dir, cal començar per gestionar i superar cadascú les falles que afecten el seu poder en l'exercici de la professió per tal d'arribar a transformar el poder que prové del saber disciplinari i afecta tanmateix la pròpia identitat.

Bibliografía

- AGUAYO, Cecilia. *Las profesiones modernas: dilemas del conocimiento y del poder. Un análisis para y desde el Trabajo Social*. Buenos Aires: Espacio Editorial, 2007. ISBN: 950-802-255-8.
- ÁLVAREZ-URÍA, Fernando. Repensar las relaciones de poder según Michel Foucault. *Revista de Occidente*, 2015, núm. 409, p. 37-51. ISSN: 0034-8635.
- ANTÓN, Gustavo; DAMIANO, Franco. La dimensión poder en la obra de Norbert Elias. *Prácticas de oficina. Investigación y reflexión en Ciencias Sociales*, 2014, núm. 14. Disponible en: <http://ides.org.ar/publicaciones/practicadefoficio>.
- ARANGUREN, Edurne. Empoderamiento profesional e intelectual en Trabajo Social. Retos de futuro. *Azarbe, Revista Internacional de Trabajo Social y Bienestar*, 2014, núm. 3, p. 139-147. ISSN: 2255-4955.
- ÁVILA-FUENMAYOR, Francisco. El concepto de poder en Michel Foucault. *Telos*, 2006, vol. 8, núm. 2, p. 215-234. ISSN: 1317-0570.
- CARRIÓN, Juan. Poder en Tiempos Revueltos: ¿Personalizado o Socializado? *Jano 2.0*. 26 de noviembre de 2009. Disponible en: <https://juancarrion.wordpress.com/2009/11/26/poder-en-tiempos-revueltos-y-personalizado-o-socializado/> (Consulta: 9/01/2018).
- DE ZAN, Julio. La profesión del poder. *Revista Científica de UCES*, 2012, vol. 16, núm. 1, p. 48-59. ISSN: 1852-7310.
- FOUCAULT, M. *Hermenéutica del sujeto*. Madrid, La Piqueta: 1994.
- GARCÍA GARCÍA, Sergio. Reflexionar la identidad profesional como estrategia de poder hacia la repolitización del trabajo social. *Portularia*, 2009, vol. IX, núm. 2, p. 113-122. ISSN: 1578-0236.
- GARCÍA MARTÍN, Lorenzo. El grupo operativo como método participativo: poder y aprendizaje en la relación profesional. *Cuadernos de Trabajo Social*, 2012, vol. 25, núm. 1, p. 205-219. ISSN: 0214-0314.
- GUILLÉN, Mauro, F. Profesionales y burocracia: desprofesionalización, proletarización y poder profesional en las organizaciones complejas. *Revista Española de Investigaciones Sociológicas: Reis*, 1990, núm. 51, p. 35-51. ISSN: 0210-5233.
- IDARETA, Francisco. Eufemización de la violencia ejercida en Trabajo Social: Hacia el reconocimiento intradisciplinar del abuso de poder. *Trabajo Social Hoy*, 2017, núm. p. 59-82. ISSN: 1134-0991.
- INNERARITY, Daniel. El dialogo entre saber y poder. *Claves de razón práctica*, 2011, núm. 209, p. 12-19. ISSN: 1130-3689.
- JIMÉNEZ BERTOMEU, Víctor. Violencia en organizaciones y profesionales: acciones, omisiones y reacciones en torno al poder, la participación, la burocracia y la discreción en los Servicios Sociales. *Alternativas*, 2002, núm. 10, p. 427-444. ISSN: 1133-0473.
- MARTÍN ESTALAYO, Maribel. Los dilemas éticos en la profesión de trabajo social. En ZAMANILLO, T. (dir.). *Ética, teoría y técnica. La responsabilidad política del trabajo social*. Madrid: Talasa, 2011, p. 9-43. ISBN: 978-84-96266-37-7.
- MÉNDEZ, Rubens R. El discurso sobre el poder en la intervención profesional: otro caso de la colonización del trabajo social por el régimen de verdad de las ciencias sociales. *Acciones e investigaciones sociales*, 2009, núm. 27, p. 111-129. ISSN: 1132-192X.
- MORALES, Ernesto. *Empoderamiento y transformación de las relaciones de poder. Un análisis crítico de los procesos institucionales de participación ciudadana*. Tesis doctoral (inédita). Universitat Autònoma de Barcelona, 2016.
- PELEGRÍ, Xavier. El poder en el trabajo social: Una aproximación desde Foucault. *Cuadernos de Trabajo Social*, 2004, núm. 17, p. 21-43. ISSN: 0214-0314.
- RODRÍGUEZ RODRÍGUEZ, Alfonsa. Más allá de la perspectiva crítica. *Cuadernos de Trabajo Social*, 2007, vol. 20, p. 117-137. ISSN: 0214-0314.

Bibliografia

- RODRÍGUEZ, Josep A.; GUILÉN, Mauro F. Organizaciones y profesiones en la sociedad contemporánea. *Revista Española de Investigaciones Sociológicas: Reis*, 1992, núm. 59, p. 9-18. ISSN: 0210-5233.
- SAN JUAN, Luís. El “poder de los despachos” y el poder vivir con dignidad. *Miscelánea Comillas*, 2010, vol. 68, núm. 133, p. 638-651. ISSN: 0210-9522.
- SILVA, Pedro; SACRAMENTO, Octavio; MENDONÇA, Vera. Proximidade, reflexividade e crítica: o lugar da etnografia na intervenção social. *Cuadernos de Trabajo Social*, 2015, vol. 28, núm. 1, p. 27-37. ISSN: 0214-0314.
- TIRADO, Francisco Javier; DOMÈNECH, Miquel. Extituciones: Del poder y sus anatomías. *Política y Sociedad*, 2001, núm. 36, p. 191-204. ISSN: 1130-8001.
- ZAMANILLO, Teresa. Las relaciones de poder en las profesiones de ayuda. Una cuestión ética de primer orden. *Azarbe, Revista Internacional de Trabajo Social y Bienestar*, 2012, núm. 1, p. 157-170. ISSN: 2255-4955.
- ZAMANILLO, Teresa; MARTÍN, Maribel. La responsabilidad política del Trabajo Social. *Trabajo Social Global*, 2011, vol. 2, núm. 3, p. 97-115. ISSN 2013-6757.

Apunts sobre el poder (fer)¹

Notes about the power (to do)

Joan Canimas Brugué²

Resum

L'article intenta aclarir el llenguatge que parla del poder i, en aquest camí, oferir formes de pensar-lo, exercir-lo i combatre'l, si cal. Està estructurat en onze apartats i un epígraf: (0) Què pretenc? (1) El poder és la capacitat de fer alguna cosa, no un fantasma. (2) S'ha d'evitar el poder? (3) La distinció entre tecnociència, ètica (aplicada) i política. (4) No tot és ètica... (5) ...però tot ho és. (6) El poder descarnat. (7) Biopolítica i biopoder. (8) Poder, llibertat i responsabilitat. (9) La pròpia vida com a resistència i rebel·lia. (10) L'ètica aplicada, si no és política, és encobriment. (11) La política, si no és ètica, és un malson.

Paraules clau: Ètica aplicada, poder, biopoder, treball social, llibertat.

Abstract

The article attempts to clarify the language that speaks of power and thus, to offer ways of thinking, exercising and combating it, if necessary. It is structured in eleven sections and an epigraph: (0) What do I intend to do? (1) Power is the ability to do something, not a ghost. (2) Should the power be avoided? (3) The difference between techno-science, ethics (applied) and politics. (4) Not everything is ethics... (5) ...but everything is. (6) The stark power. (7) Biopolitics and biopower. (8) Power, freedom and responsibility. (9) The own life as resistance and rebellion. (10) Applied ethics: if not political, it is cloaking. (11) Politics: if not ethical, a nightmare.

Key words: Applied ethics, power, biopower, social work, freedom.

Per citar l'article: CANIMAS BRUGUÉ, Joan. Apunts sobre el poder (fer). *Revista de Treball Social*. Col·legi Oficial de Treball Social de Catalunya, abril 2018, n. 212, p. 47-56. ISSN 0212-7210.

¹ Algunes de les qüestions que apareixen aquí van ser abordades inicialment a CANIMAS, J. La ètica aplicada como resistencia política. En QUINTANAS, A. (ed.). *El transfondo biopolítico de la bioética*. Girona: Documenta Universitaria, 2013, p. 147-157. Agraïeix a les persones de la *Revista de Treball Social* la possibilitat de tornar-les a pensar.

² Doctor en Filosofia. Professor d'ètica aplicada als graus de Treball Social, Educació Social i Pedagogia de la UdG i de la UOC. joan@canimas.eu. <http://www.canimas.eu>

0. Què pretenc?

La tasca de la filosofia consisteix a ajudar-nos a evitar o a desfer els embolics del llenguatge, pensar allò que es pensa, donar respostes als problemes que li escauen (per exemple els d'ètica aplicada) i obrir noves clarianes per al pensament.

És cert que, de vegades, seria millor que els filòsofs calléssim i no emboliquéssim més la troca, la qual cosa espero que aquí no passi. La meua intenció és aclarir el llenguatge que parla del poder i, en aquest camí, oferir formes de pensar-lo, exercir-lo o combatre'l si cal.

1. El poder és la capacitat de fer alguna cosa, no un fantasma

La paraula *poder* fa referència a la capacitat de les persones, estructures o coses de fer quelcom. Per exemple, diem que algú va utilitzar el seu poder per fer alguna cosa, o per impedir-ho, o que no ho va impedir tot i que podia fer-ho (tenia poder per fer-ho); parlem del poder dels diners, de les armes, de l'educació, de l'Estat o del poble; anomenem "lluita pel poder" i "conquesta del poder" el procés o l'acció d'arribar a una posició des de la qual és possible activar, orientar o desactivar una poderosa maquinària de fer... *Poder*, per tant, ens permet emparaular una capacitat de fer que podem aplicar a una gran varietat d'agents i accions.

Ara bé, la paraula *poder* té el perill de convertir-se en una idea substantivada i que arribem a considerar que hi ha una cosa que és "el Poder", amb identitat pròpia i deslligada de la capacitat de fer o de deixar de fer que algú, alguns o algunes coses tenen. Aquesta qüestió no és gens banal perquè és l'origen de molts embolics i impotències. Per aquest camí, s'arriba a parlar d'"el Poder" com si fos un ésser transcendent, omnipotent i omnipresent; un fantasma sobre el qual només poden parlar i actuar aquells que en dominen la teologia o l'exorcisme.

La capacitat de fer té moltes magnituds. Es desplega en un ventall que va d'aquells o allò amb molt poder (poderosos) fins a aquells o allò que, en algunes coses, no en tenen cap (desposseïts). La capacitat de fer (i per tant d'impedir que es faci) que tenen les grans corporacions econòmiques o les estructures d'alguns Estats és tan elevada que, en algunes ocasions, parlar d'"el Poder", així, tot sol, com si fos una cosa en si mateixa, deslligada de persones, estructures i coses, pot tenir un sentit literari que ajuda a sentir el seu alè gèlid, descarnat. Ara bé, fins i tot quan "el Poder" es vol un espectre metafísic, hi ha persones, estructures o coses que generen i imposen quelcom; una altra qüestió és que sigui més o menys difícil localitzar-los i desfer el cabdell.

La paraula *poder* té el perill de convertir-se en una idea substantivada i que arribem a considerar que hi ha una cosa que és "el Poder", amb identitat pròpia i deslligada de la capacitat de fer o de deixar de fer

2. S'ha d'evitar el poder?

Alguns professionals parlen del poder com quelcom malèfic del qual ells estan exempts i consideren que en l'acció psico-socio-educativa les relacions de poder s'han d'evitar sempre. Però si tenir poder és tenir capacitat de fer alguna cosa, és evident que en tenen o que n'haurien de tenir i que necessitem professionals apoderats. *Empoderats* i que *empoderin*, es diu avui.

Tenir poder pot ser una oportunitat o un perill, però tenir-ne i no ser-ne conscient pot convertir-se en una oportunitat malmesa o en un perill encara més gran. Els i les professionals de l'acció psico-socio-educativa han de ser conscients del poder que tenen per poder utilitzar-lo correctament.

De vegades, quan es diu que les relacions de poder s'han d'evitar sempre, la paraula *poder* s'utilitza com a sinònim de *imposició*. Aleshores em sembla que es fomenta la confusió i la irresponsabilitat. La confusió, perquè cal ser molt curosos amb el llenguatge que descriu, reflexiona i orienta la pràctica professional i és necessari que a cada cosa se li assigni el mot que li escau. Tanmateix, esquivar el concepte *imposició* impedeix pensar-lo i, per tant, hi ha el perill de practicar la imposició sense adonar-se'n, o d'embolcallar-la amb mots amables com ara *ajuda*, *suport* o *acompanyament*.

D'altra banda, es fomenta la irresponsabilitat ja que considerar que en les relacions psico-socio-educatives la imposició s'ha d'evitar sempre és ignorar que, de vegades, no imposar-se és abandonar. Imposem, d'una manera o altra, algunes accions als infants, o impedim que una persona es talli el coll en un deliri, o separem el maltractador de la seva víctima. Allò que en l'acció psico-socio-educativa s'ha d'evitar sempre és la violència i l'opressió, no la imposició ni la força,³ que, en algunes situacions, estan èticament justificades.

3. La distinció entre tecnociència, ètica (aplicada) i política

Si el poder fa referència a la capacitat de fer, allò que és susceptible d'anàlisi i valoració és el que es pot fer, que s'ha fet o s'ha deixat de fer, no "el Poder" en si mateix. Les accions possibles o realitzades són, al meu entendre, susceptibles de tres tipus d'anàlisi i valoració: tecnocientífica, ètica (aplicada) i política. Hi ha, per tant, un poder tecnocientífic, ètic (aplicat) i polític.

L'anàlisi tecnocientífica s'expressa principalment a través d'enunciats descriptius. Les tecnociències intenten dominar, en coneixement i actuació, l'objecte d'estudi: la química vol

³Sobre la diferència entre força i violència, vegeu *Força i violència...* (2008).

L'anàlisi de l'ètica aplicada s'expressa principalment a través d'enunciat prescriptius, que ens diuen com han o haurien de ser les coses

dominar les molècules; la biologia, les cèl·lules; la psicologia, la ment i el comportament; la pedagogia, els processos d'aprenentatge i d'arribar a ser; l'economia, la creació i distribució dels recursos, etc. La valoració tecnocientífica es manifesta en valors d'eficàcia, idoneïtat i veracitat; per exemple quan diem que el tractament de la malaltia mental és molt més efectiu ara que fa cent anys, que la deshabitució d'una drogodependència requereix d'adherència al tractament i que, avui, la millor manera de garantir la protecció a la infància és promoure'n la seva autonomia com a subjectes.

L'anàlisi de l'ètica aplicada s'expressa principalment a través d'enunciat prescriptius, que ens diuen com han o haurien de ser les coses. L'ètica aplicada reflexiona i determina allò que considerem o cal considerar valuós i la millor manera d'expressar-ho i articular-ho. És, per tant, un tipus de coneixement que pretén orientar l'acció humana. Per saber si ens trobem davant d'una problemàtica d'ètica aplicada, és necessari poder identificar el valor, principi, dret, deure o obligació que es pretén aprofundir; o els valors, principis, drets, deures o obligacions que entren en conflicte. La valoració ètica es manifesta en valors de beneficència i justícia, per exemple quan diem que el progrés aconseguit en el poder de les armes és lamentable, mentre que el que s'ha aconseguit en l'àmbit de la medicina és lloable.

La diferenciació entre allò que pertany a la tecnociència i allò que pertany a l'ètica aplicada no significa que no hi hagi relació entre l'una i l'altra. Ambdues es necessiten. L'acció de les tecnociències (per exemple la psicologia o la pedagogia) es mou o s'hauria de moure en el marc que l'ètica aplicada assenyala; per exemple procurar pel bé de les persones ateses. Així mateix, l'ètica aplicada reflexiona i prescriu a partir de les descripcions i orientacions de les tecnociències; per exemple, la retirada d'un infant de la seva família es considera èticament necessària quan es traspasa un llindar de dany a l'infant que han de determinar la psicologia i la pedagogia.

L'anàlisi i la valoració política aplega allò tecnocientífic i allò ètic (aplicat) i, per tant, s'expressa a través d'enunciat descriptius i prescriptius (també performatius, però això escapa dels marges d'aquest article). Té a veure amb la gestió de les relacions humanes i amb l'entorn amb criteris d'efectivitat, idoneïtat, veracitat, beneficència i justícia. Per exemple quan considerem encertada la política sanitària d'un govern que aconsegueix una cobertura sanitària efectiva i de qualitat per a tota la població.

Massa sovint, en l'anàlisi i valoració d'allò que es pot fer o s'ha fet, els i les professionals de l'acció psico-socio-educativa tenen dificultats a determinar si es tracta d'una problemàtica tecnocientífica, ètica (aplicada) o política. Aquesta qüestió no és gens banal, perquè per entendre i millorar quelcom, el primer que s'ha de fer és identificar-ho correctament i buscar els instruments d'anàlisi i d'actuació que li escauen. Un qüestió psico-

lògica requereix de la psicologia; una qüestió d'ètica aplicada, de la filosofia moral; una qüestió política, de la política; i una qüestió holística, de totes aquelles àrees que hi intervenen.

4. No tot és ètica...

Actualment, en l'àmbit psico-socio-educatiu hi ha una tendència a considerar problemàtiques ètiques qüestions que, al meu entendre, no ho són; a buscar en l'ètica aplicada solucions que aquesta disciplina no pot donar. Em sembla que això és degut, entre altres motius, al malestar moral que pateixen els i les professionals d'aquest àmbit.

Aquest malestar sol manifestar-se a través de la indignació i la impotència, que prové de la confrontació de la consciència moral del i de la professional amb la realitat. Una realitat caracteritzada per problemes que moltes vegades són creats i alimentats per una organització política i econòmica indecent; o per polítiques o administracions incompetents; o perquè l'actual desenvolupament tecnocientífic no aconsegueix donar-hi respostes. De vegades, l'ètica aplicada esdevé també un refugi pel neguit i fins i tot per la incompetència tecnocientífica.

Els serveis psico-socio-educatius solen gestionar i intentar pal·liar els efectes d'una societat indecent. Els efectes d'una fàbrica que, en les crues paraules de Zygmunt Bauman, produeix grans quantitats de "residus humans" o "per ser més exactes, éssers humans residuals" (BAUMAN, 2005: 16). Els i les professionals dels serveis socials viuen la tensió, el malestar, que produeix trobar-se en aquestes zones d'exclusió i dolor, sense pertànyer-hi i sense poder fer res per evitar-les. Emplaçats en aquestes zones de la perifèria pobra, viuen no solament el que s'hi enfonsa, sinó també la tensió entre l'ajuda professional i el que en algunes situacions perceben com una actuació que forma part del mateix sistema. Llavors, la pregunta ètica ja no és "Què haig de fer?", sinó més aviat "Què faig aquí?".

És evident que aquest malestar el provoca l'ètica. Ara bé, això no significa que la solució hagi de venir de l'ètica i, en algunes situacions, fins i tot no és desitjable que sigui així, perquè allò que cal indagar i canviar no té a veure amb l'ètica, sinó amb les respostes tecnocientífiques i polítiques.

5. ...però tot ho és

Dir que "no tot és ètica... però tot ho és" no és contradictori si diferenciem dos usos de la paraula *ètica*: aplicada i fonamental, respectivament. Als apartats 3 i 4 m'he referit a l'ètica aplicada, una branca del saber que, juntament amb les tecnociències (la pedagogia, la psicologia, la medicina, la sociologia, l'antropologia, etc.) i la política, intenta orientar i do-

nar respostes adequades a l'acció sobre el món i als problemes morals que aquesta acció planteja.

Però vet aquí que Heidegger va albirar com cap altre pensador que tot es fa possible des de l'ètica, perquè hi ha un significat d'*éthos* molt més antic i fonamental que fa referència a *habitança*, a ésser-hi, a la clariana en la qual i des de la qual es viu, coneix, actua. Des de l'ètica fonamental, la tecnociència no és quelcom neutral la moralitat o immoralitat de la qual depèn dels fins a què serveix o dels mitjans que utilitza, sinó un fer humà, un mode del revelar, una manera de ser-i-fer-en-el-món, un *éthos*... caracteritzat pel domini.

I l'ètica aplicada? És també un fer humà, un mode del revelar, una manera de ser-i-fer-en-el-món caracteritzat pel domini? Sembla evident que sí, en tant que s'ocupa dels valors, principis i drets presents en les pràctiques humanes per tal d'orientar-les i transformar-les. L'ètica aplicada aspira a ser un poder en les pràctiques professionals.

Des de l'ètica fonamental i contràriament a allò assenyalat als apartats 3 i 4, és possible, per tant, pensar i parlar d'"el Poder" com una manera de fer en si mateixa. Una capacitat de fer que es caracteritza per la voluntat de dominar i transformar. Aleshores és pertinent preguntar-se si hi ha alguna capacitat de fer que puguem no anomenar "poder". Heidegger ens va parlar d'aquesta possibilitat: el cuidar.

6. El poder descarnat

El poder descarnat és indiferent a allò encarnat. És un fer que no sent res d'aquells o d'allò en els quals actua, que no es deixa influir per ells. És un pensar i un actuar objectiu. Però les persones, animals, plantes i coses parlen, fins i tot en el seus silencis. És la veu de la presència, de l'existència, de la temporalitat.

Quan els serveis socials i la policia s'enduen els dos primers fills de la Maggie, la protagonista del film de Ken Loach *Ladybird*, *Ladybird*, allò que fereix l'ànima no és la retirada dels infants, una acció que les ètiques principialistes i conseqüencialistes han resolt amb l'ajuda de la psicologia, la pedagogia i el dret, sinó que aquells que realitzen l'acció no sentin el dolor de la mare i que ningú interpreti i polititzi els seus brams, llevat de Ken Loach.

Per explicar el perill que ens amenaça en el pensar i actuar objectivament, sense tenir en compte cap element de compassió, disposem de la brevíssima i escruixidora narració de Primo Levi quan ell, el jueu número 174.517 del camp d'extermini d'Auschwitz, compareix davant el doctor Pannwitz per demanar formar part del Kommando Químic i poder allargar, així, la seva vida. Diu Levi que quan finalment el doctor, assegut darrere l'escriptori d'un despatx net i ordenat, va alçar els

ulls i el va mirar, “aquella mirada no va ser entre home i home; i si jo sabés explicar a fons la naturalesa d’aquella mirada, intercanviada com a través de la paret de vidre d’un aquari entre dos éssers que viuen en medis diferents, també explicaria l’essència de la gran follia del Tercer Reich” (LEVI, 1996: 127).

7. Biopolítica i biopoder

Michel Foucault és un d’aquells autors que, si no es va en compte, pot portar-nos a una visió reïficada i malèfica d’“el Poder”. Pel que fa a la cosificació, ell mateix va advertir d’aquest perill recordant que el poder és una relació, una acció, quelcom que s’exerceix, no que es posseeix. Però pel que fa a la visió malèvola, em sembla que la va alimentar. Per exemple, hi ha una afirmació seva molt reeixida en alguns àmbits: “no hi ha relacions de poder sense resistències” (FOUCAULT, 1992: 171), que empeny a situar el poder en el costat malèfic i la resistència en el benèfic, oblidant que la resistència també és poder.

Una aportació important d’aquest autor són els conceptes *biopoder* i *biopolítica*, un conjunt de sabers, professions, institucions i estratègies creades a l’albor de la modernitat que es preocupen per la vida de les persones i d’aquest cos social anomenat “població”, el nou subjecte polític i econòmic.

El poder (la capacitat de fer) de les estructures polítiques, econòmiques i de coneixement, diu Foucault, ja no correspon a una geometria focalitzada, piramidal i unidireccional, sinó difosa, en xarxa i multidireccional. Es tracta d’un *fer sobre la vida de les persones* que s’articula i manifesta en relacions extraordinàriament nombroses i múltiples en les quals es creuen pràctiques, sabers, institucions i resistències. Aquest *fer sobre la vida de les persones*, diu Foucault, no actua ni té per objectiu principal oprimir, prohibir o negar, sinó crear discursos, veritats, subjectes, identitats... De tot això en són bons exemples la xarxa de serveis socials, educatius, formatius, sanitaris, culturals, esportius, de lleure, etc., i el treball coordinat entre ells; així com les teories i instruments d’anàlisi i actuació que les conformen (psicologia, pedagogia, sociologia, medicina, etc.), que cada vegada es volen més eficaces i eficients.

Que el poder sobre la vida de les persones formi part de les estratègies polítiques i econòmiques, no hauria d’entendre’s com una cosa únicament al servei de forces fosques i malignes. Tanmateix i exceptuant el liberalisme radical, tots els moviments polítics que considerem més alliberadors, per exemple l’anarquisme o el feminisme, s’hi basen. En la nostra època, gairebé tots els projectes polítics consideren que el benestar i el progrés d’un país depenen de la qualitat de les institucions que es preocupen i actuen en la vida de les persones. D’altra banda, són estratègies que han aconseguit desvetllar també el poder de la vida.

Que el poder sobre la vida de les persones formi part de les estratègies polítiques i econòmiques, no hauria d’entendre’s com una cosa únicament al servei de forces fosques i malignes

8. Poder, llibertat i responsabilitat

Hans Jonas diu que l'ésser humà és l'únic ésser conegut que pot tenir responsabilitats, i que pot tenir-les perquè té poder i llibertat. "Qui no pot fer res", diu, "no ha de responsabilitzar-se de res; en certa manera es pot dir, doncs, que aquell que solament té una influència molt escassa al món està en la felix situació de poder tenir una bona consciència. No ha d'estar disposat a respondre davant de cap instància, ni la de la seva pròpia consciència ni la de la història universal o el judici final, a la pregunta: «Què has fet?»" (JONAS, 1997: 177).

En els humans, el poder està inevitablement lligat a la llibertat i a la responsabilitat. No podem escapar de la condició de saber-nos i voler-nos lliures en tant que animals no fixats, oberts al món, creadors, capaços de ser i actuar de manera diferent de la que ens ve marcada per la naturalesa, la tradició o els altres.

Responsabilitat és respondre d'allò que vols fer o has fet. Ara bé: respondre a qui? Em sembla que hi ha dues grans maneres d'apropar-se a la responsabilitat: considerar-la com una resposta a la llei o com una resposta a l'altre. La primera, ben representada per Kant i el seu imperatiu categòric, està al servei de la llei (tot i voler-se autònoma). La segona, ben representada per Jesucrist i la seva paràbola del bon samarità, està al servei de l'altre (i per això es vol heterònoma).

Es pot considerar que la llei està al servei de la justícia i que, per tant, també és una resposta als altres. Però "els altres" de la llei no és l'altre. De vegades és un rostre impersonal que permet superar i fins i tot ignorar el rostre concret de la persona atesa que fereix l'ànima. Altres vegades, no és altra cosa que un "nos-altres", uns altres que són com nos.

Considero que els i les professionals de l'acció psico-socio-educativa han de respondre primerament a l'altre i després a la llei. Amb això no vull dir que aquesta jerarquia s'hagi d'imposar sempre, però sí que cal tenir-la sempre present. La raó de Creont és important, però encara ho és més el llenguatge amorós d'Antígona.

9. La pròpia vida com a resistència i rebel·lia

Marx, a els *Grundrisse* i *El capital*, va advertir que el desenvolupament del capitalisme acabaria capitalitzant i colonitzant la totalitat de la vida de les persones. Quan això es va fer realitat, els situacionistes hi van respondre polititzant la pròpia vida, creant subjectivitats i situacions de resistència i atac que volien deixar enrere les que consideraven velles formes de combat dels partits polítics i sindicats.

Aquestes noves formes de resistència, per exemple els moviments ecologistes o de gènere, van tardar una mica a ser

vistes i acceptades com polítiques, però no els va ser difícil perquè parlaven un llenguatge amb aires de família al que empraven les organitzacions polítiques convencionals.

El voler viure, la lluita per la vida i el reconeixement, es manifesta arreu a on la vida, que és identitat, s'esclafa, però ho fa de diferents maneres. No sempre pren les formes amables o revolucionàries de la política tal com l'entendem. La resistència o la rebel·lia de les vides malmeses es manifesten malmetent i les úniques organitzacions que les han sabut canalitzar políticament són les mafioses i les feixistes.

En el crit de dolor, en l'insult, en la histèria de la mare maltractadora a la qual es retira el fill, hi ha resistència i un clam de dignitat que l'entramat de sabers psico-socio-educatius, jurídics i ètics no aconseguen escoltar ni evitar. També n'hi ha en el malestar moral que pinça l'ànima dels i les professionals que hi participen. Hi ha resistència i un clam de dignitat en l'infant que delinqueix, en el violent, en la persona addicta, en l'àvia demenciada que no vol menjar triturat, en la persona sense llar (el deixar-se anar és la darrera expressió de la resistència i la dignitat)... Fins i tot en el marquès de Sade hi ha resistència a la polida i oculta exaltació del sexe.

Aquestes vides i situacions no poden ser abordades únicament des de les tecnociències, l'ètica aplicada i la política tal com avui les practiquem. No es tracta, en absolut, de *romantitzar* situacions de vida que en molts casos resulten tràgiques o perverses, ni de negar la importància que tenen les àrees de coneixement i actuació abans esmentades per a l'abordatge d'aquestes vides i situacions. Es tracta d'escoltar i interpretar d'una altra manera les veus que *patolitzem*, *lumpenitzem* o *judicialitzem*. Es tracta de polititzar aquests clams de resistència.

L'ètica aplicada no pot ser únicament, tal com avui la concebem, una reflexió i actuació sobre els valors, principis i drets presents en la pràctica professional. Aigües amunt de l'ètica aplicada no només hi ha una ètica fonamental, sinó un crit de dolor i de resistència, que és política. És per això que l'ètica aplicada també ha de ser política: ha de polititzar el llenguatge del dolor.

10. L'ètica aplicada, si no és política, és encobriment

Cornelius Castodiaris diu que l'ètica (*aplicada*, hi afegeixo jo), si no és política, és encobriment; que hi ha el perill de fixar la mirada en el detall i oblidar el context en el qual aquest detall es fa possible (CASTODIARIS, 1993). Per tal que això no passi, l'ètica aplicada hauria de ser una pràctica reflexiva subversiva i situacionista a través de la qual les persones tenim cura dels altres, de l'entorn i de nosaltres mateixes.

Subversiva perquè ha d'alçar allò que es manté ocult. A més a més de trobar solucions als problemes ètics que ens ve-

nen donats, ha de furgar i problematitzar-ne els orígens, indagar aigües amunt i avall i en les riberes d'allò que afrontem i ha de polititzar les veus que avui *patolitzem, lumpenitzem i judicialitzem*.

Situacionista perquè no solament ha d'estar atenta a les situacions en les quals els drets es vulneren, sinó que també ha d'intentar crear *situacions altres* en les quals siguin possibles altres maneres de vida i d'alteritat desitjables, altres maneres de ser i de relacionar-se, altres subjectivitats, altres realitats. Crear, en definitiva, situacions i relacions humanes que facin realitat l'art de viure, el gaudi de l'*éthos* com *habitança*.

A l'era de l'administració de vides, l'ètica aplicada esdevé una pràctica de defensa de la justícia (J. Rawls), però també d'hospitalitat (J. Derrida), de responsabilitat (H. Jonas), de *pietas* (G. Vattimo), de compassió (M. Nussbaum), de *religio* (E. Morin), de decència (A. Margalit), de revolució (K. Marx).

11. La política, si no és ètica, és un malson

Bibliografia

- BAUMAN, Z. *Vidas desperdiciadas. La modernidad y sus parias*. Traducció de P. Hermida. Barcelona: Paidós, 2005 (2001). ISBN: 9788449316715.
- CASTODIARIS, C. La ética como encubrimiento. En *El ascenso de la insignificancia*. Traducció de V. Gómez. Madrid: Frónesis. Cátedra Universidad de Valencia. 1998 (1993). ISBN: 9788437616018.
- Div. aut. *Força i violència en educació social. En Pere i en Josep: anàlisi d'un cas pràctic sobre els límits de la força física en un Centre Residencial d'Acció Educativa (CRAE)*. Girona: Observatori d'Ètica Aplicada, 2008. ISBN: 978-84-612-7984-5.
- FOUCAULT, M. Poderes y estrategias. Entrevista con Michel Foucault. En *Microfísica del poder*. Madrid: Las Ediciones de La Piqueta, 1992 (1977). ISBN: 9788474430172.
- JONAS, H. *Técnica, medicina y ética. Sobre la práctica del principio de la responsabilidad*. Traducció de C. Fortea. Barcelona: Paidós, 1997 (1985). ISBN: 9788449303418.
- LEVI, P. *Si això és un home*. Traducció de F. Miralles. Barcelona: Edicions 62, 1996 (1958). ISBN: 9788429749021.
- QUINTANAS, A. (ed.). *El transfondo biopolítico de la bioética*. Girona: Documenta Universitaria, 2013. ISBN: 9788499842158.

Filmografia

- LOACH, K. *Ladybird. Ladybird*. Producció: Sally Hibbin. Guió: Rona Munro. Repartiment principal: Crissy Rock, Vladimír Vega i Sandie Lavelle. Regne Unit, 1994.

Manar per fer polítiques socials justes

Be in command to make fair social policies

Mercè Martínez i Llopis¹

Resum

El fet d'introduir la professió en el món de la política té una sola mirada i és positiva, poder intervenir en la gestió, prendre decisions, ens dona l'oportunitat de mostrar les capacitats i habilitats que tenim davant la transferència de valors i coneixements, i alhora ens permet fomentar els drets humans i la dignitat de les persones perquè representa afavorir la igualtat i la inclusió davant d'una societat capitalista que destina pocs recursos econòmics a aquest fi.

Paraules clau: Manar, poder, neutralitat, reconeixement, lideratge, justícia social.

Abstract

The fact of introducing the profession into the world of politics has only one look and it is positive: to be able to intervene in the management -making decisions- gives us the opportunity to show the abilities and capabilities that we have in the transfer of values and knowledge, and at the same time it allows the promotion of human rights and the dignity of people because it represents promoting equality and inclusion in the context of a capitalist society that allocates few economic resources to this end.

Key words: Command, power, neutrality, recognition, leadership, social justice.

Per citar l'article: MARTÍNEZ i LLOPIS, Mercè. Manar per fer polítiques socials justes. *Revista de Treball Social*. Col·legi Oficial de Treball Social de Catalunya, abril 2018, n. 212, p. 57-70. ISSN 0212-7210.

¹Treballadora social. Directora general de Serveis Socials i Persones en Situació de Dependència de la Generalitat Valenciana.

Introducció en la política social

Aquestes línies són escrites des d'un nou rol en la meua persona, des de la mirada del rol polític que he hagut d'aprendre i que va unit a dos factors que conformen la hipòtesi. El primer: soc treballadora social i estimo com a religió la professió que exerceix, el treball social; i el segona factor: el poder polític que tinc, l'oportunitat d'exercir el càrrec que actualment ocupe.

Eixos dos factors marquen, de forma inequívoca, cadascuna de les decisions que diàriament prenc; també he de reconèixer que estan acompanyats de la prudència, donat que no havia estat formada al llarg de ma vida per a ser política o tenir carrera política.

El 5 de juliol de 2015 una cridada telefònica de la vicepresidenta de la Comunitat Valenciana, Molt Honorable Mónica Oltra, va fer que prenguera la decisió d'acompanyar l'equip de govern de la Conselleria d'Igualtat i Polítiques Inclusives de la Comunitat Valenciana.

Els dubtes davant ser política

La decisió de fer aquell pas anava acompanyada de valentia, donada la situació de destrucció i afonament dels serveis socials a la Comunitat Valenciana, després de 24 anys de partit conservador, corrupte i malgastador, a qui no importaven en cap cas la ciutadania i les seves situacions de vulnerabilitat.

- Partim de la hipòtesi que no es fa política tan sols des de la política.
- Partim de la hipòtesi que es decideix sobre la vida de la ciutadania des de la política.
- Partim de la idea base que la política és poder, el poder del canvi i d'apropament d'idees i valors que es poden convertir en costums i finalment en lleis sols des de la política.

És com una escala qualsevol, al primer escaló contactes amb les persones, perquè tot exercici professional on s'interactua amb les persones i es provoca un canvi i es transformen valors, conductes, relacions i interaccions familiars, veïnals o d'amistat facilita polítiques de millora i transformació.

Per tant, teníem ja alguns punts a estudiar abans de decidir:

- una comunitat valorada per tots els observadors com la pitjor de l'Estat espanyol en serveis socials (Índex DEC i Dictàmens de l'Observatori Nacional de Directores i Gerents²)

Partim de la idea base que la política és poder, el poder del canvi i d'apropament d'idees i valors que es poden convertir en costums i finalment en lleis sols des de la política

² Podeu trobar els diferents dictàmens a: <http://www.directoressociales.com/documentos/dictamenes-observatorio.html>

- una comunitat injuriada amb un sistema externalitzat i privatitzat de dependència
- equips de serveis socials completament vilipendiats i castigats
- situació d'infrafinançament i deute brutal
- ciutadania angoixada, estressada i enfadada
- entitats i empreses clientelistes

Positivament calia posar damunt la taula quines cartes anaven a sumar per poder dir que sí a la política:

- ganes de **dignificar** i donar els drets socials a la ciutadania
- ganes de **canviar** per millorar les situacions socials i dels professionals dels serveis socials
- ganes de **creure** i tenir esperança en la política que fera front a les demandes socials
- ganes de **participar** en un projecte de futur que reinventarà la societat valenciana
- ganes del fet que fora una **realitat** veure a una dona, professional del treball social, al davant de polítiques socials entenent què són i per a què serveixen
- possibilitat de **gestionar** com es podia fer part d'aquest projecte

I així va ser com vam decidir de quina manera i en quina direcció, cosa que sempre fem en la nostra professió: projectem i planifiquem, marquem els objectius, proposem metes, pensem en indicadors, avaluem, supervisem, reconvertim i tornem a planificar...

Com no dir que Sí davant d'un repte i davant un crit emès durant anys i anys darrere de pancartes i concentracions; calia agafar el repte i a més a més, com sabem, de front.

Interrogants necessaris

Totes aquestes manifestacions boniques i plantejades donen peu a respondre una sèrie de qüestions, que pense que poden ser d'interès per a les lectores, els lectors i les futures professionals dedicades a la política.

- La persona que ha estudiat i està exercint professionalment el treball social, fa política o no, mentre treballa?
- El professional que exercís al costat de polítics, fa política?
- Quina relació es crea entre professional i polítics, entre la tècnica i la capacitat de decisió?
- Fan política directament els comandaments intermedis?
- Els coordinadors i coordinadores d'equips, els i les caps de serveis, els i les subdireccions?

- Perquè el treballador i la treballadora social estan preparats per a poder ser bons i bones polítiques, o no?
- Quina implicació té la o el professional en el disseny dels programes respecte a les polítiques socials?
- Per què menyspreem i injuriem els i les polítiques?
- Què ha passat amb la política en general?
- Són importants les decisions que es prenen en la nostra vida i en la vida dels nostres usuaris i usuàries?
- Fins a on arriben totes aquestes preguntes?

La neutralitat

Al llarg de les jornades que faig i les classes que donava he sentit en reiterades ocasions de la boca de treballadores socials que elles no fan política, que estan a l'administració o a les entitats o a les empreses i no fan política. Em resulta estrany eixe autoconcepte de neutralitat, del i la professional neutres com l'aigua, però s'equivoquen, fins i tot l'aigua té gust i fa olor, i segons els seus components químics és d'una manera o d'una altra.

Clar que som polítiques, una professió política que decideix entre públic i privat, entre igualtat i desigualtat, entre integració i exclusió, entre feminisme i masclisme, entre justícia i injustícia social, entre universalitat i limitat, i així tots els principis que defineixen el treball social.

Cal clarificar que el "neutre" o la "neutra", és a dir, aquelles persones que consideren que no han d'accionar, decidir, opinar, contradir, fer, aquelles professionals gelades, impassibles, si ho han decidit, el no fer també és una forma i té les seves implicacions i les seves derivacions, deixar passar, la impavidesa davant les causes implica, primer, la no participació en els efectes i alhora la desviació i/o derivació de la responsabilitat en terceres persones, persones que nosaltres justament considerem en situació de més vulnerabilitat en eixe moment de sa vida. La frase "No, jo no soc política", què comporta? Un sentiment absurd de neutralitat enfront de la decisió, la capacitat o incapacitat de canviar l'entorn i els comportaments de les persones.

I més, fins a on ens situem respecte a dos components importants de nostra professió que són, primer, les usuàries i els usuaris, i, segon, els i les nostres caps polítiques. Que deixem de reconèixer la capacitat d'ajuda que podem tenir cap a la ciutadania i també la capacitat d'assessorament tècnic cap als nostres dirigents, almenys ens ha de causar estranyesa o inclús por.

Em resulta estrany eixe autoconcepte de neutralitat, del i la professional neutres com l'aigua, però s'equivoquen, fins i tot l'aigua té gust i fa olor, i segons els seus components químics és d'una manera o d'una altra

Paral·lelismes

Elegir, triar, buscar alternatives, comparar-les, estudiar els pros i contres, és una de les tasques més fonamentals i prioritàries que cal fer i que tenen en comú el professional del treball social i el ciutadà o ciutadana que exerceix la política.

Hi ha altres professions que en accions quotidianes no han de decidir constantment sobre el futur, si són accions bones o no, però no tenen una participació política.

Comencem per pensar i situar-nos davant la ciutadania, element comú de les dues professions. La ciutadania és el referent que situem enfront de la professional del treball social i enfront de les persones que ostenten un càrrec polític.

De la mateixa manera que el lideratge es pot exercir de distintes formes, també el treball social i la persona política ho fa, i és decisió de cadascú triar una forma de relacionar-se amb el referent comú, que com he dit amb anterioritat és la ciutadania.

Els estils de lideratge

Si definim estil com l'empremta que es té a l'hora de dirigir a altres –com deia Campos a les seues classes de recursos humans–, finalitzarem amb un producte que arribe de les millors maneres possibles als usuaris i usuàries, utilitzant les millors habilitats i coneixements dels professionals que s'hi ocupen (CAMPOS, 2014). Per tant, partirem de la següent fórmula:

$$P = E \times EC$$

P = producte final

E (estil) = Pe (personalitat) + C (capacitat d'adaptar-se al mig)

EC (entorn com a cultura d'empresa per millorar processos, estructures i programes)

Relacionar-se amb perfil autoritari o d'autoritarisme afavorirà la presa de decisions unilaterals, més fàcils en temps i forma, ja que només es compta amb un mateix per a triar. Situar-se enfront de la usuària o l'usuari com la totpoderosa que tria per ell o ella, impedeix que cadascú pugui créixer, provocant el seu domini des de la possessió de la veritat irrefutable. Jutja qui va enfront i sentència davant les proves oferides. Aliena a la llarga a l'individu com a ésser i provoca la tristesa i el pessimisme, deixa d'avançar per si mateix. Dins de la democràcia l'actitud autoritària afavoreix el sentiment de lideratge en un primer moment, perquè desapareix la incertesa i fomenta l'equilibri tan sols a curt termini, però a llarg termini desfà l'esperança i desapareix el futur constructiu.

Si el perfil de relació és el paternalisme, reconeixem la part fantàstica comunicativa i d'afecte, aportant la seguretat esperada de la usuària i l'usuari, reconeixent la infantilització i simplisme de la relació, ara bé, cal saber que també és unilateral en la decisió i conductista en els efectes, provocant sempre estimes i gelopaties que minven la persona atesa. Tenim l'exem-

ple en la professió en la relació benèfica, que està tan de moda, un déjà-vu per a qui ja tenim alguns anys. Aquesta relació es basa en el coneixement i saber de la persona que té les eines i la qualificació professional sobre la persona a qui té necessitat dels seus coneixements. Hem fet un retorn a la relació benèfica, des del meu prisma fins i tot a la manca de respecte i la pèrdua de dignitat. Està de moda, el tracte a la ciutadania des de la mirada assistencialista i llevant als rics per a distribuir als pobres com Robin Hood i, no obstant això, es fan polítiques de llevar als pobres per a donar als rics, com diu Lucia Etxebarria en *El Periódico*, pel bé i la falta de coneixement dels pobres (ETXEBARRIA, 2017).

Davant el poder dels treballadors i les treballadores socials sobre la ciutadania, cal fer una repensada; és clar que tenim en les nostres mans la prescripció facultativa, eixa que en determinades ocasions ha espantat, inclús incomodat, la professional: respostes com “i si sap que jo li ho he denegat”, “i si demana el seu expedient i llig l’informe”, “i si el programa que faig té uns requisits que no compleix” denoten manca de professionalitat, d’empoderament o de facultat de decisió des de la tècnica, la ciència i el coneixement social. Sé de segur que pot provocar en alguna persona que ho llija certa esgarrifança, si de cas caldrà protegir la professió, dotar-la de perfil d’autoritat davant les possibles agressions, però no per això hem d’autoprotegir-nos amb opacitat i obscurantisme, comptant que es deneguen les sol·licituds per ciència infusa i s’informen tu-teles sense coneixement; cal ser serioses. No puc imaginar no voler signar resolucions desestimatòries, de dependència o a subvencions a ajuntaments i milers d’exemples més, per por, pel que pensaran o per perdre vots. Ens honra l’equitat i la justícia, donar a qui no mereix o no compleix fa perdre a qui ho necessita.

Però sorprèn que les polítiques d’alguns partits s’hagin apuntat al carro de la beneficència, al repartiment de sopa a menjadors i al pagament de llums sols si es talla i t’has quedat a obscures. El o la política superficial, la del vernís damunt la pintura vella. La política de quedar bé sense pensar més enllà.

Tampoc funciona l’estil “laissez-faire”, “cadaú panye”, impossible en una societat capitalista, dominada pel poder econòmic, que no permetrà que deixen d’existir les normes, que impere la proposta de provar o no davant un problema i conformar-se amb el resultat si és positiu, que cadascú pugui mesurar les seves circumstàncies baix la diferència socioeducativa en què estem immersos. Decidir sobre grans polítiques sense poder reglamentar la seva gestió provocarà que la lectura siga personalitzada i el resultat, inclús, incoherent.

Ens trobem també els tipus de lideratge tradicional com els carismàtics, amb moltes habilitats socials, molta presència però sense respecte pel mètode o les normes que l’envolten. Un altre estil deteriorant és el burocràtic, tot el contrari que el que

explicàvem abans: tot per escrit i impedir que es puga eixir de cap norma, així que les circumstàncies impedeixen poder avançar.

Opte pel perfil de lideratge participatiu, d'igual a igual, que s'ha de considerar la manera democràtica i de resultats òptims, des de l'equitat i la igualtat del dret, des de l'empatia i el consens participatiu quant a la presa de decisions conjunta amb les persones demandants d'ajuda, amb qui vol canviar la seva situació i amb qui ha decidit fer un progrés important en sa vida, i passa el mateix a la vida política participativa, havent d'escoltar les forces vives, els sindicats, patronal, entitats i sobretot les associacions de persones afectades, que són qui en definitiva coneixen més que jo el que pateixen.

La dualitat de capacitat i la responsabilitat

A vegades no sé si soc una Helena de Troia apassionada pel treball i la responsabilitat, creen fermament en el que faig i les polítiques que el partit que em buscà, Compromís, vol i considera imprescindible desenvolupar; perquè la dignitat humana està al seu ADN; o si soc una Pandora que en un mon corrupte, invers, rebolicat, descregut i desesperançat he obert la caixa per a treballar i millorar. Dies d'incertesa en els grans canvis efectuats que a les 8 del matí d'un dia o l'endemà han donat resultats. Però els astres estan alineats amb la direcció aixecada en el drets socials i la dignitat humana, amb la cap superior sent també treballadora social, la Il·lustríssima Helena Ferrando, les decisions van fent-se realitat i prenent forma.

Però davant d'aquests estils de lideratge, a menuda o gran escala, sobre qui recau la responsabilitat de la decisió presa, en el cas del món polític, sempre és sobre la persona que ostenta el càrrec, que té el poder. Signa i decideix lliurement dues coses: sobre la mateixa decisió i sobre el fet de ser política lliurement.

La càrrega de la decisió és fonamentalment percebuda com la responsabilitat més gran al lloc que s'ocupa, és a dir, la decisió ja no recau sobre una persona, família, comunitat o entorn, les repercussions recauen sobre tota la comunitat, territori o país on tens el càrrec.

Pensar en obert, pensar per milions de persones et situa en el coneixement de tot el territori i les seves circumstàncies, cultura, normes i costums, delimitada sols per norma de rang superior que t'invalida la presa de decisions superiors.

Tot té a veure amb la filosofia de la política i la seva ètica, governar és buscar el millor per al major nombre de ciutadans i ciutadanes, eixa ètica ha de veure amb el poder el seu ús, la llibertat responsable i la justícia social.

L'autoritat com a forma de poder i no l'autoritarisme abans explicat, aplicant el codi ètic i legal, procura el benestar a la ciutadania i d'això i l'equilibri és del que s'ha d'ocupar el càrrec polític.

Tot té a veure amb la filosofia de la política i la seva ètica, governar és buscar el millor per al major nombre de ciutadans i ciutadanes, eixa ètica ha de veure amb el poder el seu ús, la llibertat responsable i la justícia social

Anem a la política

Tse-Tung (1968) ens deia que no tenir una correcta concepció política equival a no tenir ànima, comparteix plenament la seva frase i inquietud.

Per això cada vegada que una companya pronúncia una frase com “jo no soc política”, se’m remouen els budells pensant quina ànima és la que amaga. Quins són els seus límits, legitimitats, natura, essència, demandes i objectius humans.

Massanés (1954) fa referència que Aristòtil comparteix que la investigació sobre l’ètica es dedueix necessàriament de la política, les idees preses enfront de la ciutadania, la capacitat i el procés de presa de decisions afectarà un poble, una ciutat, la comunitat o a un país sencer.

Pizarroso, entrevistat per López Castro a la revista *Razón y palabra*, ens diu que la política no és una qüestió de gestió, ni administració, sinó fonamentalment de comunicació (LÓPEZ CASTRO, 1999).

No estic plenament d’acord amb ell, fer política també és gestió i administració, per descomptat, sobretot per la decisió d’on es posen els recursos i com usar-los, quines despeses fer i quins manteniments volem fer al motor. Ara bé, fer política també és comunicar, contar que has fet, passar comptes amb la ciutadania i explicar quins són els projectes per a assolir el programa presentat.

Advoque per retornar a l’honestedat, a l’explicació de les coses tal com són, sense al·mivar, sense mentides ni retrocessos, deixar la infantilització de la ciutadania. Donar l’esperança d’un millor futur, per descomptat, sempre que s’espere i si no ve o no hi es amb transparència no demanar un acte de fe, sinó contar les mesures que es van a prendre i per què.

Fer política no és tan fàcil com sembla, no és sols ser la imatge pública d’una institució, d’un estament de poder amb jerarquia, és comunicació, és conscienciació i pedagogia constant i contínua, i sobretot negociació, però no sempre l’altre actor té la transparència que abans advocava, hi ha interessos ocults i enriquidors sols per a alguns, i clientelismes i males praxis, que el comportament heretat front a altres càrrecs polítics públics deixa molt que desitjar.

Després de dos anys i un codi de transparència, legalitat, responsabilitat i cap cas de corrupció s’ha fet entendre a tota l’escena que les normes havien canviat.

Fer política tampoc és fàcil perquè es necessita sobretot temps i això és el que menys tens, agenda súper apretada, tempos de premsa, publicacions, informes respostes parlamentàries, esmenes, reunions, meses de negociacions..., però alto, es necessita assossegament i serenitat per a la presa d’eixes decisions, cadascuna tindrà els seus beneficiaris i detractors i, a més a més, conforme l’educació actual eres el blanc fàcil, les crítiques són constants i incontrolades. Algunes fan gràcia,

Advoque per retornar a l’honestedat, a l’explicació de les coses tal com són, sense al·mivar, sense mentides ni retrocessos, deixar la infantilització de la ciutadania

altres penses que si les fan és que vas pel bon camí, moltes són intencionadament malignes i destructores, però les que més mal fan són les de l'entorn, les de la companyia, i les que més ràbia donen són les del conformisme, el sedentarisme i l'arrossegament en el rol de la barricada.

Per tant, sí, i tant que cal fer-se una cuirassa que siga capaç de superar els efectes que provoquen les queixes, crítiques i amenaces, com bé diu Santos (2012, 2014).

Per tant, i seguint el fil de l'article, tenim les característiques d'estil de lideratge participatiu, comunicatiu, amb empatia, encoratjament i assossegament i seguim avant. Aquestes qualitats també cal que les tinga la professional que es troba en la base o la institució o entitat o en l'administració o l'empresa, també són qualitats comunes.

Fer diagnòstic, estudiar la planificació general, la programació, aplicar, pronosticar, avaluar... davant un càrrec polític i poder transmetre-li les necessitats des del departament on s'exerceix també implica empoderament i implica decisió.

Hi ha polítics progressistes, revolucionaris, conservadors, extremats, però al cap i a la fi, cal fer política amb ells perquè coneguen de primera mà quins són els conflictes socials, les situacions vulnerables, els riscos socials i fins i tot quina factura passen a la ciutadania la manca d'actuació o l'estil estruç, de deixar passar el temps i esperar que madure o es podrisca. Transferir la responsabilitat del pronòstic és un repete que la treballadora social i el treballador social han d'acceptar i fer front, ja que, com he dit abans, és la o el responsable de la signatura i de les conseqüències de la política.

Començar a defensar la societat i donar-los veu és també defensar-los dels bancs usurers i bandarres, dels polítics imprementables i de les lleis usurpadores. S'ha d'acomplir la norma però les normes també es poden canviar, han de caminar junt amb les persones.

Recordem les clàusules sòl en vivendes, els desnonaments, els crèdits usurers, les elèctriques aprofitades, els gasoils pels núvols, els preus dels llibres de text, de la cultura, de l'educació universitària..., de la vida

Som una veu per a gestionar la dificultat i alarma, no per a ser mur de contenció i freno de les injustícies.

Hi soc política

Des de la política coneixent les tres vessants: gestió, administració i comunicació, cal repensar l'administració on estic, sense oblidar quina història ha patit i que després de 20 anys ha deixat petjada en les formes de fer i en la motivació del personal, afegint a aquest punt la crisi patida, la mirada conservadora de conservant enverinat i l'infrafinançament, que és angoixa. Així que en la fase de gestió és on vaig començar a canviar formes de fer i estructures de treball, i d'això es tracta,

Començar a defensar la societat i donar-los veu és també defensar-los dels bancs usurers i bandarres, dels polítics imprementables i de les lleis usurpadores

de provocar els canvis per millorar els resultats que arriben a la ciutadania.

La majoria de persones que es dediquen a la política tenen professions diverses i més o menys totes les que hi ha implicades tenen majors o menors coneixements de la cartera que els pertoca, al meu cas tenir com a competència serveis socials, atenció a persones en situació de dependència i majors venint del treball social en equip base municipal permetia el coneixement almenys en l'àmbit tècnic.

Llegint Katz i Kahn (1977) i els tipus de quadre direccional, operacional i intermedi, no acomplia cap de les fórmules descrites: conèixer conceptes i gestió de recursos però desconeix les tècniques, o a la inversa, sinó que es donava el coneixement de les tècniques, conceptes i gestor de recursos, pel que era una mescla que necessita una estratègia amb habilitats equilibrades per a no disparar qualsevol de les característiques.

Saber que sé, que no sé, quina consciència tinc de les coses i quina competència o incompetència és fonamental per a no perdre's en divagacions, saber que tinc límits i que no soc una deïtat que tot ho pot, també és important.

Com a política, els **usuaris i les usuàries** són el fonament del blanc a treballar, situant-lo en tres nivells: individu, família i comunitat; i insert al seu entorn. També blanc de segon impacte, però no per això menys important, els **professionals** amb gestió directa i amb gestió indirecta a través de subvencions als ajuntaments. I blanc tercer, millorar les condicions de les persones que treballen en entitats o empreses, per les seves **condicions de treball**. I, per últim, l'organització política social dels serveis, **objectius plantejats de gestió**.

L'organització a la direcció

Però no tot és fàcil amb les persones, perquè moltes vegades la gestió dels recursos humans no depenen del mateix departament, sinó de pressupostos d'hisenda i de funció pública i també del senyor Montoro amb les seves clàusules de reposició i noves contractacions. Tal com està l'administració pública és difícil fomentar la realització professional i satisfer les necessitats d'aspiracions lògiques professionals, l'acceptació de la crítica constructiva i les decisions amb pol positiu i negatiu que en moltes ocasions es prenen, afectant sempre una de les parts... Però vull donar el meu reconeixement al ministre Montoro, perquè sap com aconseguir que l'administració pública no pugui ser capaç d'assumir les seves competències de forma adequada i si no dona resposta, segons dita política, és la privada qui exerceix.

Totes aquestes qüestions sols es poden millorar, segons Peters i Waterman (2017), orientant les persones cap a l'excel·lència i les accions a fer, la proximitat del professional a la persona beneficiària del seu treball, possibilitar l'autonomia,

la iniciativa i la creativitat, comptant amb les persones en benefici de la millora de la productivitat, reconeixement del treball ben fet que dona lloc a la transmissió de la qualitat i sobretot buscant l'equilibri entre l'especialització i la diversificació de tasques.

Considerem necessari la col·laboració en la planificació, l'organització, establiment d'objectius i el control, de forma que l'activitat és compartida per les persones que la desenvolupen sentint-la pròpia i responsabilitzant-se'n.

Carlzon (1991) denomina el moment de la veritat una sèrie de factors del bon funcionament que per a mi han sigut determinants:

- orientats als usuaris i les usuàries
- lideratge
- formular estratègies
- arrodonir la piràmide funcional
- assumir els riscos de la decisió
- comunicar
- escoltar les forces vives
- mesurar constantment resultats
- premiar al personal
- realitzar *benchmarking* amb noves idees
- adoptar i implantar el lideratge
- llevar la por al poder i donar el màxim d'una mateixa
- trencar barreres estanc entre serveis
- eliminar culpabilitats
- eliminar índex de plantilla
- implantar la formació i automillora
- posar a treballar les persones en el nou objectiu a complir

Comandament i control

El té aquella persona capaç de poder llançar el servei cap a les necessitats futures i és capaç d'unir les voluntats de totes i tots perquè el treball funcione millor.

- motivació
- tècniques de gestió
- informació
- formació
- comunicació
- productivitat
- equitat
- participació
- promoció

Maslow (2005), a la seva piràmide de necessitats adaptada a l'empresa, aporta que la motivació existirà sempre que les necessitats bàsiques, de seguretat, sentiment de pertinença a l'empresa, grau de reconeixement siguin superades, i així es facilitarà la motivació cap a l'autorealització creativa.

Difícilment amb el sistema funcional i amb les mancances front a treballar per objectius, sense reconeixement a través de millores econòmiques o escala professional sense esperança ni possibilitat de millora, és molt difícil després d'un cicle de 8 anys poder motivar i trobar la capacitat emprenedora dels professionals.

Per això la implantació de noves tècniques, noves idees, nous objectius pot costar i pot ser decebedor, sols la mirada cap a la finalitat de dignificació de la part humana farà que els i les professionals que es dediquen des de l'administració puguin modificar la seva capacitat de treball cap a l'excel·lència i cap als resultats. El sistema funcional és *per se* castrador i és cert que el o la política té poques eines davant un canvi pro-administrat i pro-ciutadania.

També es considera important el canvi de concepte del focus d'atenció, de blanc i de possible impacte de les decisions preses: passar d'atendre 8.000 o 13.000 persones en un ajuntament a 300 a 400 o milers en entitats, 100 o més en sistemes residencials a passar a 5.000.000 de persones, fa que la capacitat conceptual per a la presa de resolucions es converteix en la comprensió del sistema social d'una societat, en el meu cas, la valenciana amb una complexitat necessària a valorar.

Una altra variable necessària a tenir en compte és la territorialitat, tant macro com micro, on estan assentades les famílies, en interior, en costa, urbana o rural, mitjans de comunicació, accessibilitat, concentració, aïllament... Cada estructura i forma territorial haurà d'adaptar-se a l'espai on està dirigida. A nivell micro, la urbanització ens implicarà estils d'habitatge i cohabitatge distints, municipis tallats per un tren de rodalia, per una rambla, un barranc, vivendes amuntades, pisos arruscats o vivendes unifamiliars, plantes baixes... Tenir accessos a serveis bàsics, escoles, centres de salut, centres socials, tenir places, mercats, parcs on socialitzar-se, centres neuràlgics de convivència... Cal tenir en compte -com dic a l'inici de l'apartat- cadascuna de les variables que s'impliquen en el resultat d'una determinació presa.

De la mateixa manera, la possibilitat de manar, de poder, de marcar les línies d'actuació implica apujar o reduir l'índex de pobresa, la major o menor felicitat de la seva ciutadania, i el benestar de les famílies.

Per a sempre o temporera

I quant de temps cal estar a la política? Entenc que una legislatura de 4 anys impedeix poder finalitzar qualsevol projecte, et serveix per a legislar, ordenar però és impossible poder posar en pràctica el desenvolupament dels decrets i de les ordres, també cal saber que no es precis que estiga la mateixa persona, però si el mateix projecte, ara sí, puc assegurar que encara des que la ciutadania diu la frase de " tots son iguals",

assegure que no més lluny de la realitat, cada partit, cada acord entre ells, cada pacte, cada esmena, cada negociació implica un canvi del projecte, que moltes vegades pot ser positiu i altres menys.

També cal pensar en l'autocrítica, cal ser analista i autoavaluativa, cal permetre la supervisió i una de les coses que no hem de perdre de vista és com els va als iguals, com evolucionen i es desenvolupen altres comunitats autònomes, com ho fan altres països, sobretot aquells que comprens que porten una trajectòria per davant del teu, que tenen altres experiències i pots fer benchmarking.

El perquè de tot, una reflexió

Per tancar el document, he de fer una reflexió final del motiu d'engegar un camí polític, el perquè de la comunicació i la transmissió del canvi i per què manar.

Queda clar l'objecte del treball social, i també sabem que la professió de la política és la que desenvolupa cap a la ciutadania, cap a les persones administrades els serveis i recursos necessaris per a viure en un país, la responsabilitat que es té des de la política (encara que no es done en aquest temps) ha de ser d'assumpció plena dels efectes de les seves decisions, per això es mana, per això s'apliquen les formes i valors que els partits tenen ideològicament. La paraula servei, estar al servei, em sembla preciosa, quan la pense cap a les persones que conformen una societat, la bondat i generositat que representa aquesta paraula. Llàstima que a molts i moltes se'ls oblide i que bé que moltes i molts continuem vivint-ho des de la passió i l'estima cap a un món millor. És preciosa.

López Yáñez (2005) fa referència a Rousseau, que parteix de la tesi que tots els hòmens (per descomptat que les dones també, però al seu temps érem invisibles) naixen lliures i iguals per natura i posteriorment amb la família, entorn i educació canvien i es troben encadenats. Considera que la família és el primer model de societat política, també argumenta contra el dret del més fort: "Convinguem, doncs, que la força no constitueix dret, i que únicament s'està obligant a obeir als poderosos". Ha passat temps, però és necessari rellegir cada cert temps per fer-nos reflexions com que "en democràcia no es pot produir canvis en la realitat social sense algun tipus de cessió mútua, els acords importants són perquè els costos del no acord és elevat...".

Vos deixeu amb els escriptors, filòsofs, sociòlegs i els llibrepensadors i vos obriu una finestra, porta o si no és possible un badall cap a la política, perquè sí que sabem i som capaces, i damunt ho fem bé.

Bibliografia

- CAMPOS CÁNOVAS, Manuel. Competencias de éxito para la carrera profesional dentro de las organizaciones. *Jornada sobre Empleabilidad, Innovación y Emprendimiento en Psicología*, 2014.
- CARLZON, Jan. *El momento de la verdad*. Madrid: Ediciones Diaz Santos, 1991. ISBN: 9788487189760.
- ETXEARRIA, Lucia. Robar a los pobres para darlo a los ricos. *El Periódico*. 19/03/2017.
- KATZ, Robert; KAHN, Daniel. *Psicología social de las organizaciones*. México: Editorial Trillas, 1977. ISBN: 9789682432286.
- LÓPEZ CASTRO, Carlos Enrique. Hacer política es hacer comunicación: Pizarroso. *Razón y palabra*, 1999, núm. 15. Disponible en: <http://www.razonypalabra.org.mx/com/entrevist15.html>.
- LÓPEZ YAÑEZ, Aina D. La teoría social de Jean-Jaques Rousseau. *Revista internacional de Sociología*, 2005, vol. 63, núm. 42, p. 181-199. Disponible en: <http://revintsociologia.revistas.csic.es/index.php/revintsociologia/article/view/202/214>.
- MASLOW, Abraham H. *El management según Maslow: una visión humanista para la empresa de hoy*. Barcelona: Ediciones Paidós, 2005. ISBN: 8449316987.
- MASSANÉS, Natividad (ed.). *La Política*. Lima: Editorial Iberia (Obras Maestras), 1954. ISBN: 49121571351075.
- PETERS, T.; WATERMAN Jr., R. *En busca de la excelencia*. EUA: Ed. HarperCollins, 2017. ISBN: 9788491391500.
- SANTOS MARTÍ, Joaquín. *El cuarto pilar. Un nuevo relato para los servicios sociales*. Madrid: Consejo General del Trabajo Social; Ediciones Paraninfo, 2012. ISBN: 9788428324984.
- SANTOS MARTÍ, Joaquín. *El síndrome Katrina*. Saragossa: Colegio Profesional de Trabajo Social, 2014. ISBN: 9788461678891.
- TSE-TUNG, Mao. Análisis de las clases de la sociedad china. En *Obras escogidas*. Pekin: Ediciones en Lenguas Extranjeras, 1968. Disponible en: <https://www.marxists.org/espanol/mao/escritos/AC26s.html>.

Altra bibliografia d'interès

- ALLEN, Marc. *El emprendedor visionario*. Barcelona: Ed. Empresa Activa, 2006. ISBN: 8496627039.
- CUADRADO ROURA, Juan R. *Política económica, objetivos e instrumentos*. 2a ed. Madrid: Editorial Mc Graw Hill. 2015 (2000). ISBN: 9788448607586.
- DASÍ, Fernando de Manuel; MARTÍNEZ-VILANOVA MARTÍNEZ, Rafael. *Técnicas de negociación: un método práctico*. 4a ed. Madrid: Ed. ESIC, 2001. ISBN: 847356281X.
- DE LUCAS ORTUETA R. *Manual de personal, técnicas de dirección*. Madrid: Ed. Index, 1974. ISBN: 8470871072.
- GUIJARRO, Jose María; MAURÍ CASTELLÓ, Jordi. *Sobrevivir en tiempos de empresa*. València: Denes (Calabria Empresa), 2006. ISBN: 8496545202.
- HESSEL, Stephane. *¡Indignaos!*. Barcelona: Destino, 2012. ISBN: 9788423344710.
- KAPLAN, R.; NORTON, P. *Cuadro de mando integral (the balanced scorecard)*. Barcelona: Ed. Gestión, 2000. ISBN: 8480885041.
- MARÍAS, Javier. *Cuando los tontos mandan*. Madrid: Alfaguara, 2018. ISBN: 9788420432311.
- MORENO-LUZÓN, María D.; PERIS, Fernando; GONZÁLEZ, Tomás. *Gestión de la calidad y diseño de organizaciones*. Madrid: Ed. Prestice Hall, 2000. ISBN: 8420529826.
- OLIN WRIGHT, Erik. *Construyendo utopías reales*. Madrid: Akal, 2014. ISBN: 9788446040309.
- VALLS, A. *Guía práctica del benchmarking*. Barcelona: Ed. Gestión 2000. ISBN: 9788480883306.

L'empoderament com a estratègia de transformació política i social

Empowerment as a strategy for political and social transformation

Gemma Altell Albajes¹

Resum

Constatem manifestacions actuals de l'empoderament ciutadà i, a continuació, passem a fer una revisió històrica de com ha anat evolucionant el concepte d'empoderament fins a arribar al moment actual. Aquest repàs històric s'atura en tres etapes: la superació de l'assistencialisme, la presa de consciència dels drets individuals i col·lectius i l'empoderament al servei de la transformació col·lectiva. Però cal diferenciar el concepte clàssic de poder vinculat al sotmetiment amb l'empoderament que ens permet atorgar poder a les persones. Aquí cal reflexionar sobre quin paper ha tingut el feminisme en la definició i l'estratègia de l'empoderament. L'entenem com un concepte eminentment feminista. La teoria feminista defensa els drets de les dones i l'equitat d'homes i dones en totes les esferes de la vida. L'empoderament ha estat, doncs, central i, alhora, ha retroalimentat el concepte. Un bon exemple ha estat el dret a vot de les dones. En els casos dels col·lectius que han patit major vulneració de drets ha estat especialment important i transformador aquest canvi de paradigma en la mirada i en l'acció social. Així mateix és central el paper de la tecnologia en l'empoderament polític actual. Cal, però, analitzar les limitacions del concepte d'empoderament i els riscos del miratge de l'empoderament.

Paraules clau: Empoderament, incidència política, lideratge, feminismes, democràcia, política, opressió, acció social, tecnologia.

Per citar l'article: ALTELL ALBAJES, Gemma. L'empoderament com a estratègia de transformació política i social. *Revista de Treball Social*. Col·legi Oficial de Treball Social de Catalunya, abril 2018, n. 212, p. 71-82. ISSN 0212-7210.

¹Psicòloga social.

Abstract

We find current manifestations of citizen empowerment and we go through a historical review of how the concept of empowerment has evolved until it reached the present moment. This historical review consists of three stages: the overcoming of the assistance, the raising of awareness on individual and collective rights and empowerment as a tool for collective transformation. We must differentiate between the classic concept of power linked to subjection and the empowerment that allows people to have power. Here, we need to reflect on the role played by feminism in the definition and strategy of empowerment. We understand it as an eminently feminist concept. Feminist theory defends the rights of women and the equity between men and women at all levels. Empowerment has, therefore, been central and at the same time, it has fed the concept. A good example has been women's right to vote. This change of paradigm from both this point of view and in social action has been especially important in the case of the groups that have suffered the most in terms of rights violation. The role played by technology in current political empowerment is also central. It is necessary, however, to analyze the limitations of the concept of empowerment and the risks of the mirage of empowerment.

Key words: Empowerment, political advocacy, leadership, feminisms, democracy, politics, oppression, social action, technology.

Introducció

El moviment del 15M va aconseguir portar al carrer, l'any 2011, milers de persones de diferents ciutats i pobles de l'Estat. Un moviment ciutadà sense precedents recents que va derivar en desenes d'iniciatives d'incidència i protesta política, la majoria de les quals es mantenen a dia d'avui. Es tracta, segurament, d'un dels exemples més clars d'empoderament polític a Espanya i a Catalunya després de la Transició. Aquest moviment va aconseguir que la ciutadania se sentís interpel·lada i responsable alhora de l'esdevenidor polític del país. No és casualitat que es produís en aquell moment. Hi ha diferents factors que conflueixen i que permeten explicar aquests esdeveniments des de la perspectiva de l'empoderament ciutadà. Ens trobàvem en la vall d'una crisi econòmica molt rellevant a escala internacional però especialment al nostre país. La responsabilitat d'aquesta crisi és col·locada, en gran part, en la irresponsabilitat política dels nostres governants, en la qual pren un paper protagonista la corrupció. Les noves generacions nascudes o "crescudes" ja en democràcia han aconseguit nivells de formació molt superiors a les generacions anteriors però es troben, alhora, en una situació econòmica

més difícil –en termes generals– que la generació anterior. Trobem doncs joves amb ganes i capacitat per qüestionar el sistema i amb la convicció democràtica que poden reivindicar els seus drets de ciutadania. Els hem educat perquè sigui així però molt probablement la transformació política profunda després de la Transició encara no s’ha fet i hi ha un cert sentiment de decepció sobre la democràcia construïda després del 1975. Aquesta transformació passarà, justament, per l’empoderament ciutadà estable, regular i profund i la seva translació a les institucions. Els polítics i polítiques realment al servei de la ciutadania.

Evolució històrica del concepte d’empoderament

L’empoderament és un concepte que neix de la constatació que totes les persones tenim un poder sobre les nostres vides i el nostre entorn si aconseguim identificar-lo. Aquesta premissa abasta tots els àmbits de la vida: les relacions personals, l’entorn laboral-professional, l’acció política, la vida quotidiana, la salut, l’educació, etc.

Superant l’assistencialisme. L’any 1976 Barbara Solomon desenvolupa per primera vegada el concepte d’empoderament aplicat al treball social. En el llibre *Black Empowerment: Social work in oppressed Communities* diu: “irònicament, proporcionar recursos pot ser de poca ajuda per aconseguir l’empoderament si proporcionar aquests recursos alimenta un sentiment d’impotència i dependència [...], la capacitat de liderar el propi procés juntament amb la mobilització del seu potencial de desenvolupament és el que permet donar a aquest desenvolupament el nom de desenvolupament endogen” (SOLOMON, 1976). Amb aquesta aproximació pretenia desmarcar-se de la visió assistencialista que existia en aquell moment i obrir un nou enfocament per al treball social.

Prenent consciència dels drets, més endavant, als noranta, Margot Breton parla de set elements bàsics que cal incloure per parlar d’empoderament i aplicar aquesta mirada. Són els següents: acció social, consciència política, el dret de dir, reconèixer-se a un mateix i ser reconegut com a competent, l’ús del poder, el principi de “col·legialitat”, el treball grupal i comunitari (BRETON, 1994).

Des d’aquesta perspectiva diversos autors s’han referit a l’empoderament en el marc de l’acció social com l’estratègia per reduir la violació dels Drets Humans. En aquest sentit, el focus conceptual s’ha posat en el treball amb els “grups” oprimits davant la lògica imperant (opressor-oprimit). S’afirma que qualsevol intervenció que abordi l’acció de manera “clínica” o interpersonal no ajuda a prendre consciència de la dimensió sociopolítica de l’opressió i genera una doble victimització: per una banda, la victimització per la problemà-

tica viscuda, i per l'altra, per l'atribució individual de la responsabilitat en les causes que han portat a la situació viscuda. El treball social ha de tenir doncs la mirada social i política i el treball grupal com a eixos centrals per contribuir a aquesta consciència.

L'empoderament al servei de la transformació col·lectiva de la societat. Si avancem un grau més en la definició del concepte arribem a l'empoderament des de la incidència política, amb la qual iniciàvem aquest article. Més enllà d'organitzar-se col·lectivament per la defensa dels drets individuals de col·lectius oprimits es tracta de l'organització col·lectiva des de la mateixa participació en les estructures polítiques com a actors decisius. En tenim exemples en les iniciatives orientades a la coproducció de polítiques públiques o els espais de participació ciutadana liderats des dels municipis per a la construcció dels plans de barris.

Actualment ens trobem davant d'una mirada d'empoderament que integra els tres nivells descrits en els punts anteriors (autonomia individual, consciència dels propis drets individuals i col·lectius i incidència política per a la transformació real i efectiva). De manera més operativa es trasllada en tres dimensions interrelacionades de l'empoderament que queden recollides en el llibre *From prevention to wellness through group work*, de Joan K. Parry (2014), que ajuden a entendre quin és aquest procés i en què es basa. La primera seria el desenvolupament d'un concepte més positiu i potent d'un mateix. La segona, la construcció de coneixement i una capacitat més crítica per entendre el context social i polític. La tercera, cultivar recursos i estratègies que permetin fixar objectius personals i col·lectius (PARRY, 2014).

Concepte tradicional del poder i relació amb l'empoderament

En aquest punt és fonamental poder identificar un dels elements bàsics que diferencia el concepte d'empoderament de la concepció clàssica del poder.

Si partim del concepte de poder conceptualitzat per Nietzsche (VÁSQUEZ, 2012) entenem que estem parlant de la dominació de l'altre. El poder concebut com una posició que pretén aconseguir quelcom mitjançant el sotmetiment. Un dels exemples més clars n'és el sistema patriarcal que ha pretès i aconseguit –durant segles– situar les dones en posició de sotmetiment vers els homes. Més enllà de la posició individual de cadascú ens interessa, en aquest context, observar que aquesta concepció tradicional del poder defineix els dominants en funció dels oprimits.

Efectivament el concepte d'empoderament emana del concepte de poder. És interessant identificar la reapropiació del

concepte de poder –utilitzat tradicionalment pels “poderosos”– per part de col·lectius oprimits, aconseguint-ne un nou significat que posa el focus en la capacitat personal i col·lectiva de donar-nos poder a nosaltres mateixos sense que això signifiqui ubicar-nos per sobre de ningú; dibuixant així una nova mirada política que pretén obrir la consciència de la possibilitat de transformació social.

Així, l'empoderament no pretén exercir poder sobre algú sinó que és una estratègia d'adquisició del poder individual i col·lectiu per aconseguir la justícia social. I aquí radica la gran diferència amb la concepció clàssica. En el cas concret de l'acció social, el procés d'empoderament resideix bàsicament en la persona, no en el professional. Les persones s'empoderen **elles mateixes**. No són a-poderades per un professional. Aquí és on trobem la diferència entre els conceptes d'empoderament i apoderament. Tots dos els trobem en la literatura sobre el tema, utilitzats moltes vegades de manera indiferenciada, però plantegen aquest important matís. En aquest sentit l'empoderament és el que trenca realment amb l'assistencialisme perquè al·ludeix a la **capacitat d'agència** de les persones.

És aquí necessari també relacionar el poder amb els lideratges. La tradició del poder s'ha exercit mitjançant lideratges d'imposició, de dominació. Les estratègies d'empoderament estan orientades a l'autogestió i, per tant, al lideratge mateix com una part fonamental del desenvolupament humà. Partint de la premissa que l'empoderament ha de ser l'estratègia que permeti que tota la ciutadania pugui fer valdre els seus **drets** en igualtat de condicions.

L'empoderament no pretén exercir poder sobre algú sinó que és una estratègia d'adquisició del poder individual i col·lectiu per aconseguir la justícia social

La teoria feminista i l'empoderament

Des de la mateixa definició del mot és fàcil afirmar que l'empoderament és, en si mateix, un concepte feminista perquè trenca amb la lògica de la individualitat associada a la masculinitat tradicional.

La teoria feminista ha tingut un paper clar en el desenvolupament del concepte d'empoderament. Tal com apunta Magdalena León (2002), encara que els ideòlegs sobre les noves concepcions del poder –entès com una estructura social– com Foucault, Freire, etc., no esmenten explícitament les relacions de gènere en l'anàlisi del poder, sí que són importants en el concepte d'empoderament desenvolupat a partir de la “segona onada feminista” i que pretén transformar les estructures socials.

Les teories feministes aniran incorporant, progressivament, la necessitat que les estratègies d'empoderament no només no poden anar de dalt a baix –tal com es plantejava amb els nous enfocaments socials– sinó que han d'incorporar la mirada de gènere i parlar de la subordinació de les dones pel fet de ser-ho

més enllà de la subordinació específica patida pels col·lectius oprimits. Aquí podem destacar algunes fites tan importants com el dret al vot per a les dones per part del moviment sufragista o les actuals lleis per a l'erradicació de les violències masclistes en diferents territoris.

L'empoderament entès des d'una perspectiva feminista contribueix substantivament a la mirada de l'actuació col·lectiva com a forma de transformació política. La frase "lo personal es político" –clàssica del moviment feminista– ja fa referència a aquest concepte. León (2002), fent referència a Batliwala, parla d'una forma de poder "sustentable" que fa referència tant a l'àmbit local com al global, a l'àmbit productiu i reproductiu i, en definitiva, al macro i al micro. L'empoderament ha estat una estratègia bàsica del feminisme establint i posant "sobre la taula" la desigualtat produïda pel sistema patriarcal i el sistema sexe-gènere. Aporta, com a concepte, la capacitat de decidir sobre els (nostres) drets de les dones i sobre els drets humans en general. Pretén una nova manera de concebre el poder i, com a aspecte central, el reequilibri de gènere.

El repte a què ens enfrontem ara és que aquesta manera d'entendre el lideratge personal assegurí un empoderament individual i col·lectiu en tots els àmbits, incloent l'escolta activa, la comprensió, la negociació i l'empatia. Valors clarament vinculats i compartits amb el feminisme.

El cas de l'empoderament femení

L'empoderament de les dones pretén restablir la desigualtat que es produeix fruit del sistema sexe-gènere pel qual, segons Gayle Rubin (1986), s'assimila el sexe biològic a una sèrie de característiques, aptituds i actituds esperables de cada sexe i alhora, aquesta classificació binària entre home i dona no és equilibrada en termes de poder sinó que tant les dones com tot allò associat a l'univers femení és considerat inferior. L'empoderament, doncs, pretén conferir a les dones la capacitat de decidir sobre elles mateixes i tota la societat.

La perspectiva de gènere i feminista en la concreció d'aquestes estratègies d'empoderament és fonamental per entendre i transformar aquest desequilibri de gènere per intentar identificar l'impacte de gènere en les oportunitats de les persones tenint en compte quin paper juguen els rols socials i quines són les interaccions que es porten a terme entre els gèneres. Les relacions entre homes i dones han estat, històricament, relacions de desigualtat, poder, exclusió i dominació. Des que l'empoderament s'incorpora com a mesura positiva en la IV Conferència Mundial de les Dones a Beijing l'any 1995, diverses institucions l'han introduït en les seves polítiques d'igualtat. S'ha anat constatant així, que el control del poder per part de les dones és un procés que promou canvis a escala

Les relacions entre homes i dones han estat, històricament, relacions de desigualtat, poder, exclusió i dominació

individual i col·lectiva afavorint relacions més equitatives entre dones i homes.

Un dels casos emblemàtics del que suposa l'empoderament per millorar els nostres drets i, anant més enllà de l'increment de democratització de les societats contemporànies, és el cas –esmentat més amunt– de les sufragistes, que, gràcies a la seva reivindicació col·lectiva prenent consciència de la situació d'opressió a què estaven sotmeses pel fet de ser dones, van aconseguir canviar l'estatus polític de les dones aconseguint el dret a vot.

Històricament –i actualment encara és així– les dones reben i incorporem una socialització de gènere que ens col·loca en una posició de desempoderament. El nostre mandat cultural respon a la cura d'altres per sobre de la nostra, al reconeixement per part d'altres com l'únic legítim que ens atorga valor i als afectes que ens proveeixin altres com allò que donarà sentit a les nostres vides. És per això que la incorporació de l'empoderament esdevé, més encara, revolucionari en les dones. Un concepte que ens legitima a identificar i potenciar les nostres fortaleses i capacitats individuals i col·lectives i posa paraules i fets a allò que sovint s'ha viscut com la transgressió del rol de gènere. Aspectes tan *revolucionaris* com exercir els nostres drets sexuals, per exemple.

Què ha suposat socialment la introducció del concepte d'empoderament?

Els sistemes democràtics actuals segueixen estant dins d'un sistema d'eixos d'opressió que sovint són invisibilitzats. Comptar amb diverses estructures formals que funcionen com "l'arquitectura de la democràcia" i que han estat durant molts anys els canals de participació social i política ha contribuït a desdibuixar l'existència de les desigualtats socials. Parlem del sistema electoral, els sindicats, etc. El concepte d'empoderament –sobretot en la seva dimensió ciutadana– ha posat paraules als canvis socials que han trencat la lògica política tradicional i han permès i forçat nous espais de reivindicació de drets, d'escolta i, en definitiva, d'empoderament. Sovint les paraules defineixen realitats i permeten accedir a pensar noves concepcions del món. Aquesta realitat política es transforma i tradueix en quotidiana cada cop que hi ha una protesta concreta per les "retallades" en l'educació o en la salut –per posar dos exemples– i es crea, ad-hoc, un moviment que reivindica. Però també es tradueix en la quotidianitat quan les persones usuàries dels serveis de salut ja no exerceixen com a subjectes passius el consell del professional expert sinó que plantegen i qüestionen quin és el servei que tenen dret a rebre i com.

Què ha suposat per les persones susceptibles de ser ateses per les polítiques socials i programes d'acció social

L'empoderament posa paraules a una infinitat de processos, capacitats, habilitats, competències, aptituds i circumstàncies vitals que es posen en joc al llarg de la vida de les persones. Ens ajuda a visibilitzar de forma holística tot allò que ens conforma com a persones i ens ajuda a prendre consciència del què està en les nostres mans per poder canviar el que som, el que fem i com ens percebem a nosaltres mateixes i el nostre entorn.

Aquest canvi de perspectiva és revolucionari en l'àmbit del treball social

Aquest canvi de perspectiva és revolucionari en l'àmbit del treball social si tenim en compte que les aproximacions clàssiques centraven els seus esforços en un abordatge individual, sovint descontextualitzat i, sobretot col·locant el professional en la posició de superioritat que li conferia el fet de tenir "tota" la raó i explicació sobre què necessitaven les persones que acudien als serveis.

Si entenem l'empoderament com un nou paradigma en l'acció social veiem que transforma necessàriament la mirada i actuació professional situant-se en l'acompanyament de processos i de la persona "atesa", que lidera l'esdevenir de la seva pròpia vida. Estem doncs parlant també d'entendre i acceptar els errors com a part del camí i del procés de treball i, sobretot, la proactivitat de la persona, que serà al final una de les eines bàsiques per transformar.

Ara bé, de la mateixa manera que el concepte d'empoderament pot ser una nova forma de guiar l'acció social que pretén estar a les antípodes de l'assistencialisme, també cal prestar atenció a dos possibles riscos que es poden produir. D'una banda la simplificació excessiva de processos que impacten objectivament i subjectivament en les persones, deixant de banda el treball profund d'autoconeixement, que sovint passen necessàriament per descobrir realitats no gratificants però que sens dubte ens dona una visió més completa i complexa de les nostres realitats. I per altra banda descomptar els determinants estructurals que impacten directament en les nostres vides i sobre els quals no podem incidir o com a mínim no amb el grau que ens caldria, per molt empoderades que estiguem. Estem parlant de la política i les polítiques macroeconòmiques i les polítiques de l'estat del benestar, la força dels actors econòmics i socials, el mercat de treball i la cultura i els valors. També parlem dels eixos de desigualtat que des de la concepció tradicional del poder situen les persones en diferents llocs i amb diferents punts de partida: la classe social, el gènere, l'edat, l'ètnia, el lloc on vivim, etc.

Així, tot i que l'empoderament col·lectiu advoca justament per prendre consciència d'aquest poder transformador i exercir-lo per canviar aquests determinants estructurals -i és aquí

on radica una part important de la força del concepte-, també és veritat que estem molt lluny de capgirar completament el sistema neoliberal actual.

Des de l'acció social directa hem d'estar molt atents a aquests dos riscos. Treballar per donar eines a les persones que acudeixen a demanar ajuda perquè aconseguixin ser cada cop més conscients dels seus drets, i alhora del poder transformador que poden tenir però sense caure en l'efecte culpabilitzador que pot esdevenir el lema "si vols pots", perquè aleshores podem tornar a caure en un reduccionisme on s'afirmi que tot el que passa depèn o bé de la nostra voluntat i esforç individual en general o de la nostra voluntat i esforç per implicar-nos amb accions d'empoderament col·lectiu.

Cal tenir consciència que no sempre i sota qualsevol circumstància es poden viure o promoure processos d'empoderament realment transformadors i quasi mai aquests es poden fer encabir en estructures o mètodes molt estandarditzats. L'empoderament ha de tenir una mirada que ens permeti trencar la barrera entre professional i persona, mirant l'altre com a persona subjecte de drets i amb capacitats que li han permès viure i/o sobreviure fins al moment que el tenim al davant, i assumint que la definició de les necessitats o projectes de futur no la farem nosaltres com a professionals sinó cada persona. No hi ha, des del meu punt de vista, element més empoderador en el nostre acte professional que generar i afavorir les condicions que permetin l'autonomia i la llibertat personal i col·lectiva.

Abús del concepte i elements limitadors

L'empoderament, al costat dels moviments socials i les noves formes d'entendre el món, pretén trencar la dicotomia dels poderosos (en masculí) i els desempoderats per entrar en un nou ordre social. Som encara en el procés.

Cal però obrir un debat que permeti repensar el concepte i prendre consciència que el significat que s'atorga a la paraula *empoderament* pot respondre a criteris molt diferents en funció de quina és la veu que l'utilitza o, fins i tot, que l'instrumentalitza. De la mateixa manera que el concepte d'empoderament, sent tan global, pot dir-ho tot, pot també acabar convertint-se en una "crossa" conceptual buida de contingut.

Quan es consolida el concepte d'empoderament en l'arquitectura de la cooperació internacional i queda fixat en les metodologies teòriques d'intervenció emergeix també una anàlisi crítica que planteja -de manera absolutament pertinent- que és com a mínim complicat parlar d'empoderament en una estructura geoeconòmica estratègica mundial on l'eix nord-sud i el desequilibri de poder és central. Quin empoderament podem contribuir a estimular en països, comunitats, ciutadani-

es, etc., on les entitats, països, col·lectius, agències que hi intervinem formem part de l'estructura de poder que oprimeix?

Així mateix el debat es pot traslladar a la nostra realitat local encara que sigui amb altres termes. El concepte d'empoderament en l'acció conviu amb les estructures de poder tradicionals que emanen, com deia Foucault (1978), del mateix sistema i de les relacions interpersonals. El sistema tendeix a reproduir-se infinitament. En aquesta tendència homeostàtica del poder a perpetuar-se, el concepte d'empoderament corre el risc d'esdevenir, un cop més, un instrument d'invisibilització de les desigualtats. Tal com comentàvem anteriorment, les noves formes de participació política -i en aquest sentit d'empoderament polític-, si els mecanismes d'incidència no són molt clars, poden institucionalitzar-se corrent el risc de quedar al servei de les estructures del poder.

Aquests riscos ens fan parlar del **miratge de l'empoderament**. Cal no caure en analitzar i tractar els processos d'empoderament de manera aïllada dels eixos de desigualtat que travessen totes les persones, perquè, una vegada més, fins i tot dins dels mateixos processos d'empoderament, aquests processos poden ser limitadors.

Com a professionals, cal que treballem amb una mirada interseccional també en l'empoderament per entendre les diferents variables que operen en cada cas, sigui col·lectiu o personal. Cal reconèixer que cada persona parteix d'un punt diferent i per tant presenta, a priori, un recorregut d'empoderament diferent i condicionat per aquestes variables. L'empoderament "estàndard" no existeix i mai podrà ser el mateix per un home blanc de classe mitjana en un context com el nostre que per a una dona d'origen estranger i de classe baixa, per posar un exemple. Això és important per no caure en el risc de desenvolupar accions i metodologies d'empoderament generals, que persegueixin uns mateixos objectius i per no carregar sobre certs col·lectius o persones la pressió de la sobrerresponsabilització d'empoderar-se des d'un angle i d'una manera que probablement s'escapi de la seva realitat. Perquè fins i tot el significat d'empoderament, el que implica i les possibilitats que presenta, pot variar d'una persona a l'altra.

Un nou repte des de l'empoderament: la tecnopolítica i la participació 2.0

L'empoderament ciutadà està aconseguint una gran expansió a partir de la incorporació de la participació política a través de la tecnologia. Aquest concepte incorpora elements molts diversos que poden anar des de la creació del grup de recerca universitari tecnopolítica de la UOC fins als insults a polítics i polítiques a les xarxes socials que ja han passat a formar part de la nostra "normalitat democràtica". En tots els casos ens

trobem davant de l'evidència que el sistema polític tradicional no sap interpretar aquesta transformació i això genera friccions importants i dilemes jurídics pel que fa a la llibertat d'expressió, la qual cosa posa de manifest que ja no hi ha capacitat de control per part de la classe política tradicional. Aquest fet posa en relleu que moltes de les regulacions actuals queden lluny de ser les necessàries en aquest nou paradigma social i polític on la ciutadania ha agafat el protagonisme, sobretot, mitjançant la tecnologia. Aquesta nova realitat permet la democratització de la informació i la mateixa tecnologia actua d'altaveu. És, sens dubte, una dels vessants més rellevants de l'empoderament ciutadà a l'actualitat i està en creixement.

La utilització responsable de les tecnologies de la ciutadania possibilita la creació d'una estructura social creativa i innovadora que fa valdre les idees. Tenir les eines i la consciència política esdevé l'empoderament en si mateix. Transcendeix la lògica dels grups oprimits per entrar en la lògica de la globalització i capacitat d'incidència directa de milions de persones que són capaces d'identificar no només la lògica del grup oprimat sinó identificar que totes les persones han sofert alguna vulneració de drets en algun moment de la seva vida sense que aquest fet menytingui la identificació de la sistemàtica vulneració de drets dels col·lectius oprimits. Sent agents actius de transformació en els dos nivells.

Així doncs la tecnologia ha proporcionat a l'empoderament ciutadà la plataforma imprescindible per desenvolupar-se i, alhora, ha permès que els moviments socials se'n retroalimentessin. Tal com dèiem la política tradicional s'enfronta al repte de transformar-se i assumir que la política ja no es pot centrar a exercir el poder sinó que ha d'estar al servei de l'empoderament ciutadà.

Però l'empoderament ciutadà, a través de la tecnopolítica, també s'enfronta al repte que la tecnologia estigui prou democratitzada i a l'abast perquè no suposi un nou espai de "desempoderament" i per tant de desigualtat per a alguns col·lectius i acabi reproduint les dinàmiques de poder anterior a les noves formes de fer política. Calen, doncs, estratègies inclusives que tinguin en compte justament com impacta la tecnologia en els diversos eixos d'opressió i també amb aquelles generacions que no han nascut en entorns digitals.

L'empoderament de la mà de les tecnologies pot estar transformant el món. Ho confirmarem d'aquí algunes dècades.

La tecnologia ha proporcionat a l'empoderament ciutadà la plataforma imprescindible per desenvolupar-se i, alhora, ha permès que els moviments socials se'n retroalimentessin

Bibliografia

- AGUILAR GARCÍA, M. T. El sistema sexo-género en los movimientos feministas. *Annis. Revue de Civilisation contemporaine Europees/Ameriques*, 2008, núm. 8, p. 1-11. ISSN: 1764-7193.
- BRETON, M. On the Meaning of Empowerment and Empowerment-Oriented Social Work Practice. *Social Work with Groups*, 1994, vol. 17, núm. 3, p. 23-37. ISSN: 1540-9481.
- FOUCAULT, M. *Vigilar y Castigar. Nacimiento de la prisión*. Madrid: Siglo XXI, 1978. ISBN: 978-84-323-0332-6.
- LEÓN, M. Empoderamiento: relaciones de las mujeres con el poder. *Revista de Estudios Feministas*, 2002, vol. 8, núm. 2. ISSN: 0104-026X.
- PARRY, Joan K. *From Prevention to Wellness Through Group Work*. Oxford: Routledge, 2014. ISBN: 9781315827742.
- PIGG, Kenneth E. Community Leadership and Community Theory: A Practical Synthesis. *Journal of the Community Development Society*, 1999, vol. 30, núm. 2, p. 196-212. ISSN: 0010-3829.
- RUBIN, Gayle. El tráfico de mujeres: notas sobre la "economía política" del sexo. *Revista Nueva Antropología*, 1986, vol. VIII, núm. 30, p. 95-145. ISSN 0185-0636.
- SOLOMON, B. B. *Black Empowerment: Social Work in Oppressed Communities*. Nova York: Columbia University Press, 1976. ISBN: 0231040865.
- SOLOMON, B. B. Empowerment: social work in oppressed communities. *Journal of Social Work Practice. Psychotherapeutic Approaches in Health, Welfare and the Community*, 1987, vol. 2, núm. 4, p. 79-91. ISSN: 1465-3885.
- TURNER, Sandra G.; MASCHI, Tina M. Feminist and empowerment theory and social work practice. *Journal of Social Work Practice. Psychotherapeutic Approaches in Health, Welfare and the Community*, 2015, vol. 29, núm. 2, p. 151-162. ISSN: 1465-3885.
- VÁSQUEZ ROCCA, A. Nietzsche: de la voluntad de poder a la voluntad de ficción como postulado epistemológico. *Nómadas*, 2012, núm. 37, p. 41-53. ISSN: 0121-7550.

El treball social, en femení, i la seva relació amb el poder

Social work in 'the feminine' and its relationship to power

Mercè Civit Illa¹ i Margarita Garcia Canela²

Resum

Les polítiques no són mai neutres, i menys les polítiques socials, com no ho són els que les fan. Rols i estereotips de gènere neixen en el sistema familiar, es traslladen de l'àmbit domèstic a la comunitat. Els models d'exercir el poder i l'autoritat també es traslladen d'aquest entorn més familiar a l'àmbit públic. Explorem la manera masculina i la manera femenina d'exercir el poder o l'autoritat, tant en el seu vessant formal, pel que fa a la presència en quantitat de dones en llocs de presa de decisió en l'àmbit públic, com en el seu vessant efectiu, quines esferes de l'àmbit públic ocupen i quin valor social té el treball segons el gènere. Llegim la relació del treball social i els rols de gènere des de dues perspectives. Per una banda, de quina manera s'eternitzen aquests rols atribuïts a les dones en professions que socialment estan identificades amb rols de cura, i per tant femenines. I per l'altra banda, reflexionant com, des del treball social, les mateixes professionals perpetuem aquests estereotips diferenciant els requeriments que fem a homes i dones en les nostres intervencions. Una bona ocasió per reflexionar sobre qui som, on som i què fem des del treball social, en femení.

Paraules clau: Rol de gènere, divisió sexual del treball, autoritat, poder, treball social.

Per citar l'article: CIVIT ILLA, Mercè i GARCIA CANELA, Margarita. El treball social, en femení, i la seva relació amb el poder. *Revista de Treball Social*. Col·legi Oficial de Treball Social de Catalunya, abril 2018, n. 212, p. 83-94. ISSN 0212-7210.

¹ Treballadora social a l'Ajuntament de Viladecans.

² Treballadora social a l'Institut Català de la Salut.

Abstract

Policies are never neutral. Social policy is even less so, nor are those who make them. Gender roles and stereotypes start within the family system and filter from the domestic environment to the community. Models for exercising power and authority are transmitted from the family to the public sphere. We explore the masculine and feminine ways of wielding power or authority from the formal perspective, meaning how many women hold decision-making positions in the public domain, and from the effective perspective by observing in which public spheres they are present and what social value is attributed to labour according to gender. We analyze the relationship between social work and gender roles from two perspectives. Firstly, how roles attributed to women are sustained over time, especially in professions identified by society as caring roles and therefore 'innately' feminine. Secondly, reflecting on how social workers perpetuate stereotypes by differentiating the requirements of women and men in our interventions. A good opportunity to consider who we are, where we are and what we do in social work from a feminine perspective.

Key words: Gender role, sexual division of labour, authority, power, social work.

Introducció

Volem que aquest article sigui una primera oportunitat per examinar la nostra professió amb visió de gènere per, des de la reflexió, comptar amb els instruments necessaris per incorporar la perspectiva de gènere en les nostres actuacions professionals. Farem una revisió molt general de la relació entre feminització del treball social, la divisió sexual del treball i el poder.

Les polítiques no són mai neutres, i menys les polítiques socials. En una societat en què, tot i haver fet avenços importants, el model patriarcal continua sent hegemònic, aquestes polítiques, aparentment igualitàries, no tenen el mateix impacte en els homes que en les dones. Un exemple d'això seria la Llei de dependència i les conseqüències que va tenir l'aplicació de l'extinció del dret de cotització a la Seguretat Social per a les persones cuidadores no professionals. Era una mesura dirigida tant a homes com a dones, però com que són les dones les que majoritàriament desenvolupen aquesta funció de cura no professional, són elles les que en van sortir més perjudicades quedant més excloses de l'accés a pensions i prestacions contributives.

En aquesta primera reflexió, però, ens dedicarem a posar en relació el poder, la divisió sexual del treball i el treball social, i a revisar què implica ser una professió feminitzada, per posteriorment poder continuar avançant i fer propostes sobre com hauria de ser una construcció professional amb visió de gènere.

Per fer aquest article hem consultat sobretot documentació de teòriques feministes, informes de sindicats i organitzacions socials i també estudis sobre qui som els treballadors i treballadores socials. Per analitzar aquests estudis ens hem posat les ulleres liles i els hem revisat des d'una perspectiva diferent, incorporant a l'anàlisi els diferents rols que la societat atorga als homes i a les dones.

Poder, autoritat i autoritarisme. L'autoritat femenina

Per començar i enfocar el paper del treball social i de les treballadores socials en posicions de poder, fem nostres dues preguntes que Maria de la Fuente Vázquez proposa a l'article "Les dones i l'exercici del poder"; en primer lloc, "quines conseqüències té per a les dones (com a grup social) i per a la justícia social el fet que elles no tinguin el mateix accés al poder que els homes (com a grup social), i la segona: quines conseqüències tindria que elles tinguessin accés al poder, és a dir si l'exercirien de manera diferent" (FUENTE VÁZQUEZ, 2010). Transcendent-ho a l'àmbit del social, la pregunta podria ser: quines conseqüències per a les polítiques socials i per a la societat mateixa tindria que les dones tinguessin accés equitatiu o equilibrat al poder i quin efecte tindria això sobre la nostra professió?

Evitant la temptació de parlar ràpidament sobre percentatges de dones en posicions de decisió, i de reclamar quotes de presència femenina en les diferents esferes del poder, volem reflexionar breument sobre les diferències entre homes i dones a l'hora de prendre decisions o exercir autoritat. Sovint es cau en la temptació de recomptar els espais de poder ocupats per dones, i reclamar la paritat sense més arguments, sense revisar quin model d'exercici de poder tenen i exerceixen les dones en aquestes posicions. A totes ens venen al cap exemples femenins en càrrecs de gran responsabilitat, exercint la seva ascendència de manera molt *masculina*. El patró del poder neix del model patriarcal (masculí) predominant a la societat, de manera que, de vegades, no hi ha cap diferència entre una posició ocupada per un home o una dona, si l'exercici de l'autoritat es fa en clau masculina. Per altra banda, la recerca en aquest àmbit sovint se centra a analitzar la presència femenina en els llocs de presa de decisions, oblidant que presència (formal) i poder (efectiu) són coses ben diferents.

Si mirem d'aprofundir més en aquesta anàlisi de la manera masculina i la manera femenina d'exercir el poder, trobem elements que poden ajudar a entendre aquesta relació entre gènere i poder en la literatura feminista. En primer lloc, identificant que el poder té diferents dimensions, que totes les relacions humanes (relacions familiars, relacions laborals i xarxes socials) tenen dimensions de poder. I que és la manera com aquest poder es mostra dins la institució familiar el que condiciona els poders propis de l'esfera pública, i viceversa, és a dir, que les manifestacions del poder a l'àmbit públic també transcendeixen a l'àmbit domèstic.

Incidint més en aquesta diferenciació en la manera masculina i la manera femenina d'ocupar el poder, Maria Encarna Sanahuja (1997) proposa el concepte *autoritat femenina* en contraposició al concepte de *poder masculí*, més lligat al model patriarcal. Parlar d'*autoritat* ens duria fàcilment a pensar en autoritarisme i jerarquia, però l'autora pren la paraula entenent-la com la facultat o capacitat de fer quelcom. Reclama recuperar el concepte *autoritat* de la impregnació patriarcal que se li ha donat al llarg dels anys per recuperar-ne el sentit original. Procedent del llatí *augere*, significa 'créixer', 'donar força', 'desenvolupar'.

En aquest context, relaciona el poder amb coacció física, psíquica o econòmica, i per tant amb l'opressió i la submissió. En canvi l'autoritat exclou qualsevol tipus de coacció, comporta un deixar-se aconsellar voluntari, assumit des de la llibertat. Aquesta llibertat té també dues dimensions, una des d'allà on ens situem nosaltres mateixes, com a punt de vista des d'on mirem el món, de saber on ens trobem i podem exposar el nostre criteri, i una altra dimensió que significa relacionar-nos i establir vincles amb els altres, permetent descobrir un altre món i donant-nos coratge i fent-nos créixer.

El poder ordena un contingut precís, pel contrari l'autoritat no transmet un contingut determinat, facilita un espai on poder treballar el coneixement i guiar l'acció. El poder s'exerceix, l'autoritat és reconeguda lliurement. Depèn de la confiança que l'altra atorga a la persona autoritzada. L'autoritat és essencialment relacional perquè implica un vincle recíproc.

El poder mou el món extern, fins i tot en absència de consens perquè utilitza mitjans coercitius, i l'autoritat mou el món intern, aconsella normativament amb una força interior, implica una relació de confiança.

El poder implica jerarquia, l'autoritat femenina implica mediació.

Per tant, l'autoritat és relacional i requereix disparitat entre les persones vinculades, i alhora quelcom de comú, ja que l'admiració lligada al reconeixement d'autoritat no es produeix cap a qui ens resulta totalment estrany, li hem de reconèixer algun aspecte que ens és propi.

El poder mou el món extern, fins i tot en absència de consens perquè utilitza mitjans coercitius, i l'autoritat mou el món intern, aconsella normativament amb una força interior, implica una relació de confiança

Aquest concepte d'autoritat femenina amb aquest component relacional, de xarxa, de reconeixement, de construcció, ens connecta amb elements que conformen l'essència del treball social.

La divisió sexual del treball

Fent un salt en l'anàlisi i per respondre a la qüestió de per què unes professions les ocupen fonamentalment homes i d'altres fonamentalment dones, hem d'abordar la divisió sexual del treball que existeix a la nostra societat.

Les teories amb visió de gènere són un bon instrument per explicar la segregació ocupacional entre sexes perquè posen de manifest de quina manera les ocupacions *femenines* reflecteixen en el mercat de treball els estereotips comuns i dominants en la societat sobre les dones i les seves presumptes aptituds.

En una societat on encara existeix una distribució desigual de les tasques domèstiques i de cura de la família entre homes i dones, tot i haver avançat força, a les dones se'ls continua atorgant la responsabilitat de la criança i cura de les persones del sistema familiar.

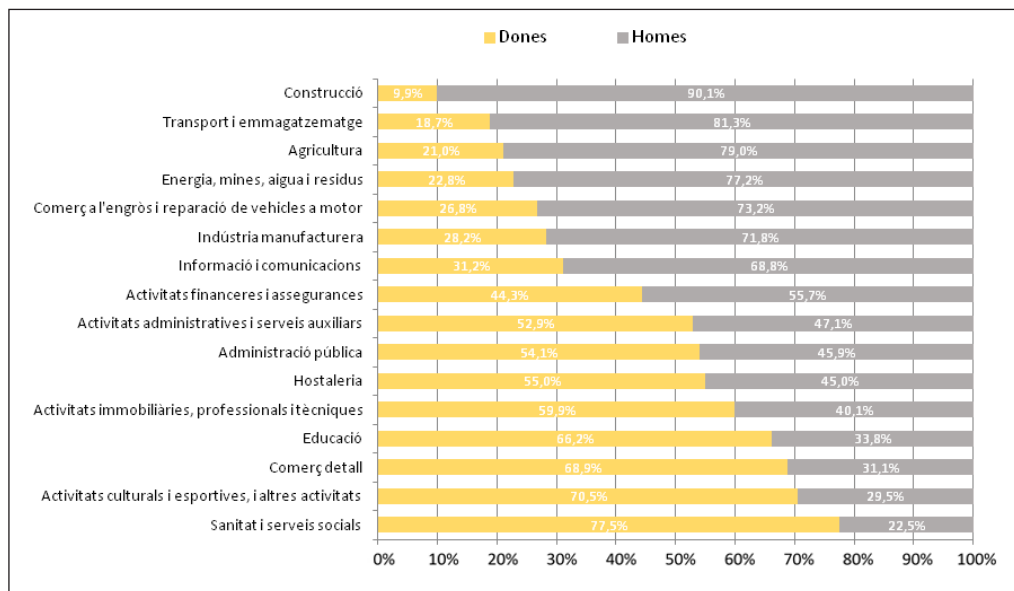
Tenint en compte que assumim tan bé aquestes tasques en l'àmbit privat i reproductiu, s'entén que també serem les dones qui millor les desenvoluparem en l'àmbit públic i productiu. Per tant no és d'estranyar que les professions relacionades amb l'atenció i la cura de les persones siguin majoritàriament feminitzades.

Revisant diversos estudis podem veure quins són els aspectes que les dones posen en valor a l'hora d'entrar al mercat laboral i que expliquen aquesta presència més alta de dones en determinades professions:

- Preferència per les ocupacions que permeten el desenvolupament de les relacions personals.
- Preferència per la cooperació enfront de la competitivitat.
- Atenció a les necessitats enfront de l'orientació productivista.

L'informe "La situació de desigualtat salarial a Catalunya entre homes i dones", de l'Observatori del Treball i Model Productiu (2017), així com altres informes de les principals forces socials, expliquen com els rols i estereotips de gènere juguen encara un paper determinant a l'hora de situar dones i homes al mercat laboral, per exemple l'any 2016 el 69,9% de les dones estan ocupades al comerç, l'hostaleria, els serveis públics i les activitats administratives, en canvi el 53,5% dels homes estan ocupats en la indústria, el comerç i el transport.

Distribució de dones i homes ocupats per branca d'activitat. Catalunya 2016

Font: Observatori del Treball i Model Productiu a partir de les dades de l'EPA (Idescat i INE).

El mateix Observatori destaca que pel que fa a la formació també es reproduïen els mateixos estereotips, i les dones escullen formació al sectors de les ciències socials, la salut, els serveis socials i l'educació, mentre que els homes escullen sectors de la mecànica, l'electrònica i la indústria

L'any 2014 del conjunt de dones ocupades el 12,1% tenien formació en salut i serveis socials i tan sols el 3,3% del homes ocupats tenien aquesta mateixa formació.

Revisant l'enquesta de població activa també podem veure que hi ha sectors que majoritàriament estan ocupats per dones, com són el treball domèstic (88%), els serveis socials (87%), les biblioteques (82%), l'educació (72%) i la salut (77%), i sectors ocupats majoritàriament per homes, com són la seguretat (95%), la construcció (99%), la indústria del metall (89%), el transport (90%) i la tecnologia (84%).

Com podem veure són feines relacionades amb el rol tradicional que la societat atorga a les dones i als homes i que en el cas de les dones són professions relacionades amb la contribució al benestar i a la prestació de cura. Aquestes professions feminitzades no generen riquesa, no són productives, ans al contrari, estan considerades com a despesa pública, encara que en depengui el benestar d'una part important de la població.

Els estereotips de gènere i la conseqüent divisió sexual del treball també es reproduïen en l'àmbit de la política. Per

il·lustrar aquesta afirmació hem acudit a l'informe "Dones i homes en els governs locals catalans" (CORCOY, EZPELETA, ALACID i FLORÉS, 2014), que analitza la representació per sexes i la distribució de competències entre homes i dones en els governs locals de Catalunya durant els anys 1979-2015.

El primer que destaca aquest informe és que el nombre de regidors i alcaldes homes és superior al nombre de regidores i alcaldesses. A Catalunya, en la legislatura 2003-2007 hi havia el 23,20% de regidores a Catalunya i el 10% d'alcaldesses, i en la legislatura 2011-2015, el 32,54% de regidores i el 14,20% d'alcaldesses. Les darreres xifres que publica l'informe corresponen a la legislatura 2015-2019 i situen en el 35,54% el nombre de regidores i en el 19,09% el nombre d'alcaldesses.

Si bé és cert que durant aquests anys els percentatges de dones s'ha incrementat, tenint en compte que l'any 2007 s'aprova la Llei d'igualtat efectiva d'homes i dones, encara queda un llarg camí per a la paritat.

Si analitzem el repartiment de responsabilitats en la composició dels governs municipals veiem com es continuen reproduint els patrons de gènere, els homes majoritàriament assumeixen aquelles regidories considerades "importants" lligades als diners o al *poder masculí*, com poden ser economia, hisenda i promoció econòmica, i les dones les relacionades amb la cura de les persones, com poden ser serveis socials, educació i gent gran.

L'Observatori IQ (2015), un web que publica els principals indicadors i dades sobre les condicions de vida a Catalunya des d'una perspectiva de gènere, fa l'anàlisi dels onze municipis més grans de Catalunya en les eleccions municipals de l'any 2015, i conclou que l'assignació de les regidories que fan referència als drets socials i la cura de les persones estan ocupades per dones, però amb notables excepcions, en canvi el rol que es perpetua és el que vincula la responsabilitat dels diners als homes.

El valor del treball

Quan parlem del valor del treball ens referim al valor adjudicat al treball remunerat, perquè també hi ha l'altre treball domèstic i de manteniment i cura de les persones, al qual no s'aplica un valor pecuniari, que no és remunerat i el duen a terme majoritàriament les dones.

El valor que s'atorga a cada treball remunerat o professió té a veure amb la qualificació professional i, com podrem veure, aquest element també pateix un important biaix de gènere.

En principi, quan parlem de les qualificacions professionals es pot entendre que aquestes es basen en una dimensió tècnica, en capacitats, en coneixements, en formació, en experiència..., pensem en processos objectius.

El valor que s'atorga a cada treball remunerat o professió té a veure amb la qualificació professional i, com podrem veure, aquest element també pateix un important biaix de gènere

Les feines realitzades majoritàriament per dones són percebudes com a feines de menys valor o que requereixen menys capacitació quan es comparen amb feines de nivell equivalent que habitualment desenvolupen homes

Però com defensen Mike Rigby i Enric Sanchis a l'article "El concepto de cualificación y su construcción social", "L'avaluació, detecció i desenvolupament de les qualificacions no són processos bàsicament objectius, sinó més aviat el resultat d'una construcció social" (2006).

Els autors també mantenen que la definició i el desenvolupament de les qualificacions professionals constitueixen un procés tant social com tècnic, condicionat per les estructures de poder i socials imperants.

Podem apreciar com els efectes d'aquesta construcció social de les qualificacions estan impregnats pels rols i els estereotips que infravaloren les feines i les capacitats de les dones.

Les feines realitzades majoritàriament per dones són percebudes com a feines de menys valor o que requereixen menys capacitació quan es comparen amb feines de nivell equivalent que habitualment desenvolupen homes.

Tenim exemples d'això a les administracions locals; si, per exemple, agafem els salaris que tenen els tècnics mitjans (A2, en l'escala salarial), veurem que els complements que s'adjudiquen als arquitectes tècnics i tècnics de gestió econòmica no són iguals que els que tenen les treballadores i treballadors socials, tots del mateix nivell tècnic.

Podem il·lustrar aquestes afirmacions amb el que va dir l'antropòloga i psicòloga americana Margaret Mead: "Els homes poden cuinar, cosir, vestir nines o caçar cérvols, però si aquestes activitats són apropiades per als homes, aleshores tota la societat les reconeixerà com a importants. Quan les mateixes ocupacions les duen a terme dones són considerades menys importants" (1994).

Hem de situar aquesta valoració social del treball en un model de societat capitalista on es valora molt més tot el que té relació amb el consumisme, la competitivitat, guanyar diners, que no pas el que fa referència a les persones.

Les treballadores i els treballadors socials formem part d'una professió qualificada i que té com a objectiu contribuir al benestar social de les persones i, des d'aquesta perspectiva, hauríem de preguntar-nos què hi ha de més important en una societat que la felicitat dels seus ciutadans i que aquests ciutadans puguin viure sense mancances materials, emocionals, ni socials.

El gènere del treball social

És en aquest marc que, tenint en compte tots aquests elements i explorant la composició de la professió, ningú se sorprèn quan es parla de la feminització del treball social des dels seus orígens. Prenent com a referència l'estudi de Barbero i Feu (2009) sobre els orígens del treball social a Catalunya, veiem que la nostra professió ja està íntimament relacionada amb la dona i els rols femenins des dels primers moments.

El 7 d'octubre de 1932 es crea la primera escola de treball social a Barcelona, amb el nom de Escuela de Asistencia Social para la Mujer, i amb l'objectiu de proporcionar una formació a les dones que duen a terme alguns tipus d'obres socials.

El 1939 es crea la Escuela de Formación para el Hogar y las Obras Sociales Femeninas. L'estudi de Barbero i Feu recull les paraules de Montserrat Colomé en relació amb aquesta escola, ja "el nom deixa clar l'accent posat més en la formació personal que en la preparació per exercir una professió", tot i que al final dels estudis es donés un diploma d'auxiliar social, sense cap valor acadèmic.

Els prejudicis de gènere són tan evidents durant tots aquells anys que no ingressen homes a les escoles fins a principis dels anys 1970.

L'estudi *Els diplomats en treball social i assistents socials de Catalunya. Perfil i expectatives professionals*, una investigació encarregada pel mateix Col·legi Oficial de Treball Social, establí quina era la composició de gènere en la professió: "Es pot parlar d'exclusivitat femenina en el grup de col·legiats més antics, ja que el percentatge d'homes a la professió era del 0,3% l'any 1976 i l'any 1997 és del 5%" (COL·LEGI OFICIAL DE DIPLOMATS EN TREBALL SOCIAL I ASSISTENTS SOCIALS DE CATALUNYA, 1997).

El mateix estudi assenyalava que "habitualment s'ha explicat aquesta diferència en la distribució per sexes en la professió per l'especificitat del treball social: el fet de ser una professió en què les tasques d'ajuda a les persones tenen una consideració central l'ha fet tradicionalment més atractiva a les dones que als homes [...], que la professió anava lligada a remuneracions baixes, [...] el component voluntarista [...] tanmateix, altres factors com que l'administració pública sigui la principal contractadora de professionals [...] que fa més fàcil combinar les tasques d'economia oficial i la domèstica".

Durant els anys 1980 i 1990 s'aprova la primera Llei de serveis socials i s'estableix un nou sistema de serveis socials, es creen nous llocs de treball, sobretot a l'administració local, i és llavors quan s'incorporen els homes a la professió. Aquest canvi també té a veure amb un increment de la professionalització i el reconeixement de la professió que, encara que de manera insuficient i lenta, es va donant. També comencen llavors els primers passos necessaris per a la conversió de les escoles en estudis universitaris del treball social, que contribuiran definitivament a aquest augment del reconeixement professional. L'any 1983 passen a ser escoles universitàries i la plena integració a la universitat es fa a començaments de la dècada del 2000.

Fent una mirada des del Col·legi, i analitzant quantitativament quina és la proporció entre homes i dones col·legiats, veiem que els darrers anys s'ha anat incrementant progressivament i lentament la presència d'homes en el Col·legi Oficial

Els prejudicis de gènere són tan evidents durant tots aquells anys que no ingressen homes a les escoles fins a principis dels anys 1970

de Treball Social de Catalunya, tot i que continuen sent una proporció molt minoritària. En les memòries consultades no consten dades relatives a la distribució per gènere anteriors al 2010, segurament per la poca presència d'homes en el col·lectiu en aquells moments, però també per la renúncia a incorporar la perspectiva de gènere que en molts moments hem fet col·lectivament, segurament de manera molt inconscient.

Evolució de la distribució de treballadores i treballadors socials col·legiats a Catalunya

	HOMES		DONES	
2010	324	(6,74%)	4484	(93,26%)
2011	327	(6,71%)	4544	(93,29%)
2012	328	(6,78%)	4509	(93,22%)
2013	318	(6,77%)	4378	(93,23%)
2014	324	(6,84%)	4411	(93,16%)
2015	343	(7,05%)	4519	(92,95%)
2016	360	(7,27%)	4595	(92,73%)

Font: Col·legi Oficial de Treball Social de Catalunya.

Aquest canvi de tendència pot tenir a veure també amb el paper més actiu que juga el Col·legi en la societat i la presència més gran al mitjans de comunicació, que fa que a poc a poc la nostra professió i el Col·legi sigui més reconeguda socialment.

Revisant la professió des d'allò que som, allò que ens ha mogut a ser treballadores socials, Josep Manuel Barbero i Montse Feu (2007) destaquen, a partir d'enquestes a professionals, tres elements que els participants identifiquen com a condició per sentir-se realitzats o satisfets en l'exercici professional.

El primer és el fet vocacional. Tenir vocació serà condició de satisfacció tenint en compte que la resta de circumstàncies poden ser, sovint, adverses. Quan s'explora aquest fet vocacional, les professionals parlen d'una suposada "vocació d'ajuda" que té l'arrel en els aprenentatges ètics i morals desenvolupats en el si de la família. El segon element que contribuiria a sentir-se realitzada en l'exercici professional és la capacitat d'empatia, sentir-se recompensada en la mesura que la identificació amb els problemes de la gent que atén converteix l'acció professional en la lluita per allò que ens afecta directament. El darrer element és la capacitat o possibilitat de donar rellevància al component relacional de l'exercici professional.

Epíleg. Apunts per la reflexió i compromisos

Per finalitzar aquesta revisió i per assenyalar alguns aspectes que hem pogut entreveure anteriorment, el primer que podríem concloure és que hi ha elements que la història i l'inconscient social relacionen amb el treball social: l'ajuda, l'escolta, la capacitat de relacionar-se, i que es conceben com a elements femenins. Reclamem aquesta autoritat femenina en el social. Reclamem espais de poder per al treball social, però per liderar des d'aquesta autoritat femenina, des del diàleg, des de la suma, des de la comprensió de l'altre, des del reconeixement.

Des d'una altra perspectiva, prenem com a bona la premissa que en les representacions dels treballadors i treballadores socials, el que podríem anomenar inconscient col·lectiu, les formes de comprendre el món, entre les quals la ideologia, condicionen la nostra manera de comprendre fenòmens que abor-dem i per tant el mateix treball social. Aquesta forma de comprendre el món que transcendeix la ideologia política concreta, s'impregna del model social patriarcal en què vivim i per tant també ens condiciona com a treballadors i treballadores socials. ¿Podríem admetre que la nostra professió està marcada per creences arrelades en relació amb els rols vinculats al gènere, i que aquestes creences ens fan exercir un treball social que perpetua aquest model patriarcal? ¿Que quan analitzem situacions familiars, des del nostre exercici professional, establim rols de cura i responsabilitat sobre la criança a la dona, perpetuant aquest paradigma patriarcal? Una anàlisi dels plans d'inclusió o d'intervenció diferenciats per gènere ens permetria adonar-nos del membre de la parella a qui demanem responsabilitat sobre la criança, sobre la incorporació al món laboral, sobre l'atenció als malalts de la família.

Recuperant la reflexió sobre el valor de la feina, reconeixem un cop més el treball social, i també altres professions de l'àmbit social. Reclamem una retribució digna i legítima, però reconeixem també la compensació de l'intangible, la gratificació que té el fet de treballar per construir un bé col·lectiu millor i més just.

I ja per acabar, més que recollir propostes de coses a fer, el que voldríem és adquirir compromisos. Compromisos col·lectius que d'alguna manera vinculin tota la professió.

El primer, seguir treballant des de cada un dels nostres àmbits d'autoritat, i també des del Col·legi per al trencament del sostre de vidre, per al canvi cap a un nou paradigma social en què el valor del treball incorpori i reconegui el fer i el saber de les dones.

El segon compromís és el de seguir defensant l'estat del benestar com a model que sustenti una societat més justa, més inclusiva, més compromesa, amb igualtat d'oportunitats real per a les nenes, les joves i les dones i amb un nou pacte social

entre homes i dones per al repartiment equitatiu i just de totes les feines, tant de l'àmbit productiu com del reproductiu.

El tercer, en clau més interna des del Col·legi, és el de construir un relat sobre com ens volem explicar les treballadores socials, incorporant aquesta perspectiva de gènere. El nostre procés de pensament estructura el nostre llenguatge i el llenguatge estructura el nostre pensament i les nostres accions.

Finalment, des d'aquestes línies, un reconeixement a totes les treballadores socials, algunes d'elles molt presents en l'imaginari dels professionals i altres que són anònimes, que han estat treballant de valent per implementar coneixement, tècnica, metodologia i ètica a la nostra professió, deslligant-la dels estereotips que se'ls ha assignat, i superant totes les dificultats per ser una professió feminitzada amb l'objectiu de professionalitzar el treball social. És responsabilitat nostra continuar treballant, tenint clar el que significa ser una professió feminitzada i els reptes que cal superar.

Bibliografia

- BARBERO, Josep Manuel; FEU, Montserrat; VILBROD, Alain. *La identidad inquieta de los trabajadores sociales*. Barcelona: Col·legi Oficial de Treball Social de Catalunya, 2007. ISBN: 9788469064993.
- BARBERO, Josep Manuel (dir.); FEU, Montserrat. *El treball social a Catalunya 1932-1978*. Barcelona: Col·legi Oficial de Treball Social de Catalunya, 2009. ISBN: 9788496913240.
- COL·LEGI OFICIAL DE DIPLOMATS EN TREBALL SOCIAL I ASSISTENTS SOCIALS DE CATALUNYA. *Els diplomats en treball social i assistents socials de Catalunya. Perfil i expectatives professionals*. Barcelona: Hacer, 1997. ISBN: 8488711271.
- CORCOY, Marta; EZPELETA, Tomàs; ALACID, Josep; FLORÉS, Berta. *Dones i homes en els governs locals catalans*. Barcelona: Associació de Dones Periodistes de Catalunya, 2014.
- FUENTE VÁZQUEZ, Maria de la. Les dones i l'exercici del poder. *Artícles Feministes*, núm. 7, 2010.
- MEAD, Margaret. *Masculino y femenino*. Madrid: Minerva, 1994. ISBN: 8488123051.
- OBSERVATORI DEL TREBALL I MODEL PRODUCTIU. *La situació de desigualtat salarial a Catalunya entre homes i dones*. Barcelona: Departament de Treball, Afers Socials i Famílies. Generalitat de Catalunya, 2017.
- OBSERVATORI IQ. *Qui ens representa als nostres municipis? Regidors i regidores, segons sexe. Catalunya 1979-2015*. Disponible en: <http://iqobservatori.org/qui-ens-representa-als-nostres-municipis/>
- RIGBY, Mike; SANCHIS, Enric. El concepto de cualificación y su construcción social. *Revista Europea de Formación Profesional*, núm. 37, 2006, p. 24-35. ISSN 0258-7483.
- SANAHUJA YLL, Maria Encarna. Autoritat i Poder. *Duoda. Revista d'Estudis Feministes*, núm. 13, 1997, p. 139-141. ISSN: 1132-6751.

L'abús de poder en treball social: avaluació de les propietats mètriques del Qüestionari de Violència a l'Usuari (C-IVU)

The abuse of power in social work: an evaluation of the measurement properties of the Questionnaire for detecting the User Violence Index (Q-UVI)

Francisco Idareta Goldaracena¹

Resum

En l'actualitat, gairebé no hi ha instruments validats que mesurin l'abús de poder que els professionals de la intervenció social poden exercir i exerceixen sobre els usuaris. En aquest fet radica la novetat i originalitat de la nostra aportació, ja que l'objectiu d'aquest article d'investigació consisteix a validar el Qüestionari per a la detecció de l'Índex de Violència a l'Usuari (C-IVU) (IDARETA, 2014).² La mostra està composta per 269 alumnes de 2n i 3r del Grau de treball social de la Universitat Pública de Navarra als quals se'ls va administrar el qüestionari durant el curs 2016-2017. Després de realitzar l'estudi de la fiabilitat i de la validesa del qüestionari, s'obté una alta puntuació de fiabilitat de 0,8 i es pot explicar aproximadament el 54% de la variància total, la qual cosa és un resultat acceptable. D'aquesta manera, es comprova que el C-IVU és un instrument professional vàlid i fiable per mesurar la violència a l'usuari en la intervenció social.

Paraules clau: Qüestionari, abús de poder, treball social, ètica de les professions, mala praxi.

Per citar l'article: IDARETA GOLDARACENA, Francisco. L'abús de poder en treball social: avaluació de les propietats mètriques del Qüestionari de violència a l'usuari (C-IVU). *Revista de Treball Social*. Col·legi Oficial de Treball Social de Catalunya, abril 2018, n. 212, p. 95-111. ISSN 0212-7210.

¹ Doctor en Treball Social per la Universitat Pública de Navarra, professor i investigador del Departament de Treball Social de la Universitat Pública de Navarra (UPNA).

² Enllaç a l'article on es va publicar el qüestionari (<http://bit.ly/2rAzIvd>) i al qüestionari en xarxa en castellà (<http://bit.ly/2E1PFND>) i en anglès (<http://bit.ly/2n6bCmw>).

Abstract

Currently, there are very few validated tools available for measuring the amount of abuse of power that Social Work professionals can and do inflict on users. Here lies the novelty and originality of our contribution; given that the goal of this research-backed article is to validate the Questionnaire for the detection of the User Violence Index (Q-UVI) (IDARETA, 2014). The study's sample encompasses 269 students in either their 2nd or 3rd year of studies for the Bachelor's degree in Social Work offered at the Public University of Navarra. The participants completed the questionnaire during the 2016-2017 academic year. A reliability study was performed and the questionnaire was validated, followed by the determination of a high reliability score (0.8); which helps explain the close to 54%—and quite satisfactory—total variance obtained. The research performed demonstrates that the Q-UVI is a valid and reliable professional tool for measuring violence perceived by users in social interventions.

Key words: Questionnaire, abuse of power, social work, professional ethics, malpractice.

Introducció

L'ètica és la saba del treball social (REAMER, 1998), aquella que aconsegueix preservar-ne l'autèntica essència humanitzant. Per aquest motiu, des dels orígens de la professió, els treballadors socials s'han caracteritzat pel seu fort compromís ètic, així com per la seva especial sensibilitat respecte a la violència patida per les persones més vulnerables. El fet que la violència sigui un fenomen complex ha provocat que, fins fa molt poc temps, gairebé no ha pogut ser científicament estudiat, dificultant ostensiblement la seva delimitació conceptual i, en conseqüència, les seves tasques de predicció (ANDRÉS i REDONDO, 2007).

De fet, l'única definició internacionalment consensuada és la proposada per l'Organització Mundial de la Salut (KRUG, DAHLBERG, MERCY i ZWI, 2002) que considera la violència com aquella estratègia per aconseguir un benefici a costa de danyar els altres, integrant en aquesta definició la violència física, la psicològica, la sexual, l'econòmica, la descurança, l'abús, la privació i la negligència. Per part nostra, considerem que tota manifestació de violència implica un abús de poder per part de qui l'exerceix cap a qui el pateix. I malgrat que ningú dubti del fet que els professionals del treball social es caracteritzen per fer un bon ús del poder que se'ls encomana,

el cert és que, en l'exercici d'aquest poder, poden originar-se i s'originen casos en els quals se'n fa un mal ús (IDARETA, 2017).

Pel que fa referència als estudis internacionals sobre abús de poder al l'usuari, destaca el de Koritsas, Coles i Boyle (2010) en l'àmbit de la salut, i el de Szmukler i Appelbaum (2008, 2011) en l'àmbit de la salut mental. El primer analitza la violència exercida pels professionals del treball social, considerant com a tal l'abús verbal, els danys a la propietat o el robatori, la intimidació, l'abús físic, l'assetjament sexual i l'agressió sexual. L'estudi va revelar que aquests professionals havien experimentat com a mínim una vegada en l'últim any algun tipus d'aquestes formes de violència, les més habituals de les quals, l'abús verbal i la intimidació, i la menys habitual, l'agressió sexual. L'estudi va concloure que la violència resulta habitual en l'exercici professional del treball social i que resulta imprescindible prevenir-la. El segon estudi, en canvi, defineix quatre nivells diferents de coerció informal (la persuasió, la influència interpersonal, la inducció i l'amenaça), que poden adquirir formes diferents com l'engany, el xantatge i l'actitud directiva (GARCÍA CABEZA, 2016).

En aquest sentit, els principals estudis internacionals de més rellevància i impacte realitzats sobre treballadors socials sancionats³ per vulnerar els drets dels usuaris van ser duts a terme per la National Association of Social Workers (NASW): el primer el van realitzar McCann i Cutler (1979); el segon, Berliner (1989); el tercer, la mateixa NASW (1995); el quart i el cinquè, Strom-Gottfried (2000a, 2000b), i el sisè i últim, Boland-Prom (2009). Tots coincideixen a dir que les formes d'abús de poder en les quals incorren els professionals del treball social amb l'usuari tenen a veure amb la vulneració dels límits (especialment dels sexuals), els problemes relacionats amb la llicència (treballar amb la llicència caducada o sense llicència, falsificar-la, etc.), els robatoris i les irregularitats en la facturació, els delictes sexuals (amb usuaris adults i menors) i els crims. Les diferents formes de violència que es donen en l'exercici habitual estan relacionades amb el fet de no actualitzar les notes ni els registres, els problemes de confidencialitat, l'abandonament o la deixadesa cap a l'usuari, els problemes amb l'informe social, la incompetència professional, els registres fraudulents i la falsificació de la signatura de l'usuari, els problemes amb el consentiment informat, les errades en la custòdia de la informació, etc.

---

³ També s'han dut terme estudis als EUA sobre professionals del treball social que van ser expulsats per vulneracions ètiques (PHELAN, 2007).

Sorprèn que no haguem pogut trobar cap estudi nacional o autonòmic sobre inhabilitacions o sancions interposades als professionals del treball social per agreujar les persones usuàries, quan és una cosa que s'estudia en altres països des de fa dècades

Gairebé no existeixen instruments que mesurin l'abús de poder en el treball social

En l'àmbit nacional, el Codi deontològic (2012), en l'article 23, assenyala que els professionals no han d'utilitzar el poder que tenen en benefici propi. Per la seva banda, Salcedo (2012) es fa ressò de la terminologia utilitzada en alguns estudis internacionals. En aquest sentit, únicament hem trobat dos estudis teòrics que anomenen violència a aquest greuge que els professionals originen a l'usuari (JIMÉNEZ, 2002; IDARETA, 2014) i uns altres dos en els quals s'al·ludeix explícitament als abusos de poder en què incorren els professionals del treball social (PELEGRÍ, 2004; ZAMANILLO, 2012).

Sorprèn que no haguem pogut trobar cap estudi nacional o autonòmic sobre inhabilitacions o sancions interposades als professionals del treball social per agreujar les persones usuàries, els serveis per als quals treballen, l'Administració, etc., quan és una cosa que s'estudia en altres països des de fa dècades. En aquest sentit, "el desdeny cap a la teoria" (ZAMANILLO, 2012: 158) que pateix el treball social és una de les limitacions que més dificulta la identificació de fenòmens tan rellevants com l'abús de poder en la intervenció social (BARBERO, 2002). De fet, creiem que, juntament amb la tendència a la idealització de la disciplina (CHAMBON, IRVING i EPSTEIN, 2001), és un dels principals motius pels quals en treball social es tendeix a negar que s'exerceix l'abús de poder sobre els usuaris. I quan es reconeix que s'exerceix, "es dona una percepció negativa" de l'abús de poder, fet que ha portat el treball social a no assumir adequadament "tota la complexitat que aquest element comporta" (PELEGRÍ, 2004: 28).

En qualsevol cas, tot apunta al fet que a Espanya la disciplina ha adquirit la maduresa suficient per començar a avançar en el reconeixement obert i explícit de l'abús de poder dels treballadors socials sobre els usuaris. Així, atès que des del treball social es pretén promoure una bona praxi, resulta fonamental la creació d'eines que ajudin a prevenir la violència que s'exerceix sobre l'usuari, ja que gairebé no existeixen instruments que mesurin l'abús de poder en el treball social. Així, davant de l'escassetat d'instruments de predicció de la violència, la validació d'una eina que previngui l'abús de poder a la persona usuària adquireix un sentit i una significació rellevants en treball social i disciplines afins.

Por aquest motiu, hem dissenyat l'Escala de violència a l'usuari (EVU), que ordena gradualment els diferents nivells d'abús de poder en els quals poden incórrer els professionals (violència paternalista, violència metafísica paternalista, paternalisme benigne, no paternalisme, antipaternalisme benigne, violència metafísica antipaternalista i violència antipaternalista), així com el Qüestionari que detecta l'Índex de violència a l'usuari (C-IVU), desenvolupat per mesurar i poder prevenir així aquestes violències (IDARETA, 2014). Aquest qüestionari pretén conscienciar els professionals so-

bre l'abús de poder en la intervenció social i es pot autoadministrar (els professionals a si mateixos), així com heteroadministrar per comitès d'ètica (professionals a altres professionals) en l'assessorament ètic i en la investigació sobre ètica aplicada a la intervenció social.

Per tot això, en aquest article d'investigació ens hem proposat estudiar, d'una banda, el grau de precisió amb què el C-IVU mesura la violència que els professionals del treball social i disciplines afins puguin exercir sobre els usuaris (fiabilitat) i, de l'altra, el grau en què el C-IVU serveix per a la finalitat per a la qual ha estat dissenyat (vàlidesa), és a dir, si efectivament mesura la violència que exerceix el professional sobre l'usuari.

Material i mètodes

Participants

El C-IVU va ser complimentat per l'alumnat del Grau de Treball Social de la Universitat Pública de Navarra ($N = 269$). Concretament, el van portar a terme 224 dones i 45 homes, amb edats compreses entre els 21 i els 23 anys.

Instrument

L'EVU és aquella escala que descriu els diferents graus d'abús de poder a l'usuari en els quals poden incórrer els professionals de la intervenció social. La seva finalitat consisteix a evidenciar la transgressió del llinar de mínims ètics en la intervenció social. L'EVU va ser creada a partir de les aportacions filosòfiques d'E. Lévinas i de J. Derrida, a partir del dilema característic del treball social entre el principi d'autonomia i el principi de benestar, així com tenint en compte les conductes que excepcionalment són permeses pels codis deontològics:

L'EVU és aquella escala que descriu els diferents graus d'abús de poder a l'usuari en els quals poden incórrer els professionals de la intervenció social

- L'EVU va ser creada a partir de la concepció que tenen de la violència Emmanuel Lévinas (2003, 2006) i Jacques Derrida (1989). Per a Lévinas, la categorització cognitiva violenta l'Altre, mentre que per a Derrida la categorització cognitiva és violència metafísica (IDARETA, 2014).
- L'EVU va ser dissenyada a partir del dilema característic en treball social entre el principi d'autonomia i el principi de benestar, evidenciat en bibliografia existent (SALCEDO, 2001a, 2001b).
- Finalment, l'EVU ha estat elaborada també tenint en compte les conductes paternalistes o antipaternalistes excepcionalment permeses als professionals del treball social en els diferents codis deontològics existents.

L'EVU està formada per set nivells d'abús de poder a l'usuari (set dimensions): en els dos extrems i amb el grau més alt de violència es troben la violència paternalista (intervenció en la qual té prioritats quasi exclusiva el principi de benestar i una prioritats escassa o quasi nul·la el principi d'autonomia) i la violència antipaternalista (intervenció en la qual té prioritats quasi exclusivament el principi d'autonomia i escassa o quasi nul·la el principi de benestar). Amb un grau inferior de violència hi ha la violència metafísica paternalista (cognició en la qual té prioritats quasi exclusivament el principi de benestar i escassa o quasi nul·la el principi d'autonomia; predispesa a la violència paternalista) i la violència metafísica antipaternalista (cognició en la qual té prioritats quasi exclusivament el principi d'autonomia i escassa o quasi nul·la el principi de benestar; predispesa a la violència antipaternalista).

A continuació, i en un grau inferior de violència, hi ha aquelles violències permeses excepcionalment pels codis deontològics i que hem anomenat paternalisme benigne (intervenció social excepcionalment permesa pels codis deontològics en la qual el professional es pot centrar en exclusiva a vetllar pel benestar de l'usuari i en la qual es prioritza el benestar, tot i que es prevegi l'autonomia com a finalitat d'aquest període excepcional) i antipaternalisme benigne (intervenció social excepcionalment permesa pels codis deontològics en la qual el professional es pot centrar exclusivament a vetllar per l'autonomia de l'usuari i en la qual preval l'autonomia, tot i que es prevegi el benestar de l'usuari com a assolible per ell mateix).

Finalment, el no paternalisme consisteix a actuar èticament, és a dir, considerant tots els principis ètics en la seva relacionalitat i relativitat. S'actua conscient que cap dels principis ètics no és més important que els altres: tots són igualment importants.

Les dades es van recollir mitjançant el Qüestionari de detecció de violència a l'usuari (C-IVU), dissenyat per quantificar l'índex de violència que el professional tendeix a exercir sobre l'usuari en el seu exercici habitual (IDARETA, 2014). Consta de 38 afirmacions en les quals cal escollir una resposta segons la freqüència amb què s'experimenta cada ítem. Cadascun dels ítems puntua individualment en una escala tipus Likert de 5 punts, que van des de *Mai* (puntuat amb 0 punts) fins a *Sempre* (puntuat amb 4 punts).

Procediment

Per elaborar el C-IVU es van redactar les característiques definitòries de cadascuna d'aquestes set dimensions, fins a elaborar nou afirmacions identificatives de cadascuna d'elles. D'entre aquestes nou afirmacions, de cadascuna de les teories es van seleccionar aquelles que la descrivien més bé i de mane-

ra més completa, eliminant continguts que es repetien en diversos ítems i definint cada ítem de manera exhaustiva i mútuament exclouent.

D'aquesta manera, es van obtenir els ítems corresponents a set dimensions (nivells de violència a l'usuari). Així, per conèixer l'IVU de cada nivell, se sumen les puntuacions dels ítems de cadascun i es divideix entre el número total d'ítems. Així, el resultat obtingut per cada nivell de l'EVU serà l'IVU (IDARETA, 2014).

Abans de finalitzar el curs 2015-2016, es va efectuar una prova pilot o pretest amb l'esborrany del C-IVU als alumnes de 2n del grau en l'assignatura d'Ètica del Treball Social. Després d'omplir el qüestionari, cada alumne va realitzar una valoració del qüestionari i amb aquells que plantejaven propostes de millora, s'hi van mantenir entrevistes informals.

Aquest pretest ens va permetre identificar quin tipus d'ítems eren més adequats, si els enunciats eren correctes i comprensibles, si els ítems tenien l'extensió adequada, si era correcta la categorització dels diferents ítems, si l'alumnat presentava rebuig o alguna mena de reacció estereotipada cap a algun dels ítems i si l'ordenament intern era lògic. A continuació, durant els mesos de juny i juliol del 2016, el C-IVU va ser analitzat i sotmès a prova per experts de la Universitat del País Basc. A partir d'aquest estudi detallat del C-IVU, se'n va modificar el disseny i se'n van millorar els ítems.

Una vegada realitzat el pretest i efectuades les modificacions suggerides pels experts a l'esborrany del C-IVU, l'autor de l'article va administrar el C-IVU definitiu a un total de 269 alumnes durant el curs següent.

Resultats

A partir de l'anàlisi de la distribució de les 38 variables en 7 factors o dimensions a priori conegudes per l'investigador, es va obtenir l'estructura factorial del C-IVU. Així mateix, l'anàlisi factorial ens va indicar la pertinença de la inclusió de les variables o ítems escollits, així com la pertinença de la seva agrupació en el nombre escollit de factors. Tant l'estudi de la fiabilitat com l'anàlisi factorial van ser realitzats amb el programa SPSS 20.

A continuació, s'exposa primer l'estudi de la fiabilitat i, a continuació, l'anàlisi factorial.

Estudi de la fiabilitat

Mitjançant la prova Alpha de Cronbach es va analitzar la consistència interna del qüestionari. Aquesta anàlisi indica el nivell de correlació entre les respostes individuals i el resultat

total de cada ítem. Un valor de l'Alpha de Cronbach més alt de 0,8 (0,811) indica una consistència interna alta i ens permet continuar amb tots els ítems per al pas següent, la reducció de dimensions.

A continuació, exposarem l'anàlisi factorial.

Anàlisi factorial

Es va procedir a aplicar l'anàlisi factorial al qüestionari C-IVU amb 38 ítems, 269 dades (mida mostral) per cada ítem i una consistència interna de 0,81 (Alpha de Cronbach). Totes les variables eren mètriques, valorades amb una escala de Likert de 0 a 4. Comencem amb una anàlisi factorial exploratori en el qual intentem agrupar les variables o ítems en una estructura de 7 dimensions (factors) (taula 1):

Taula 1. Factors, dimensions i els seus respectius ítems

FACTORS	DIMENSIONS	ÍTEMS PER FACTOR
FACTOR 1	Violència paternalista	1, 5, 9, 10, 37 y 38
FACTOR 2	Violència metafísica paternalista	31, 32, 33, 34, 35 y 36
FACTOR 3	Paternalisme benigne	19, 20, 23, 26 y 27
FACTOR 4	No paternalisme	3, 4, 7 y 8
FACTOR 5	Antipaternalisme benigne	24, 25, 28, 29 y 30
FACTOR 6	Violència metafísica antipaternalista	13, 14, 15, 16, 17 y 18
FACTOR 7	Violència antipaternalista	2, 6, 11, 12, 21 y 22

Nota: Elaboració pròpia.

En primer lloc, es va realitzar l'anàlisi factorial sense rotació de factors, utilitzant el model de components principals. Mitjançant els test KMO i la Prova d'esfericitat de Bartlett, comprovem si el model era idoni per a la matriu de dades d'aquesta mostra.

Segons la prova KMO, el model era acceptable (0,775) i, segons la Prova de Bartlett, el model s'ajustava a les dades de la mostra. És a dir, els resultats i valors obtinguts van assenyalar que era adequat efectuar una anàlisi factorial de la matriu de correlacions (TABACHNICK i FIDELL, 1989).

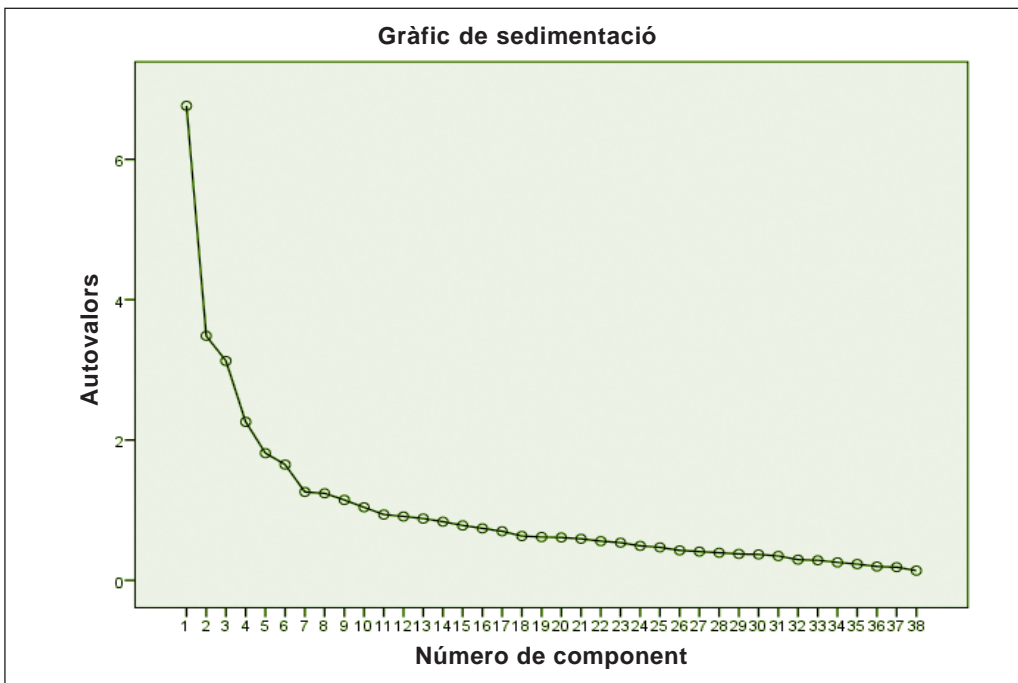
A continuació, avaluem les següents característiques d'aquesta primera anàlisi factorial. En relació amb les correlacions existents entre les 38 variables entre si, el determinant d'aquesta matriu va ser proper a zero, fet que va indicar la pertinença de l'anàlisi factorial per tractar aquestes dades.

Per part seva, es va observar la proporció de variància amb la qual contribueix cada variable a la solució final. Escollim un límit per decidir quines variables són més o menys explicatives. Per ser conservadors, en observar els coeficients, vam

poder comprovar que per sota de 0,45 quedarien 5 variables. La resta expliquen cadascuna d'elles més del 45% de la variància total i les donaríem per vàlides per ser incloses. No obstant, continuem amb totes les variables fins el moment de veure què en resultava de l'anàlisi factorial.

En relació amb el càlcul de la variància total explicada per l'estructura de 7 factors, vam poder constatar que s'aconseguia explicar un 53,56% de la variància total. En estudis de ciències socials, un 60% es pot considerar un resultat bo. Normalment, en augmentar el nombre de factors, obtenim un percentatge més alt d'explicació de la variància total.

Respecte al gràfic de sedimentació, observem que la pendent de la corba començava a suavitzar-se a partir del setè factor extret, fet que indicà que el programa havia concentrat el màxim possible de variància en aquests 7 factors.

Respecte a la matriu de l'estructura factorial, amb les càrregues factorials (saturacions o correlacions) de cada variable sobre cadascun dels factors extrets, segons la mida de mostra d'aquestes dades ($n = 269$), vam poder considerar significativa una càrrega factorial igual o superior a 0,35. Marquem totes les saturacions que assolien i superaven aquest valor.

Com s'indica a la taula 2, el resultat va ser que els factors 1, 2, 3 i 4 es definien de manera clara per a un grup de variables cadascun (el factor 1 explicava el 17,7% de la variància; el

factor 2, el 9,1%; el factor 3, el 8,2%, i el factor 4, el 5,9%). En canvi, els factors 5, 6 i 7 tenien poques o cap variable que carreguessin només en ells (el factor 5 explicava un 4,7% de la variància; el factor 6, el 4,3% i el factor 7, el 3,3%).

Taula 2: Matriu de components^a

Número de cada ítem	Components (53,56%)						
	1 (17,7%)	2 (9,1%)	3 (8,2%)	4 (5,9%)	5 (4,7%)	6 (4,3%)	7 (3,3%)
33	,746						
35	,722						
15	,689						
17	,689						
36	,669						
31	,646						
32	,634						
18	,631						
34	,605						-,413
13	,580						
16	,569						-,531
38	,543						
14	,499				-,463		
9	,491						
10	,457			-,356			
22	,400				,378		
6	,385						
30		,707					
28		,669					
25		,651					
24		,630					
29							
1							
26			,684				
23			,674				
19			,661				
27			,620				
20			,574				
12	,357		-,422		,422		
37			,412				
7				,586			
4				,547			
8				,516			
3				,471			
5	,370			-,423			
21					,549		
2							
11							-,346
Mètode d'extracció: anàlisi de components principals.							
a. 7 components extrets.							

Nota: Elaboració pròpia.

Amb aquesta primera anàlisi factorial, vam poder comprovar quines variables havien estat les més interessants i quins factors s'havien anat formant. Tot i que, arribats a aquest punt, ja hauríem pogut etiquetar-ne algun amb algun dels 7 conceptes que teníem a priori, vam preferir intentar millorar l'ajustament de les dades mitjançant una anàlisi factorial que va rotar els eixos factorials per millorar la situació de les variables respecte els factors. Ja que, amb aquest mètode, els resultats solen millorar.

L'anàlisi factorial amb rotació de factors es va realitzar utilitzant la rotació ortogonal Varimax. Mitjançant els test KMO i la Prova d'esfericitat de Bartlett comprovem si el model era idoni per a la matriu de dades d'aquesta mostra.

Segons la prova KMO, el model era acceptable (0,775) i, segons la Prova de Bartlett, el model s'ajustava a les dades de mostra. Avaluem les següents característiques d'aquesta segona anàlisi factorial.

En la rotació de variància total, en la qual es calcula la variància total explicada per l'estructura de 7 factors demanats al programa, vam poder veure que s'aconseguia explicar el 53,56% de la variància total, igual que en el cas anterior.

Respecte a la matriu de components rotats (taula 3), on es mostra la matriu de l'estructura factorial, amb les càrregues factorials (saturacions o correlacions) de cada variable sobre cadascun dels factors extrets, segons la mida de mostra d'aquestes dades ($n = 269$), vam poder considerar significativa una càrrega factorial igual o superior a 0,35. Vam marcar totes les saturacions que assolien i superaven aquest valor.

El resultat va ser que tots els factors es definien de manera clara per un grup de variables cadascun: el factor 1 explicava l'11,6% de la variància; el factor 2, el 7,9%; el factor 3, el 7,4%; el factor 4, el 7,4%; el factor 5, el 6,8%; el factor 6, el 6,8%, i el factor 7, el 5,3%.

Taula 3: Matriu de components rotats^a

Número de cada ítem	Components (53,56%)						
	1 (11,6%)	2 (7,9%)	3 (7,4%)	4 (7,4%)	5 (6,8%)	6 (6,8%)	7 (5,3%)
13	,767						
31	,761						
15	,727						
32	,709						
14	,688						
33	,666						
17	,532						
35	,528						
30		,829					
29		,789					
25		,718					
28		,699					
24		,678					
23			,761				
26			,712				
20			,700				
27			,677				
19			,635				
38				,757			
9				,632		-,400	
37				,593			
36	,466			,508			
18				,487			
1				,358			
22					,653		
12					,639		
21					,585		
11					,568		
2					,444		
6					,425		
8						,692	
7						,657	
4						,595	
3						,582	
5						-,528	
10						-,526	
16							,793
34							,733

Mètode d'extracció: anàlisi de components principals.
Mètode de rotació: normalització Varimax con Kaiser.

a. La rotació ha convergit en 7 iteracions.

Nota: Elaboració pròpia.

Per tant, vam donar aquesta solució factorial per vàlida i vam procedir a etiquetar cadascun dels factors segons les variables que hi havia contingudes (taula 4): en el factor 1 s'hi agrupaven els ítems 13, 14, 15 i 17 (que estimen la violència metafísica antipaternalista) i els ítems 31, 32, 33, 35 i 36 (que estimen la violència metafísica paternalista); en el factor 2 s'hi agrupaven els ítems 24, 25, 28, 29 i 30, que estimen l'antipaternalisme benigne; en el factor 3 s'hi agrupaven els ítems 19, 20, 23, 26 i 27, que estimen el paternalisme benigne (coincidint íntegrament amb els ítems previstos); en el factor 4 s'hi agrupaven els ítems 1 i 9, que estimen la violència paternalista; l'ítem 18, que estima la violència metafísica antipaternalista; l'ítem 36, que estima la violència metafísica paternalista, i els ítems 37 i 38, que estimen la violència paternalista. En el factor 5 s'hi agrupaven els ítems 2, 6, 11, 12, 21 i 22, que estimen la violència antipaternalista; en el factor 6 s'hi agrupaven els ítems 3, 4, 7 i 8, que estimen el no paternalisme i els ítems 5, 9 i 10, que estimen la violència paternalista. Finalment, en el factor 7 s'hi agrupava l'ítem 16, que estima la violència metafísica antipaternalista, i l'ítem 34, que estima la violència metafísica paternalista.

S'observa que el nostre factor 3 coincideix íntegrament amb el factor 3, de la mateixa manera que el nostre factor 5 coincideix amb el factor 2, i que el nostre factor 7 coincideix amb el factor 5. És a dir, les dimensions paternalisme benigne, antipaternalisme benigne i violència antipaternalista queden clarament delimitades. Per la seva banda, en el factor 4 s'hi agrupen la majoria d'ítems relatius a la violència paternalista i en el factor 6, la resta (ítems 5 i 10), més l'ítem 9 (que apareix repetit en els dos factors). En el factor 1 s'hi agrupen ítems de la violència metafísica antipaternalista (13, 14, 15 i 17) i de la paternalista (31, 32, 33, 35 i 36). El mateix passa amb el factor 4 (ítem 18, relatiu a la violència metafísica paternalista, i l'ítem 36, relatiu a la violència metafísica antipaternalista) i amb el factor 7 (ítem 16, relatiu a la violència metafísica antipaternalista; ítem 34, relatiu a la violència metafísica paternalista, i l'ítem 36, relatiu a la violència metafísica antipaternalista). La qual cosa evidencia que és probable que les preguntes siguin molt similars i/o no hagin estat adequadament compreses les seves diferències. Passa el mateix amb el factor 6, en el qual s'agrupen ítems relatius a les dimensions de no paternalisme i violència paternalista.

En definitiva, els constructes relatius a les dimensions paternalisme benigne, antipaternalisme benigne i violència antipaternalista apareixen clarament delimitats. La dimensió violència paternalista no està tan clarament delimitada, ja que apareix vinculada a les dues violències metafísiques en el factor 4 i, paradoxalment, al no paternalisme en el factor 6. Les dimensions relatives a la violència metafísica (paternalista i antipaternalista) tendeixen a agrupar-se (factor 1, factor 4 i

factor 7), fet que ens indica que, tot i que calgui millorar els ítems, el constructe està bastant delimitat. Finalment, els ítems de la dimensió no paternalisme apareixen agrupats íntegrament en el factor 6, tot i que, com ja anticipàvem, paradoxalment vinculats a ítems relatius al no paternalisme.

Taula 4. Coincidència entre factors abans i després de l'anàlisi factorial

FACTORS DESPRÉS DE L'ANÀLISI	ÍTEMS PER FACTOR	COINCIDÈNCIA AMB FACTORS ANTERIORS	DIMENSIONS
FACTOR 1	13, 14, 15 y 17	FACTOR 6	VIOLÈNCIA METAFÍSICA ANTIPATERNALISTA
	31, 32, 33, 35 y 36	FACTOR 2	VIOLÈNCIA METAFÍSICA PATERNALISTA
FACTOR 2	24, 25, 28, 29 y 30	FACTOR 5	ANTIPATERNALISME BENIGNE
FACTOR 3	19, 20, 23, 26 y 27	FACTOR 3	PATERNALISME BENIGNE
FACTOR 4	1, 9, 37 y 38	FACTOR 1	VIOLÈNCIA PATERNALISTA
	18	FACTOR 6	VIOLÈNCIA METAFÍSICA PATERNALISTA
	36	FACTOR 2	VIOLÈNCIA METAFÍSICA PATERNALISTA
FACTOR 5	2, 6, 11, 12, 21 y 22	FACTOR 7	VIOLÈNCIA ANTIPATERNALISTA
FACTOR 6	3, 4, 7 y 8	FACTOR 4	NO PATERNALISME
	5, 9 y 10	FACTOR 1	VIOLÈNCIA PATERNALISTA
FACTOR 7	16	FACTOR 6	VIOLÈNCIA METAFÍSICA ANTIPATERNALISTA
	34	FACTOR 2	VIOLÈNCIA METAFÍSICA PATERNALISTA

Nota: Elaboració pròpia.

Conclusions

Els treballadors socials tenim l'obligació moral de reflexionar sobre l'abús de poder que s'origina en la intervenció social, ja que hem de ser conscients que qui estableix la significació vàlida del que és violència o no té el monopoli dels arguments de justificació o de condemna. Per això és necessari que sigui la mateixa disciplina (amb ajuda o no de les altres) qui lideri el procés de demarcació de l'abús de poder.

En aquest sentit, urgeix delimitar el concepte de violència en el treball social per evitar qualsevol tipus d'abús de poder que pugui originar-se en la relació professional, ja que com més clarament es tipifiqui la violència, més fàcil serà identificar-la i categoritzar-la de manera precisa (WIEVIORKA, 1998) i més senzill serà decidir qui és l'enemic i, des de la perspectiva legal, el delinqüent. D'aquí ve la nostra proposta. No obs-

És necessari que sigui la mateixa disciplina qui lideri el procés de demarcació de l'abús de poder

tant, no hem d'oblidar que en el treball social es fa servir el poder en benefici de l'usuari, però es pot abusar i s'abusa del mateix usuari en benefici del professional, cosa que és una realitat que no està oberta ni explícitament reconeguda per la disciplina (IDARETA, 2017).

Pel que fa al qüestionari, el fet de reduir-ne ítems basant-nos en les comunalitats, és a dir, en el percentatge de variància del total explicada per cada ítem, no ha produït un augment de la fiabilitat del qüestionari. De fet, l'Alpha de Cronbach sense les variables 1, 2, 3, 5 i 6 (és a dir, amb més del 45% d'extracció) és de 0,802, mentre que sense les variables 1, 2, 3, 4, 5, 6, 10, 11, 19 i 22 (és a dir, amb menys del 50% d'extracció) és de 0,788. Per això, s'ha calculat l'Alpha de Cronbach eliminant les variables amb menys contribució a la variància total, fet que ha originat una disminució del coeficient. Això indica que les contribucions són petites però influents. Per tant, és evident que seria necessari augmentar el nombre d'ítems o la mida de mostra per intentar augmentar el coeficient de fiabilitat.

Efectivament, cal revisar i millorar els ítems relatius al no paternalisme, la violència paternalista i les dues violències metafísiques. Les causes d'una delimitació més dolenta del constructe probablement tenen a veure amb la formulació mateixa de les preguntes, amb el fet que falten preguntes per formular, amb el fet que hi hagi altres factors no esperats que s'han d'etiquetar d'una altra manera diferent a l'esperada, etc.

En qualsevol cas, després de realitzar l'estudi de la fiabilitat i l'anàlisi factorial, el resultat indica que el qüestionari C-IVU ha obtingut una alta puntuació de fiabilitat de 0,8 i que, amb aquesta estructura de 38 variables incloses els 7 factors estipulats a priori, podem explicar gairebé el 54% de la variància total, que és un resultat acceptable. D'aquesta manera, es comprova que el C-IVU és un instrument fiable i vàlid per mesurar l'abús de poder que poden exercir els treballadors socials sobre els usuaris. Una eina que contribuirà a millorar la intervenció social i que complementarà la sòlida formació ètica requerida pels treballadors socials per abordar les diferents qüestions ètiques a les quals s'enfronten en el seu exercici habitual.

Es comprova que el C-IVU és un instrument fiable i vàlid per mesurar l'abús de poder que poden exercir els treballadors socials sobre els usuaris

Bibliografía

- ANDRÉS, A.; REDONDO, S. Predicción de la violencia: entre la peligrosidad y la valoración del riesgo de violencia. *Papeles del Psicólogo*, 2007, vol. 28, núm. 3, p. 157-173.
- BERLINER, A. K. Misconduct in social work practice. *Social Work*, 1989, vol. 34, núm. 1, p. 69-72.
- BERMEJO, F. J. *Ética de las profesiones*. Bilbao: Desclee Brower, 2002.
- BOLAND-PROM, K. W. Results from a national study of social workers sanctioned by state licensing boards. *Social Work*, 2009, vol. 54, núm. 4, p. 351-360.
- CHAMBON, A. S.; IRVING A.; EPSTEIN, L. *Foucault y el trabajo social*. Jaén: Maristán, 2001.
- Consejo General del Trabajo Social. *Código deontológico*. Madrid: Consejo General del Trabajo Social, 2012.
- DERRIDA, J. *La escritura y la diferencia*. Barcelona: Anthropos, 1989.
- GARCÍA CABEZA, I. *El papel de la coacción informal en el tratamiento ambulatorio: un estudio transcultural con profesionales de la salud mental* (Tesis doctoral). Madrid: Universidad Complutense de Madrid, 2016.
- GRACIA, D. *Fundamentos de bioética*. Madrid: Triacastela, 2007.
- IDARETA, F. Propuesta para la medición de la violencia al usuario en el Trabajo Social desde las perspectivas de E. Lévinas y J. Derrida. *Portularia*, 2014, vol. 14, núm. 1, p. 15-26.
- IDARETA, F. Eufemización de la violencia ejercida en Trabajo Social: hacia el reconocimiento intradisciplinar del abuso de poder. *Trabajo Social Hoy*, 2017, núm. 81, p. 59-82.
- JIMÉNEZ, V. Violencia en organizaciones y profesionales: acciones, omisiones y reacciones en torno al poder, la participación, la burocracia y la discreción de los Servicios Sociales. *Alternativas. Cuadernos de Trabajo Social*, 2002, núm. 10, p. 427-444.
- KORITSAS, S., COLES, J.; BOYLE, M. Workplace Violence towards Social Workers: The Australian Experience. *British Journal of Social Work*, 2010, núm. 40, p. 257-271.
- KRUG, E. G.; DAHLBERG, L. L.; MERCY, J. A.; ZWI, A. B. *World Report on violence and health*. Ginebra: World Health Organization, 2002.
- KUTCHINS, H.; KIRK, S. A. DSM-III and social work malpractice. *Social Work*, 1987, vol. 32, núm. 3, p. 205-211.
- LÉVINAS, E. *De otro modo que ser o más allá de la esencia*. Salamanca: Sígueme, 2003.
- LÉVINAS, E. *Totalidad e Infinito: ensayo sobre la exterioridad*. Salamanca: Sígueme, 2006.
- LITTLECHILD, B.; HAWLEY, C. Risk Assessments for Mental Health Service Users: Ethical, Valid and Reliable? *Journal of Social Work*, 2010, vol. 10, núm. 2, p. 211-229.
- MCCANN, C. W.; CUTLER, J. P. Ethics and the alleged unethical. *Social Work*, 1979, núm. 24, p. 5-8.
- National Association of Social Workers. *Overview of a decade of adjudication*. Washington, DC: Author, 1995.
- National Association of Social Workers. *Code of Ethics of the National Association of Social Workers*. 2008. Disponible en: <http://www.naswdc.org/pubs/code/code.asp?c=sp> [Consulta: 14 abril 2017].
- PELEGRÍ, X. El poder en el Trabajo Social: una aproximación desde Foucault. *Cuadernos de Trabajo Social*, 2004, núm. 17, p. 21-43.
- PHELAN, J. E. Membership expulsions for ethical violations from major counseling, psychology, and social work organizations in the United States: A 10-year analysis. *Psychological Reports*, 2007, vol. 101, núm. 1, p. 145-152.
- REAMER, F. G. The evolution of Social Work Ethics. *Social Work*, 1998, vol. 43, núm. 6, p. 488-500.
- SALCEDO, D. *Autonomía y bienestar. La ética del Trabajo Social*. Granada: Comares, 2001a.

Bibliografía

- SALCEDO, D. La rebelión ética. Principios del Trabajo Social en el ámbito de la Salud Mental. *Revista Trabajo Social y Salud*, 2001b, núm. 40, p. 14-42.
- SALCEDO, D. Mala praxis, corrupción y juicios de ética profesional. *Las Torres de Lucca*, 2012, núm. 1, p. 115-146.
- STROM-GOTTFRIED, K. Ensuring ethical practice: An examination of NASW code violations, 1986-97. *Social Work*, 2000a, vol. 45, núm. 3, p. 251-261.
- STROM-GOTTFRIED, K. Ethical vulnerability in social work education: An analysis of NASW complaints. *Journal of Social Work Education*, 2000b, vol. 36, núm. 2, p. 241-252.
- SZMUKLER, G.; APPELBAUM, P. S. Treatment pressures, leverage, coercion, and compulsion in mental health care. *Journal of Mental Health*, 2008, vol. 17, núm. 3, p. 233-244.
- SZMUKLER, G.; APPELBAUM, P. S. Treatment pressures, coercion, and compulsion. En *Oxford Textbook of Community Mental Health*. Oxford: Oxford University Press, 2011.
- TABACHNICK, B. G.; FIDELL, L. S. *Using multivariate statistics*. Nova York: Harper Collins, 1989.
- WIEVIORKA, M. Un nouveau paradigme de la violence. *Cultures & Conflits*, 1998, núm. 29-30. Disponible en: <http://journals.openedition.org/conflits/724> [Consulta: abril 2017].
- ZAMANILLO, T. Las relaciones de poder en las profesiones de ayuda. Una cuestión ética de primer orden. *Azarbe*, 2012, núm. 1, p. 157-170.

Altres temes d'interès

Lleure, educació i comunitat

L'afrontament de la mort d'un fill. El treball social en el dol pediàtric

La percepció del suport social en famílies de pacients amb malaltia mental que han participat en el Pla de Serveis Individualitzat (PSI) enfront d'un grup control

Lleure, educació i comunitat

Leisure, education and community

Rosa Romeu,¹ Carles Barba,² Jose Antonio Ruiz³ i Salvador Carrasco⁴

Resum

L'educació en el lleure ens acompanya a Catalunya des de fa més de 40 anys. Aquesta cultura del treball del coneixement en espais comunitaris la trobem al final de la dècada dels setanta des del teixit social organitzat, on es van promoure múltiples iniciatives populars.

L'enfocament comunitari és, sens dubte, una eina carregada de futur, ens ajuda a obviar pràctiques assistencialistes i a substituir-les per altres de regeneratives i preventives. En aquest enfocament d'un treball "amb la comunitat" i sense cap intenció de teoritzar, cal afegir el que deia Josep M. Rueda (1946-1996): "El treball en i amb la comunitat no és una tècnica, és una opció política, ideològica, científicotècnica, que s'executa sense perjudici d'altres opcions, com poden ser les basades i centrades en la prestació administrativa".

Paraules clau: Lleure, educació, comunitat, treball social comunitari.

Per citar l'article: ROMEU, Rosa, BARBA, Carles, RUIZ, Jose Antonio i CARRASCO, Salvador. Lleure, educació i comunitat. *Revista de Treball Social*. Col·legi Oficial de Treball Social de Catalunya, abril 2018, n. 212, p. 115-130. ISSN 0212-7210.

¹ Diplomada en Treball Social, voluntària i patrona de Fundesplai.

² Pedagóg, patró fundador de Fundesplai i vicepresident (2003-2017).

³ Psicopedagog, referent de continguts i relacions de Fundesplai.

⁴ Sociòleg, voluntari i patró de Fundesplai.

Abstract

Education for leisure has been present in Catalonia for more than 40 years. We find this culture of work on knowledge within the community at the end of the seventies from organized social community, in which multiple popular initiatives were promoted.

The community approach is -without a doubt- a tool loaded with future. It helps to obviate assistential practices and replace them with other regenerative and preventive measures. In this approach of a work “with the community” and without any intention to theorize, it is necessary to add what Josep M. Rueda (1946-1996) said: “Work in the community is not a technology, it is a political option, ideological, scientific-technical, that is executed without prejudice to other options, such as those based and focused on the administrative provision.

Key words: Leisure, community, community social work.

Introducció

Les aportacions que presentem en aquest article parteixen de la lectura i les reflexions dels números 204 i 205 de la RTS (*Revista de Treball Social*), dedicats al treball social que es realitza amb i per la infància i la joventut, des de diferents enfocaments i camps d'actuació social. Presentem el resultat del debat que la lectura va suscitar entre membres de l'equip tècnic de Fundesplai (Fundació Catalana de l'Esplai), sobre els interessants continguts i pràctiques professionals de les dues publicacions. Hem volgut ampliar la temàtica, donant a conèixer la nostra experiència en el camp de l'educació en el lleure infantil i juvenil.

La Fundació Catalana de l'Esplai té més de quaranta anys d'experiència en l'educació en el lleure dels infants i joves, en espais socialment consolidats com ara els esplais, les colònies, els casals de vacances i les activitats no lectives dels centres escolars (extraescolars, temps del migdia, etc.), moltes de les quals realitzades en municipis i barris desfavorits. Ens hem animat a fer aquesta aportació per fer visible la tasca que es duu a terme, els valors i les polítiques socials que la inspiren. L'objectiu proposat és mostrar com des del lleure es fomenten processos participatius i d'organització de la comunitat, i s'enforteixen el teixit social i l'organització de les comunitats. L'enfocament comunitari és, sens dubte, una eina carregada de futur, ens ajuda a obviar pràctiques assistencialistes i a substituir-les per altres de regeneratives i preventives.

El lleure educatiu, una qüestió de dret

Primer de tot hem de deixar clar que el lleure educatiu és important per al desenvolupament vital de la infància i la joventut, ho diuen estudis recents, però sobretot estem parlant d'un tema de dret recollit a les diferents normes jurídiques com ara l'Estatut d'autonomia i les actuals lleis d'infància i d'educació; també és una qüestió recollida al Pacte per a la infància de Catalunya. Des d'aquesta perspectiva de dret les entitats de lleure viuen com a propi el repte de ser un instrument educatiu i útil per a la construcció dels projectes personals dels infants, dels joves i de les famílies amb què treballen i, alhora, de fer la seva aportació en la construcció d'aquell "altre món possible" penetrat de justícia social, que tingui en compte i presti la deguda atenció als més necessitats.

La igualtat d'oportunitats per a tots els infants i joves hauria de ser un capteniment essencial de país i això comporta un accés universal al lleure educatiu.

S'ha d'evitar la segregació amb plantejaments inclusius. Ens amoïnen especialment els escenaris de segregació creixent que es produeixen en els centres educatius en general, escolars i de lleure, i la proliferació de projectes, iniciatives i polítiques exclusives per a sectors exclosos.

La igualtat d'oportunitats per a tots els infants i joves hauria de ser un capteniment essencial de país i això comporta un accés universal al lleure educatiu

La importància qualitativa i quantitativa del lleure educatiu

Pensem que cal valorar degudament la importància quantitativa i qualitativa del temps de lleure dels infants. Considerem oportú destacar la dimensió quantitativa del temps educatiu "no escolar" en la vida dels infants. Cal recordar que 175 dies escolars són menys de la meitat dels dies de la vida de l'infant en un any i 12 setmanes de vacances escolars representen el 25% del temps d'un any. Amb això el que volem situar és que el temps de dedicació d'un infant a activitats de lleure és elevat i, per tant, el seu impacte també ho serà.

Quant a la dimensió qualitativa, l'infant i el jove també s'eduquen més enllà de l'horari lectiu. Les activitats que desenvolupa fora de l'escola influeixen en el rendiment acadèmic i a la seva vida, per tant, en el debat s'ha de poder parlar d'aquests altres espais educatius. Estudis recents destaquen que les oportunitats educatives en el temps de lleure són decisives en els itineraris vitals dels infants i adolescents, ja que determinades competències, valors i actituds s'adquireixen especialment en el temps d'oci.

Per tot el que hem dit fins ara cal plantejar l'educació com "un ecosistema que va més enllà de l'àmbit estrictament escolar, en què cada element implicat resulta imprescindible per preservar l'homeòstasi de conjunt". És un enunciat teòric que

porta immediatament a constatar el que hem convingut a definir com “la paradoxa de la política educativa”: malgrat la visió anterior, constatem que les polítiques públiques educatives continuen centrades pràcticament en exclusiva en l’escola i en el temps lectiu del curs escolar. Aquest “escolacentrisme” conviu, sorprenentment, amb un relat que pretén posar els infants i els adolescents al centre de l’acció educativa i com a protagonistes del seu procés educatiu. La distància entre els enuncisats teòrics i les pràctiques educatives és gran i la voluntat de canviar o millorar la situació sembla més aviat minoritària.

Les entitats del lleure som conscients de la responsabilitat que tenim en el camp educatiu i ens agrada parlar de la “complementarietat” que se’ns atribueix respecte de l’acció educativa realitzada des de l’escola.

Punts claus del lleure educatiu

Des d’aquestes inquietuds, insistim en alguns punts claus, que demanen una atenció curosa, des del triple relat complementari que se’ns ofereix des de la RTS no fa gaires números: el de la perspectiva dels drets, el de la vulnerabilitat i el de la inserció social dels infants (MARI-KLOSE, 2015).

En el document “Estratègies educatives i prioritats de Fundesplai” debatut recentment pel Consell Assessor de Fundesplai s’apuntaven com a qüestions fonamentals a tenir presents en el disseny de polítiques educatives en el lleure les següents:

- **L’interès superior de l’infant**, recollit a la Convenció Internacional dels Drets, i a l’Estatut de Catalunya, ens obliga especialment a preservar el punt de vista dels infants en els debats educatius i organitzatius i econòmics pel damunt d’altres consideracions.
- **Situar al centre de tot a l’infant i el jove**, com a subjecte de dret, i on la família també tingui un paper protagonista. Necessitem la participació activa dels infants i joves en el procés d’aprenentatge per construir un sistema educatiu on els infants i joves no només participin, sinó que també en formin part.
- **Garantir el desplegament normatiu** pel que fa a l’àmbit del lleure educatiu, tal com marca l’Estatut d’autonomia de Catalunya i la Llei d’educació (LEC).
- **Avançar en un marc educatiu inclusiu que parteixi de la premissa de la igualtat d’oportunitats**, tant en l’educació lectiva, com en l’educació no lectiva. La segregació dels infants per raó d’origen, de context socioeconòmic o de tipus d’escoles és un dels temes més preocupants. És obligada la referència als dos informes recents del Síndic de Greuges (novembre 2016, p. 129-144) sobre aquestes

situacions. La desigualtat i la inclusió en el lleure i les activitats complementàries són un fet que hauria de merèixer més atenció en la mesura que el seu accés depèn de factors socioeconòmics de les famílies. (L'informe del Síndic de Greuges de juny de 2014 sobre el dret al lleure educatiu i a les activitats extraescolars i complementàries era molt clar sobre això.)

- **Projecte educatiu de centre i territorial. Autonomia i coordinació.** L'espai lectiu i el no lectiu han de formar part del projecte educatiu del centre, respondre a criteris d'autonomia, i personalitzats, amb el lideratge i assumpció de més responsabilitats de la direcció, compromís dels equips docents, implicació i participació de les famílies. Ha d'integrar el temps lectiu i no lectiu i fer-ho des d'una perspectiva comunitària i territorial.
- **Desenvolupar una òptima coordinació entre els diferents agents implicats,** tant a l'escola, com fora de l'escola, per tal de garantir una educació integral dels infants i joves, que en definitiva comparteixen els diferents espais d'aprenentatge. Quan parlem de les persones que es dediquen a educar no podem reduir-ho a parlar només de la figura del mestre, per tant, proposem parlar "dels professionals de l'educació".
- **Continuar fomentant els programes formatius i ocupacionals adreçats a joves que han abandonat els estudis,** tenint en compte que n'hi ha molts que es desenvolupen des del món del lleure educatiu i amb una lògica de proporcionar oportunitats continuades en la recomposició dels itineraris vitals dels nois i noies.
- **Universalitzar els serveis educatius destinats als infants de 0 a 3 anys i els serveis d'acompanyament en la criança dels pares i les mares.** El sistema educatiu d'Estònia i el finlandès, per exemple, tenen clar que aquesta franja d'edat també ha de ser una prioritat i una inversió de present i futur per la igualtat d'oportunitats en l'educació dels infants.
- **El temps del migdia, un temps educatiu:** de vegades el temps de migdia només es concep com a temps de "menjar" o de "reparació" de forces per retornar a les classes. S'ha de considerar el temps del migdia com un temps educatiu en què es treballen temes de salut, alimentació, habilitats socials, aprenentatge a través del joc i la sociabilitat, entre d'altres. L'experiència dels qui ens dediquem a garantir educativament el temps del migdia ens diu que un temps necessari per a desenvolupar aquestes funcions és de dues hores i mitja, amb el benentès que segons les edats dels infants pot tenir oscil·lacions que poden anar de les dues a les dues hores i mitja".

Els infants, ciutadans del present

Durant molts segles els infants han estat relegats a ser ciutadans del futur. Les societats els preparaven sempre pensant en un demà, però la Convenció dels Drets de l'Infant, ratificada al nostre país al 1990, va obligar a un canvi en aquesta concepció futurista de la infància i va traslladar el concepte de ciutadania al present. Els articles 12, 13, 14 i 15 de la Convenció ens recorden que els infants tenen dret a expressar la seva opinió, a la llibertat de pensament, de religió, a obtenir la informació que necessitin i sobretot a participar activament de tots aquells àmbits que l'afecten. És des d'aquest marc que, des de Fundesplai, ens hem plantejat que no només calen activitats per als infants, sinó que cal que els infants formin part de les estructures del lleure, que puguin, amb els monitors i monitores, dissenyar, crear, imaginar i en definitiva configurar un temps de lleure que parteixi dels seus interessos i capacitats, i que potenciï les habilitats que són pròpies d'una ciutadania activa amb capacitat transformadora.

Aquesta participació de dret ha d'anar de la mà d'aquest accés universal a totes les educacions que formen part del camí ample de la vida, ja que en aquest camí hi té cabuda l'escola, les extraescolars, els esports, les activitats esportives, culturals, etc., i tots aquests àmbits no haurien de perdre de vista aquesta mirada d'una educació participada.

Fundesplai ha començat a posar fil a l'agulla amb propostes que van des de la creació de consells d'infants als esports, fins a la creació de comissions de menjadors, on els més petits tenen la seva representació, per fer d'aquests espais quelcom més seu.

Els joves, una situació inquietant

Al maig de 2017 va tenir lloc a la ciutat de Barcelona i Madrid el VIII Fòrum Iberoamericà "Haciendo política juntos", que va posar al centre del debat les joventuts avui i els seus reptes de futur. La Lliga Iberoamericana d'Organitzacions de la Societat Civil, promotora d'aquest fòrum (<http://www.liga.iberamericana.org>) va posar de manifest un seguit de dades inquietants que volem compartir (<http://fundacionesplai.org/foroliga>):

Més d'una quarta part de la població iberoamericana té actualment entre 15 i 29 anys d'edat, estem parlant de més de 150 milions de joves, una joventut més educada i exigent. El 22% d'ells pateixen una total exclusió, ja que no estan integrats, ni en el sector educatiu, ni en el mercat laboral.

Si analitzem l'àmbit de l'educació formal veurem que l'etapa de primària és pràcticament universal i se situa al 94% de matrícules, però el percentatge d'inscrits en l'educació secundària és molt més baix.

dària se situa al 73% al 2012. El més significatiu és que 2 de cada 10 joves, d'entre 20 i 24 anys, no han acabat aquesta etapa educativa, situació que comporta una precarietat laboral i el consegüent deteriorament del projecte personal de vida. A Espanya l'abandonament escolar a la secundària se situa al 19,4% al 2016, segons dades d'Eurostat. Si parlem de l'àmbit de l'educació no formal, només el 19% dels joves espanyols participa d'aquest àmbit (Informe INJUVE Espanya 2012), per tant la igualtat d'oportunitats en els joves pel que fa a l'educació en el lleure tampoc està garantit.

En relació amb la participació dels joves a la societat hem de dir que el 60% dels joves es mostren clarament distanciat de l'interès i, per descomptat, del compromís amb l'acció sociopolítica, però sí que mostren un interès clar per les xarxes socials que és un nou escenari de participació social. El 78% dels joves accedeix cada dia a les xarxes socials. 1 de cada 3 consulta el mòbil cada 5 minuts. El 38% dels joves espanyols estan disposats a participar en esdeveniments virtuals. El 24% utilitzen gairebé sempre les xarxes socials per animar els altres a la participació.

Quant al món laboral, cal dir que el 43% (73 milions) de la població activa juvenil mundial no té feina o són treballadors que viuen en la pobresa, a Espanya les coses no són gaire diferents: el 46% de la joventut està desocupada (INJUVE Espanya 2012).

Com podem extreure de les dades exposades la situació de la joventut és inquietant, per això des del món del lleure educatiu hem d'encaminar els esforços per donar suport a la joventut, preparant-la, amb un acompanyament adequat, amb programes de mentoria juvenil, de capacitació professional, perquè aquests joves que avui es troben al llindar de la pobresa i la precarietat puguin tenir una nova oportunitat per desenvolupar el seu projecte de vida.

José Félix Tezanos i Verónica Díaz acaben de publicar un interessantíssim informe titulat "La cuestión juvenil. ¿Una generación sin futuro?". Els autors són dos coneguts i prestigiosos sociòlegs, investigadors des de fa anys del tema, des d'angles molts diferents i complementaris. Vet aquí alguns dels molts interrogants amb què interpel·len el lector: els joves han de continuar sent "postergats i oblidats?"; "per què han d'assumir resignadament el paper de perdedors que se'ls ha assignat?"; "quins nous equilibris societaris caldrà cercar?"; "amb quines palanques de pressió?"; "amb quins suports i quines complicitats?"; "amb quin grau de comprensió?".

Els joves espanyols són, avui més que mai, un "subjecte social infrapositionat", per la visió curterterminista que domina en l'economia capitalista actual; per l'atur i l'absència d'oportunitats d'ocupació mínimament dignes. Simplement "han quedat fora" del sistema laboral, són "prescindibles", tenen una situació de "flotabilitat social". Per manca d'elements clau, no queda res. *Han fallat estrepitosament els processos*

Els joves espanyols són, avui més que mai, un "subjecte social infrapositionat", per la visió curterterminista que domina en l'economia capitalista actual; per l'atur i l'absència d'oportunitats d'ocupació mínimament dignes. Simplement "han quedat fora" del sistema laboral, són "prescindibles"

de socialització i d'inserció laboral. En definitiva, “la generació de joves millor preparada, ocupa posicions cada vegada més precàries i exclusògenes”, que propicien massivament desmotivació i apatia. Les joventuts afectades tenen consciència plena de la seva infraposició. La pregunta és: quan i com passaran a l'acció col·lectiva, fins quan es resignaran?

Articulant alternatives des de l'educació en el lleure

Com hem dit, l'educació està distribuïda en molts llocs. No només a l'escola. La vida de l'infant i l'adolescent és a l'aula, però també al menjador i al pati de l'escola, a casa, a l'esplai, al club esportiu i al carrer. Es construeix a la classe amb els mestres i les mestres, i els companys i les companyes, però també amb els pares i les mares, amb l'entrenador o l'entrenadora, amb el monitor i la monitora i amb els amics i les amigues. Els nois i noies aprenen a llegir i a expressar-se, a entendre el funcionament de les coses, a identificar, analitzar i resoldre problemes. També, a conviure i resoldre conflictes, a cooperar i treballar en equip, a expressar i controlar les emocions, a participar i servir a la comunitat, a assumir responsabilitats i a esdevenir més autònoms, a estimar, a divertir-se i a gaudir de la vida. Tot això ho aprenen en l'horari escolar, però també al migdia, a les tardes, als caps de setmana i a les vacances. És en el lleure on sovint es concreta la “personalització educativa” en la mesura en que el factor de decisió voluntària individual té més pes i en concret la possibilitat de desenvolupar talents i competències que els són pròpies i per a les quals tenen una disposició millor.

Determinats valors i actituds, les habilitats per a la vida i també les competències fonamentals, transferibles i específiques, s'adquireixen especialment en les activitats de lleure. Una educació en la qual Catalunya fou pionera, des de finals del segle XIX i el primer terç del segle XX, mitjançant l'organització de colònies de vacances i en múltiples iniciatives educatives en el camp del lleure. Fora convenient no oblidar un fet com aquest, que es desenvoluparia en paral·lel als corrents pedagògics més innovadors i avançats del seu temps. (PUIG JOFRA i VILA VICENS, 2005).

Com en totes les històries, la relació entre l'escola i l'esplai ha passat per etapes, relacions i sentiments diversos. L'escola i l'esplai han viscut molts anys d'esquena, entre el menyspreu i la indiferència. De fet, el naixement dels centres d'esplai als anys seixanta i setanta, i la construcció de la seva identitat, va associat a la crítica frontal a l'escola tradicional i als valors que representava. Molts joves educadors del nostre país van trobar en l'àmbit de l'esplai la possibilitat de desenvolupar la seva vocació pedagògica sense les cotilles i les limitacions del món escolar.

L'escola i l'esplai han viscut molts anys d'esquena, entre el menyspreu i la indiferència

El món de l'esplai "entra" a l'escola. Des dels anys vuitanta, l'escola i la comunitat educativa (mestres, AMPAs, administracions públiques) demanden la cobertura de determinats serveis i activitats, entre d'altres, al món del lleure i de l'esplai. Recordem per exemple que, les administracions locals, impulsen de manera més o menys coordinada la realització de casals i colònies d'estiu al mes de juliol, les primeres experiències d'activitats extraescolars i que l'any 96, per exemple, s'estableix per decret la gestió externalitzada dels menjadors escolars. És en aquest període en què la reflexió de la comunitat educativa diu clarament que l'escola no pot garantir l'educació "en exclusiva".

Des del món de l'escola i les administracions hi ha un progressiu reconeixement de l'esplai, per bé que se li atorga una funció subsidiària.

El salt històric vindria amb la dècada dels 2000. Seria el de la convivència volguda. En la primera dècada dels 2000 es produeix un salt històric pel que fa a la incardinació dels dos mons. Per una banda, des del punt de vista legislatiu es dona entrada formal al món del lleure i, per l'altra, el món de l'esplai adquireix una certa majoria d'edat i dona valor a l'acció educativa en els espais vinculats a l'escola, més enllà de l'activitat del centre d'esplai.

En el terreny legislatiu, com ja hem comentat anteriorment, el nou Estatut de Catalunya del 2006 incorpora l'obligació dels poders públics de facilitar l'accés a l'educació en el lleure i tres anys més tard, en la Llei d'educació (LEC), s'integren capítols específics per l'educació en el lleure i les entitats de lleure passen a ser considerades com a part de la comunitat educativa.

Tenim ja unes noves condicions, però caldrà també convicció i voluntat, conèixer-nos millor, superar encara alguns prejudicis i algunes pors, identificar els nostres projectes educatius, les nostres preocupacions i prioritats. Caldrà també ser operatius, cercant la utilitat en la col·laboració: coordinar calendaris, cercar complementarietats, compartir estratègies en el seguiment dels infants i famílies. Entrem doncs en una nova etapa.

Des del món de l'escola i les administracions hi ha un progressiu reconeixement de l'esplai, per bé que se li atorga una funció subsidiària

L'educació distribuïda al llarg i ample de la vida

Els murs de l'educació reglada i la no formal s'esvaeixen i en conseqüència es requereixen estratègies educatives no només al "llarg" de la vida sinó també a "l'ample" de la mateixa.

En el Marc d'Acció de Belém (UNESCO 2009) s'afirma que "l'aprenentatge al llarg de tota la vida, del bressol a la tomba, és un marc filosòfic i conceptual, i un principi organitzatiu de totes les formes d'educació". "Tot el sistema educatiu està concebut per facilitar l'aprenentatge al llarg i l'ample de tota la vida i la creació d'oportunitats d'aprenentatge formals, no formals i informals per a persones de qualsevol edat."

L'educació, doncs, està distribuïda i no podem delegar-la en exclusiva a l'escola, ni com a espai, ni com a institució. Si mirem l'educació des d'aquesta perspectiva sistèmica, diríem que treballem com un agent més del microsistema escola-famílies-lleure ("també som escola" quan hi estem presents) i com un element de l'entorn territorial dels centres, de la comunitat local. Ens cal, en tot cas, cercar les millors maneres de tenir una coordinació eficient i eficaç, al servei del dret de tothom a rebre una educació de qualitat, des d'una lògica participativa i responsable, i des del desenvolupament de la comunitat local.

Sempre hem entès l'educació en el seu sentit més ampli, com a obra conjunta en cada territori, de les famílies, l'escola i la comunitat. Les entitats del lleure eduquem i som responsables del procés educatiu dels infants i joves. Treballem en xarxa amb les famílies, des de l'interior i des de l'entorn de l'escola, i maldem per mantenir una relació fluïda. Ens preocupen la freqüent manca de reconeixement del nostre treball educatiu i la plena professionalitat i preparació dels educadors de l'àmbit del lleure. És aquí on pensem que cal posar l'accent i on, possiblement, tenim una prioritat que atendre.

Encara són moltes les barreres que cal enderrocar mentre construïm les noves xarxes socioeducatives, basades en la col·laboració en projectes compartits. Cal superar moltes desconfiances i moltes desconeixences. Estem convençuts que només podrem avançar en la direcció correcta des de la cura dels detalls del dia a dia i comptant amb el temps i la constància com aliats.

Cal incorporar els espais no lectius, vacances, temps del migdia i extraescolars com a components de l'arquitectura del sistema educatiu, tractant de superar la visió estàtica d'aquest sistema. Vol dir això que hem de passar de considerar les vacances, el temps del migdia i les extraescolars com un "servei de conciliació" sense especial valor educatiu, que és responsabilitat "de les famílies", a considerar-los com a espais educatius de primer ordre i per tant que són part del sistema educatiu, que formen part del projecte educatiu del centre i de la ciutat i que afecta a tots els actors.

L'acompanyament educatiu a les famílies

Des de Fundesplai no ens podem oblidar que les famílies també són una població destinatària bàsica, un element troncal de les nostres intervencions, ja que per una banda les podem ajudar durant el procés de criança dels infants i joves, acompanyant les famílies, formant-les en diferents temàtiques relacionades amb el món de la infància, i per altra banda han de poder entendre les nostres intervencions amb els infants i joves, perquè les nostres activitats i les que es promouen des de

Encara són moltes les barreres que cal enderrocar mentre construïm les noves xarxes socioeducatives, basades en la col·laboració en projectes compartits

les llars tinguin una certa coherència. A més a més, les famílies, igual que els infants i joves, han de poder participar activament de la vida dels centres d'esplai, per tant, podem afirmar que les famílies no només han de participar de les nostres activitats, sinó que formen part de la nostra entitat.

Alguns pressupòsits a considerar com a punts de partida:

- Les famílies són una institució fonamental a la societat.
- Com a tal institució, constitueixen un sistema, dinàmic i obert a múltiples contextos i entorns.
- En tot moment cal considerar els drets dels infants com el bé superior a preservar i és a les llars on més cal vetllar per aquests drets.

I com a qüestions i activitats prioritàries:

- L'atenció als factors de risc i el reforçament de les capacitats i habilitats parentals per a la criança. Sobretot, cal apostar pels serveis d'acompanyament a les famílies entre els 0 i els 6 anys (espais familiars, espai de joc, espai respir, etc.).
- L'intercanvi actiu entre infants/mares/pares, monitors en "tallers" i "activitats grupals d'intercanvi" entre famílies i amb elles.
- La dinamització de xarxes familiars a les escoles on som presents o en els espais.
- Seleccionar algunes de les "bones pràctiques" i sistemes garantistes de qualitat, des de la perspectiva de treball de marentalitat/parentalitat activa, per tal d'analitzar-les a fons, cercant les evidències de les principals variables observades en els projectes escollits.

Una experiència singular: la Universitat Popular-Zona Besòs

L'educació en el lleure ens acompanya a Catalunya, com ja hem dit, des de fa més de 40 anys. Un exemple d'aquesta cultura del treball del coneixement en espais comunitaris el trobem al final de la dècada dels setanta des del teixit social organitzat, on es van promoure múltiples iniciatives populars amb el propòsit d'estendre i popularitzar aprenentatges i coneixements mitjançant activitats que responien a una manera d'entendre el que era la cultura popular. Per l'experiència adquirida en el barri, la població havia descobert ser portadora "d'alguns coneixements que podien transmetre's els uns als altres": tots "érem alhora alumnes i ensenyants"; "podíem transformar aquells coneixements d'individuals en col·lectius", mitjançant un seguit d'activitats que, en el seu conjunt, formarien la Universitat Popular de la Zona del Besòs.

Al darrere d'aquesta iniciativa hi havia les Associacions de Veïns del Besòs-Sant Adrià, Maresme, Sud-oest Besòs, l'Es-

cola i Institut Gregal i un centre infantil del barri. El grup dinamitzador seria una assemblea que es reunia els dimecres, a les 8 del vespre, a l'Escola Gregal. A l'assemblea s'anirien perfilant les activitats a desenvolupar "per aprofitar les nostres innates ànsies de saber" i com "una protesta contra la forma diferenciadora de l'educació rebuda per nosaltres i la rebuda per la classe anomenada superior o burgesa"; en contra de "la cultura oficial" que "obliga a viure amb desarrelament total dels costums dels nostres llocs d'origen"; que "ens priva d'expressar els nostres pensaments i les nostres inquietuds, precisament perquè se'ns ensenya a callar"; "que ens priva de tenir una vida creativa". Els organitzadors de la Universitat Popular del Besòs, l'any 1978, afirmaven també el seu rebuig a una cultura que "empeny a l'enveja envers els altres"; que es mou per "convertir-nos en peces d'una maquinària que tan sols es mou en benefici d'uns pocs" i fomenta la competència". El document que reproduïm a continuació no té pèrdua i reflecteix perfectament la mentalitat social i el dinamisme d'una cultura popular capaç de recrear-se de manera festiva i comunitària.

ACTIVIDADES ACTUALES de la UNIVERSIDAD POPULAR del BESOS

Diciembre 1978

SEMINARIOS: Un abanico de intereses culturales a tu alcance. Cursillos de un tema concreto en tres sábados. Seguro que algunos de los temas son de tu interés. ¡Participa! Trae contigo a vecinos y conocidos al Proyecto Cultural de todos y para todos. (Sábados a las 10 de la mañana en Gregal).

EXPRESION CORPORAL PARA ADULTOS: Nuestro objetivo es la desinhibición del cuerpo; conocer nuevas posibilidades de nuestro cuerpo que, debido a la prioridad de otros lenguajes, no hemos desarrollado totalmente.

CURSO DE MECANICA: Aprende algo de mecánica del automóvil, es fácil, ameno, gratis y en algún momento puede ser muy útil. Es una forma más de cultura popular. (Martes de 7,30 a 9 en el Colegio de San Gabriel).

CURSO FOTOGRAFICO: Participando aprenderás a utilizar tu máquina a aprovechar las mejores condiciones para hacer tus fotos. Revelarás tú mismo las fotografías. (Sábado, 12 h. en A.V. Maresma).

Reproducció parcial del tríptic de la Universitat Popular de l'any 1978 amb la programació d'activitats.

GRUPO DE TEATRO: Nos proponemos encontrar nuevas formas de expresión y comunicación para conocernos más entre nosotros y a nosotros mismos. Queremos superar barreras y prejuicios y hacer algo que nos guste con gente de aquí porque creemos que es un aspecto cultural que faltaba en nuestra zona.

GRUPO GUARDERIA: Discusiones sobre la Escuela en la infancia, el niño en la guardería, papel de padres y educadores. (Todos los martes a las 8 en A.V. de la Maresma, Prim, 45).

CURSOS DE CATALAN: Hay dos niveles, un curso básico y otro para perfeccionarlo. El Catalán se incorpora dentro de este movimiento cultural de la Universidad Popular. (Martes y Viernes, 8h. Cascabel, y de 3 a 5 en c. Prim, 22).

GRUPO DE ECOLOGIA MARESMA-BESOS: ¿Sabes que nuestro barrio es un basurero? Pretendemos que nuestra playa y río estén limpios; queremos respirar aire sano. ¡Participa con nosotros en el plan de descontaminación!

¿Sabes que pretenden construir varias autopistas en nuestro barrio? Tienen pensado que pasen miles de camiones hacia el puerto y eso repercutirá en un ruido ensordecedor, agravará la suciedad del aire y dividirá nuestros barrios.

Léete los criterios que el grupo de Ecología presenta para la remodelación de la zona y participa en la discusión y remodelación de "tu" barrio.

Estamos por un sistema de vida más natural.

¡Ya basta de química en los alimentos! ¡Ya basta de fármacos que...! Queremos extender las ideas ecologistas por las escuelas.

Nos reunimos los sábados a las 4,30 tarde en la Escuela Gregal, c/ Paraguay, 31.

MACRAME: Consiste en **crear** con la cuerda. En sí, el macramé es el arte del nudo. Con ello como con otros muchos trabajos artesanales, queremos aprender a valorar todo aquello que puede crearse sólo con nuestras manos y contribuimos a que no se extinga algo tan bello como el trabajo artesanal que tanto valor está perdiendo en nuestra sociedad actual.

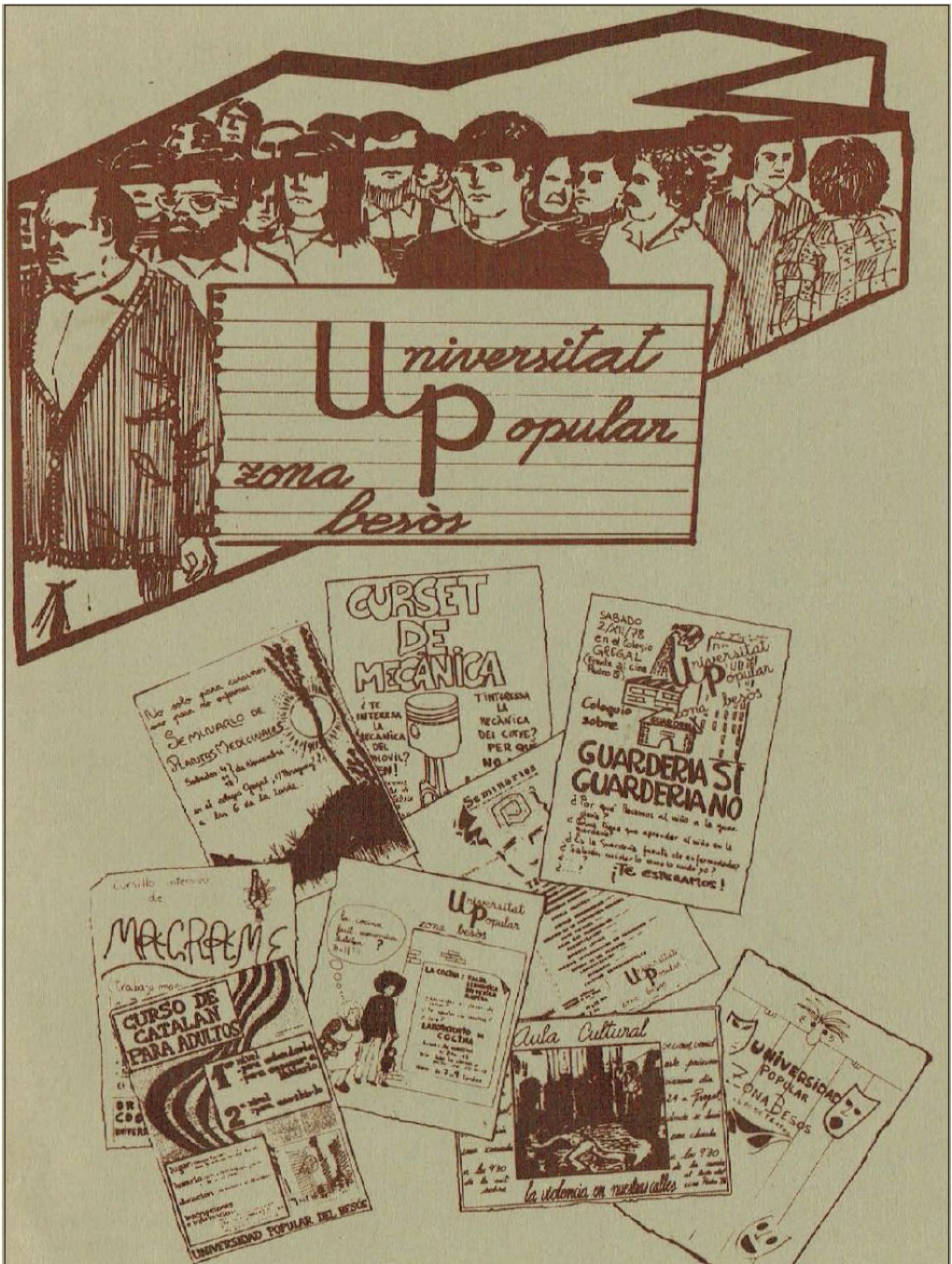
PLANTAS MEDICINALES: Pretendemos tener un conocimiento de nuestro cuerpo. Profundizar sobre las plantas medicinales para así saber dar una alternativa natural a la medicina antihumana que se está impartiendo actualmente. Pretendemos que nosotros mismos podamos ser nuestros médicos.

Para cualquier información:

A. de V. BESOS - SAN ADRIAN
 A. de V. MARESMA
 A. de V. SUD-OESTE BESOS
 ESCUELA E INSTITUTO GREGAL

Com podem veure les activitat van des de seminaris, el treball del cos, la criança a la petita infància, la sostenibilitat, etc. Com veiem tot i que era l'any 1978 veiem com la majoria dels temes que es toquen són molt actuals.

Portada original del tríptic fet per la Universitat Popular l'any 1978, un clar exemple de com es volia actuar a la comunitat.

Una mirada al món del lleure des del treball social

Mirant la feina feta, amb certa perspectiva temporal, es fa palès que la pràctica i la vida dels espais comporta i exigeix el treball eficaç i eficient d'equips professionalitzats, juntament amb els infants i joves i les seves famílies, amb els adults, amb ciutadans pròxims i xarxes socials. Es tracta d'una gestió conjunta, No pensada per a "uns quants" sinó per a tots, amb la intenció de potenciar el desenvolupament i l'autonomia personal de la infància i amb una visió crítica, sense adoctrinaments. Es tracta de cooperar a la construcció de projectes de vida personals dels infants i joves, amb ple respecte dels seus pensaments i la seva forma d'actuar. Les accions que s'acorden fer amb tots els subjectes de l'acció s'analitzen prèviament de manera realista i fora de sentimentalismes, ni visions utòpiques inoperants.

A l'educació en el lleure, com un agent educatiu més, s'intenta difondre i fomentar la igualtat, com fan altres sistemes de benestar, amb una especial atenció en el nostre cas al treball comunitari, a la cooperació i el treball en xarxa als barris i en el territori. La referència als valors que promovem des de la Fundació s'explicita en les activitats que s'organitzen i, a través del mateix Centre de Formació s'ofereix una formació als monitors i monitores i a la resta d'agents amb què col·laborem en les intervencions en els territoris/comunitats. L'objectiu proposat és el de fomentar processos participatius i d'organització de la comunitat, enfortir el teixit social i l'organització de les comunitats.

L'enfocament comunitari és, sens dubte, una eina carregada de futur, ens ajuda a obviar pràctiques assistencialistes i a substituir-les per altres de regeneratives i preventives. En aquest enfocament d'un treball "amb la comunitat" i sense cap intenció de teoritzar, sí que cal afegir el que deia Josep M. Rueda (1946-1996): "El treball en i amb la comunitat no és una tècnica, és una opció política, ideològica, científictècnica, que s'executa sense perjudici d'altres opcions, com poden ser les basades i centrades en la prestació administrativa".

Després de fer aquest recorregut pel món del lleure educatiu volem acabar explicant que el Patronat de Fundesplai treballa en una perspectiva de canvi i millora de la situació social de la col·lectivitat, potenciant i afavorint la formació i capacitat dels monitors i monitores com veritables agents educatius. Com diu Carles Barba, per tal de garantir la qualitat i l'equitat educativa per a tothom: "la comunitat i l'administració han d'incorporar aquest àmbit com a propi, i plantejar-se com integrar el lleure en els projectes educatius de centre i del territori". Cal integrar el lleure educatiu en l'arquitectura del sistema educatiu, cal trencar murs entre l'escola i la resta de serveis educatius de la comunitat, per això Fundesplai es proposa treballar amb tots els agents implicats: professionals,

A l'educació en el lleure, com un agent educatiu més, s'intenta difondre i fomentar la igualtat, com fan altres sistemes de benestar, amb una especial atenció en el nostre cas al treball comunitari, a la cooperació i el treball en xarxa als barris i en el territori

administracions, famílies, infants i joves per començar a construir aquesta nova arquitectura educativa, sempre integrada en el constructe de la comunitat.

Desembre de 2017

Bibliografia

- BARBA, Carles. El lleure com a part del sistema educatiu. Apunt pedagògic. *Diari de Fundesplai*, 2017, núm. 77, p. 24.
- *Convenció internacional dels drets de l'infant*. Nacions Unides, 1989.
- Escola Gregal. *Taller Gregal. Enseñanza y aprendizaje para todos*, 1976-1980, núm. 0-12.
- Fundació Catalana de l'Esplai. *Els centres d'esplai, ara i aquí*. El Prat de Llobregat: FCE, 2009.
- Fundación Esplai. Documentos para el debate. Por una nueva ciudadanía. Incidencia política y Tercer Sector, confluencias para el cambio educativo. Madrid, 2017.
- GRYNSPAN, Rebeca. Inauguración. Foro Iberoamericano "Haciendo policía juntos". Madrid, 27 de septiembre de 2016.
- *Llei d'educació*. Parlament de Catalunya, 2009.
- *Llei dels drets i les oportunitats en la infància i l'adolescència*. Parlament de Catalunya, 2010.
- MARI-KLOSE, P.; MARI-KLOSE, M. Nous relats per a noves polítiques contra la pobresa infantil. *RTS*, 2015, núm. 205, p. 9 -27. ISSN: 0212-7210
- NAVARRO, Silvia. *Saber femenino, vida y acción social*. Madrid: Ed. CCS, 2017. ISBN: 978-84-9023-407-5
- Observatorio de la Juventud en España. *Informe juventud en España 2012*. Madrid: Ministerio de Sanidad, Servicios Sociales e Igualdad; Instituto de la Juventud, 2013. ISBN: 978-84-15368-06-9
- PUIG JOFRA, Enric; VILA VICENS, Josep M. *Cent anys de colònies de vacances a Catalunya. 1893-1993*. Barcelona: Ed. Mediterrània, 2005, 3 vols. ISBN: 978-84-8334-678-5
- RUEDA, Josep Maria. *Comunitat, participació i benestar social. En homenatge a Josep Maria Rueda (1946-1996)*. Barcelona: Diputació de Barcelona i Fundació Estudi i Cooperació, 1998. ISBN: 9788477945567
- SINTES PASCUAL, Elena. *Escola a temps complet*. Barcelona: Fundació Jaume Bofill, 2015. ISBN: 978-84-943521-4-0
- TEZANOS, José Felix; DÍAZ, Verónica. *La cuestión juvenil. ¿Una generación sin futuro?* Madrid: Biblioteca Nueva, 2017. ISBN: 9788416938179
- TRILLA, Jaume; NOVELLA, Ana. Educación y participación social de la infancia. *Revista Iberoamericana*, 2001, núm. 26.

L'afrontament de la mort d'un fill. El treball social en el dol pediàtric

The confrontation of the death of a son. Social work in pediatric mourning

Eunice Blanco Vázquez¹

Resum

La mort d'un fill, com a final d'un procés de malaltia o fruit d'un accident, provoca una disrupció en el sistema familiar de l'infant, tant estructuralment com funcionalment; per aquest motiu, el suport informal i professional serà imprescindible. El treballador social sanitari està format en la seva pràctica assistencial per intervenir i acompanyar en les pèrdues des del model psicosocial, donant una visió social dins de l'equip assistencial sanitari. Una visió que esdevé fonamental per poder tractar cada situació d'una manera integral i interdisciplinària.

Paraules clau: Mort, nen, família, dol, treball social.

Abstract

A son or daughter's death -be it as the final process of an illness or as an unforeseen accident- breaks a family system, both at a functional and at a structural level. That is why receiving professional support is essential for these families. Social workers are professionally trained in their practice to intervene and keep families company during losses from a psychosocial model. They provide a social point of view inside medical assistance teams that becomes fundamental when it comes to dealing with each situation in an integral, interdisciplinary way.

Key words: Death, child, family, mourning, social work.

Per citar l'article: BLANCO VÁZQUEZ, Eunice. L'afrontament de la mort d'un fill. El treball social en el dol pediàtric. *Revista de Treball Social*. Col·legi Oficial de Treball Social de Catalunya, abril 2018, n. 212, p. 131-141. ISSN 0212-7210.

¹Treballadora social i cap d'unitat d'Atenció a la Ciutadania i Treball Social de l'Hospital MaternoInfantil Vall d'Hebron. eblanco@vhebron.net

1. Introducció

La mort d'un fill suposa el trencament de l'ordre natural de la nostra espècie i es pot considerar una de les vivències més disruptives i dures en el sistema familiar. El dolor dels pares davant de la mort d'un fill és considerat com una de les situacions més severes, duradores i debilitants per a la persona. El dol que se'n deriva s'ha vist associat a les reaccions més aclaparadores i, fins i tot, a trastorns psicològics severes.

Culturalment, acceptem la mort dels pares, des de la tristesa i duresa que tota pèrdua porta implícita, som educats des de petits en el procés evolutiu de l'ésser humà (naixement, creixement i mort) i estem mentalitzats per elaborar aquesta separació, però qui ens prepara per acceptar i trobar sentit al sense sentit que suposa el fet de perdre un fill?

R. Martino Alba (2007) comenta:

La mort dels adults està acceptada a la cultura, i fins i tot per algunes situacions existeix un terme lingüístic específic per designar-les, *viudo* expressa la pèrdua del cònjuge, i *orfe* serveix per designar el nen que ha perdut els seus pares. Crida l'atenció que en les llengües del nostre entorn (espanyol, anglès, alemany) no hi hagi una paraula per expressar la situació permanent de pèrdua d'un fill.

Això és un indicador que no estem mentalitzats ni preparats per patir aquestes circumstàncies. Quan es donen aquestes situacions, la vida dels pares i de la família nuclear es pot convertir en un camí sense nord, sense objectius, on se senti la pèrdua no només del fill, sinó també del propi sentit de l'existència.

2. El dol en la mort dels nens

No és l'objectiu d'aquest article recordar les etapes del dol, ja que els treballadors socials (a qui va dirigit l'escrit) coneixem i treballem contínuament amb el dol en qualsevol de les seves etapes.

Sí que val la pena recordar que des de ben petits ens parlen de la mort com a final de la vida, creixem i vivim entenent que un dia ja no serem aquí, que patirem per l'absència dels éssers estimats, i això ens ajuda a entendre i a acceptar que la mort és el final d'un procés que s'inicia amb el naixement. I és precisament aquesta explicació que situa la mort com a final d'una seqüència natural el que facilita l'elaboració del dol.

L'afrontament de la mort d'un ésser estimat és sempre un procés complicat i aquesta vivència del dol es veu agreujada si parlem de la mort d'un infant. En primer lloc perquè tal com s'ha dit anteriorment no entra en el concepte de cicle vital (situació "antinatural"); en segon lloc, perquè les expectatives de vida en la infància i adolescència són molt altes i en l'imagina-

L'afrontament de la mort d'un ésser estimat és sempre un procés complicat i aquesta vivència del dol es veu agreujada si parlem de la mort d'un infant

ri col·lectiu, els “nens no poden morir”, i, finalment, perquè el vincle paternofamiliar és un dels més intensos que s'han descrit en l'àmbit de les relacions.

La manera com els pares s'enfronten a la pèrdua i elaboren el dol dependrà de múltiples aspectes relacionats amb el mateix individu, la mort i les circumstàncies de la pèrdua. Les reaccions poden ser molt variades i influenciades per diversos factors: gènere, cultura, edat dels pares (millor adaptació en els pares més joves), nivell educatiu dels pares, causa de la mort, sistemes de suport social, suport familiar i relacions, presència d'altres fills, edat del nen, maduresa cognitiva, visió que els pares tenen de la mort, experiències prèvies...

La mort és un element complex, el significat del qual requereix temps d'assimilació. Per als nadons i infants de pocs anys de vida, la mort no és més que una paraula, en desconeixen el significat i no estan preparats per comprendre el concepte *mort* en tota la seva dimensió. No obstant això, gairebé des del principi de la vida, entre els 6 i els 8 mesos, els infants desenvolupen el que es coneix com a “noció de permanència de l'objecte”, sent capaços de sentir l'absència de la persona amb qui han establert un vincle fort (habitualment la mare); de manera que si bé no saben què significa la paraula *mort*, sí que perceben la no presència. L'infant en edat preescolar (de 3 a 6 anys) té un concepte de la mort com un estat temporal i reversible, l'associen a dormir o a una manera de somni, imaginant que la persona difunta despertarà o tornarà en algun moment; no creuen que la mort sigui universal, pensen que els seus pares i ells mateixos no es moriran. Destaca el fet que interpreten de forma literal qualsevol explicació que els donem sobre la mort.

En arribar a l'edat escolar (dels 6 als 10 anys), els infants es van aproximant progressivament al concepte real de mort. En comprenen el caràcter definitiu (irreversibilitat), inicialment perceben la mort com si fos selectiva i només afectés les persones d'edat avançada; no serà fins al final de l'etapa escolar (10 anys) que comprendran que la mort és universal i igual per a tots, inclosos ells mateixos. Cap als 9-10 anys, moment en què ja tenen verdadera consciència sobre la mort, apareixen els temors i l'angoixa davant la mort d'un ésser estimat, es formulen preguntes i es mostren més temorosos. Paral·lelament, al llarg d'aquest període evolutiu, els infants comencen a experimentar sentiments de culpa, podent vincular la mort a un càstig per alguna cosa que han fet malament. En l'edat escolar destaca la gran curiositat de l'infant i el desig d'aprendre sobre les coses que l'envolten; pel que fa als aspectes referents a la mort, mostrarà gran curiositat per saber què succeeix amb el cos, la causa de la defunció, així com els rituals funeraris.

Finalment, el preadolescent i l'adolescent té plena consciència del significat de *mort* i pot formar-se una explicació tant des d'un punt de vista biològic i científic, com des d'una perspectiva filosòfica, ideològica i religiosa. L'adolescent tam-

Per als nadons i infants de pocs anys de vida, la mort no és més que una paraula, en desconeixen el significat i no estan preparats per comprendre el concepte *mort* en tota la seva dimensió

bé té plena comprensió de la seva pròpia mort i pot fantasiejar-hi amb més o menys angoixa. Els adolescents poden sentir-se omnipotents i immortals, i els pots resultar difícil acceptar la seva pròpia condició de mortal.

Erròniament pensem que val més no parlar de la mort als nens, per la creença que, si no saben, per a ells no existirà. Però la realitat és molt diferent: quan els nens no saben, però intueixen i desitgen saber, s'inventen teories (condicionades pel seu desenvolupament cognitiu, pel seu grau de maduresa emocional, per les experiències vitals o pel que els adults els hagin pogut explicar). Davant de la seva curiositat, l'infant inventa, perquè el que li provoca més angoixa és que les seves intuïcions quedin sense explicació.

Respecte a la informació que es dona als nens, hi ha estudis que demostren que els pacients més ben adaptats han estat aquells als quals es va transmetre el diagnòstic inicialment. S'ha de tenir en compte que la informació que es transmet al nen (adaptada segons l'edat) contribueix a donar-li seguretat i confiança i a dissipar temors al dolor, fantasies de càstig, etc.

Habitualment els pares miren d'evitar preocupacions al nen i en ocasions amaguen o filtren aquesta informació, però els nens perceben la preocupació dels pares, les mirades, els silencis i sovint, tot i que no saben què passa exactament, entenen que alguna cosa no va bé; en aquestes circumstàncies les muralles de la comunicació fan molt mal a les dues parts: als pares perquè no poden expressar el seu dolor i preocupació, i al nen perquè se sent incorrectament protegit o enganyat i això el preocupa molt més que qualsevol altra circumstància. En algunes famílies el tabú s'instal·la no només entre els progenitors i el fills sinó que s'estén a la resta de la família, germans, avis i família extensa que realment viuen la situació d'aquest silenci amb molt dolor i incertesa (VILLALBA, 2015).

Per aquesta raó és molt important valorar amb el psicòleg i l'equip mèdic l'autonomia del menor i com fer-lo partícip segons la seva maduresa de la presa de decisions.

És molt important comunicar-se honestament amb el nen o adolescent, ja sigui obertament en una conversa o buscant camins perquè ell es pugui expressar, pugui transmetre les seves expectatives, com per exemple, el dibuix, l'art, la música o el joc, que permetin fer aflorar els seus sentiments de tristesa, por, ira, culpabilitat, etc. De vegades, no ho transmeten verbalment però podem notar el seu malestar, el mal humor, la irritabilitat i sobretot la manca d'autocontrol.

Els pacients i les famílies acostumen a recordar amb un gran impacte com se'ls va transmetre el diagnòstic i pronòstic de la malaltia, és per això que des de la pràctica assistencial cal humanitzar i personalitzar el procés de la mort, s'ha de donar molta importància no només a allò que es diu, sinó a com es diu: l'espai (buscar un lloc adequat, no als passadissos), el moment (amb calma sense presses, ni interrupcions, tot i que de vegades això és complicat), a qui se li diu (que siguin

les persones que els pares o els tutors designin tenint en compte que en algunes cultures els pares deleguen aquesta responsabilitat en altres membres de la família o referents espirituals), i donar l'espai i el moment adequat perquè la família pugui expressar-se. L'equip de psicòlegs especialistes treballen amb famílies, creant espais de comunicació, on puguin expressar els seus sentiments, també d'agraïment per les experiències viscudes, pel temps junts compartit. És important tancar les relacions amb un espai d'agraïment si hi ha realment algun moment positiu per recordar, que en la majoria de circumstàncies és així.

L'empatia, l'escolta activa, la serenitat, fins i tot el silenci i l'acompanyament seran eines imprescindibles que els professionals hauran de fer servir en aquests moments. Per transmetre la informació és ideal fer-ho amb l'equip interdisciplinari: el metge per donar el diagnòstic i el pronòstic; infermeria per conèixer les cures que necessitarà el pacient; el treballador social per donar suport psicoemocional i orientar la família sobre els recursos més adients en aquesta etapa, i el psicòleg per aportar el suport emocional a la família. S'ha de valorar en equip qui dona la informació conjuntament i qui intervé després, dependent de la informació que necessiti rebre la família i del vincle establert amb els professionals.

Un cop transmesa la informació s'iniciarà una nova etapa en la qual la família ha de comprendre la gravetat de la malaltia i les seves conseqüències. En els protocols d'informació al pacient ja es preveu la importància de no sobresaturar la família amb massa informació; un cop rebuda la informació mèdica cal donar-los temps, abans de parlar de recursos hospitalaris o socials hem de preveure que aquesta informació pot bloquejar temporalment la família, ja que en aquest punt s'iniciarà el dol.

La informació que es dona al nen ha d'estar consensuada i pactada entre l'equip assistencial i la família. El treballador social en aquest punt col·labora com a professional especialista en la gestió de la comunicació.

El marc de referència de la intensitat i la quantitat d'informació assimilable pels infants és el que cadascun d'ells delimita a través de les preguntes i els silencis que fan, cal respectar-los els temps i ritmes, els silencis i fins i tot el no voler saber més.

3. El rol del treballador social

El treballador social intervé amb el pacient però, en aquets casos, ho acostuma a fer a través de la família, acompanyant, detectant, donant eines, assessorant, informant, a través de l'entrevista i fent servir totes les tècniques d'intervenció individual i familiar i si cal comunitària o grupal.

L'empatia, l'escolta activa, la serenitat, fins i tot el silenci i l'acompanyament seran eines imprescindibles que els professionals hauran de fer servir en aquests moments

La figura del treballador social sanitari, per la seva especificitat, té un gran avantatge respecte a altres professions sanitàries, ja que tracta tots els factors de l'entorn de l'individu i la família que poden desestabilitzar el sistema de funcionament social. Això fa que tingui una visió global i sistèmica de la situació, que comporta que la seva actuació estigui centrada en la persona i en la família.

El model psicosocial al treball social es preocupa per la millora de les relacions interpersonals i de les situacions vitals del client... la triple configuració consisteix en la persona, la situació i la interacció que es produeix entre una i l'altra (VISCARRET, 2007). El treballador social que dona suport en l'enfrontament de la mort d'un fill, tindrà en compte no només la situació del menor i de la seva família, sinó que haurà de conèixer el diagnòstic i pronòstic mèdic així com coordinar-se amb l'equip assistencial, aquesta situació d'excepcionalitat incrementa la dificultat de la intervenció, ja que ha de comptar amb la gestió de les emocions del pacient, de la família, dels professionals i d'ell mateix.

El treballador social hospitalari forma part de l'equip interdisciplinari format per l'equip mèdic, infermeria, fisioteràpia, teràpia ocupacional, mestres, auxiliars d'infermeria, etc., i procura intervenir en tots els casos, això no sempre és possible, depèn de la càrrega assistencial que existeixi; cal remarcar la importància del seu rol des de l'inici dels casos.

Existeixen protocols d'intervenció del nen hospitalitzat o en estat pal·liatiu, on el treballador social intervé en coordinació amb els equips, s'especifiquen els indicadors de risc, els algorismes, així com l'activació de les derivacions de casos de la resta de professionals, al treballador social. En la majoria de casos la intervenció és més directa amb la família i més indirecta amb el menor pròpiament. Es treballa directament amb els professionals de la psicologia, amb sentiments com la por, la incertesa, la ràbia o la incomprensió. Els protocols de suport al final de la vida inclouen entrevistes conjuntes amb l'equip mèdic així com la integració en les reunions d'equip per valorar cada cas individualment.

4. Les famílies: veritables protagonistes en aquest procés

L'hospitalització de qualsevol infant causa angoixa i patiment, establint-se com una de les situacions més disruptives que pot experimentar una família. Són diversos els autors que parlen de la família com un sistema integrat per diverses parts interrelacionades, els successos que afecten un membre de la família afecten tota la família. Així doncs, els problemes individuals de salut no es concentren en un únic individu, sinó que transcendeixen i afecten la família com a grup.

Amb la mort d'un fill també es produeix la mort parcial dels pares, la mort dels fills és una pèrdua narcisista ja que desafia la immortalitat del jo i la continuïtat generacional. Hem de partir que res serà igual, ni tornarà a ser-ho.

Per aquesta raó una de les circumstàncies que es dona és que els pares i mares procuren no marxar ni un moment del costat dels seus fills per por de no ser-hi fins a l'últim moment, ja sigui a l'hospital o al domicili. En alguns casos, sembla com si el pacient busqués un moment d'intimitat, d'estar en sol·dat, per marxar, venim sols i marxem sols, com si d'una decisió meditada inconscientment es tractés.

Quan un nen pateix una malaltia, sobretot si és greu o el nen requereix hospitalització, la vida de la família s'estructura i s'organitza entorn les cures del nen. En els pacients amb malalties cròniques o dependents de tecnologia suposa en ocasions pèrdues o canvis de feina i de domicili. La vida social dels pares es veu condicionada per les cures contínues i exigeix presència i dedicació gairebé permanent. De vegades, els germans passen a un segon lloc i poden patir un cert grau d'abandonament per part dels pares (MARTINO, 2007).

Les normes de funcionament dels centres hospitalaris determinen que els pares hagin d'estar permanentment acompanyant els seus fills durant l'hospitalització. Aquesta situació té un impacte important en la família i el treballador social sanitari hi ha de poder col·laborar proactivament, per donar suport en la reorganització familiar o aportar recursos de suport, com voluntariat o els propis de la comunitat. En el millor dels casos, hi col·laboren avis o la família extensa, el desgast que això produeix en els cuidadors principals és enorme i els professionals sanitaris hauríem de tenir-ho en compte ja que l'esgotament, l'estrès emocional, la manca d'ordre en els àpats i els hàbits de vida provoquen en les famílies irritabilitat, manca de concentració en rebre la informació mèdica i, moltes vegades, desconfiança. En ocasions ho expressen amb el personal sanitari o amb reclamacions. Amb tot, molts d'ells també quan marxen expressen agraïment a través de cartes per la tasca duta a terme pels professionals independentment del desenllaç.

Una de les conseqüències que també pateix la família és la debilitat de la situació financera desencadenada per la gran quantitat de despeses extraordinàries que provoca la malaltia i la seva atenció. Habitualment un dels progenitors deixa la feina per tenir cura del menor les 24 hores del dia i aquestes circumstàncies deixen la família en una situació més vulnerable econòmicament.

En els processos d'hospitalitzacions llargs també s'acostumen a donar conflictes en la parella o la família. L'estrès, la falta de descans, la presa contínua de decisions, el sentiment de culpabilitat, la lleialtat al malalt o als germans, o les diferències d'estils per afrontar la malaltia (segons el gènere, vivim el dol d'una manera molt diferent) són elements

distorsionadors en les relacions. En altres ocasions les parelles s'uneixen més que mai i lluiten juntes per prioritzar l'estat emocional d'ells mateixos i de tota la família. No es tracta de competir per qui pateix més dolor, si no de reconèixer aquests sentiments i acompanyar-se en el dolor, amb escolta sincera, no pas jutjant, i amb ànim de construir, no pas destructiu. En tot cas, el dol d'un nen s'ha de tractar com una crisi familiar no esperada i demana treballar conjuntament per la unitat familiar.

V. González Calvo (2006) comenta:

Ser pare o mare i ser parella són dues coses diferents, sempre resulta difícil diferenciar aquestes dues dimensions i sobretot si els actors són els mateixos. Si hi sumem el greu trauma que suposa la mort d'un fill, la parella es pot debilitar si no es no-dreix suficientment, és a dir sentir-se part de la parella i no només pares. Donar-se temps per als dos, passejar, sopar junts, sortir a passejar o prendre un cafè junts... són temps exclusius per a la parella i a més a més imprescindibles [...]. Es tracta de buscar nous espais [...]. Recordar el fill difunt, elaborar el dol per la pèrdua i continuar sent part de la parella no és incompatible. Les relacions sexuals són un dels aspectes fonamentals de la parella, i en aquests moments es poden veure afectades per diferents raons, en les dones pot haver-hi una falta de desig sexual, en canvi en els homes el sexe, pot ser una forma de consol davant del dol. Les diferències respecte al desig entre els membres de la parella, la dificultat per donar-se plaer o per entendre el dret de sentir-se bé quan el fill està malalt o acaba de morir [...] poden agreujar les dificultats en la relació de parella.

En el llibre *Seguirem vivint*, la periodista Elisabeth Pedrosa (2015) ens parla de la mort de la seva filla Gina i diu:

[...] però la mort no és incompatible amb la vida, més aviat és la confirmació del valor de la vida. I per tant pots tornar a fer l'amor, tot i que en fer-lo ploris una riuada desfermada que ho inunda tot, perquè per dins estàs farcida de dolor. Fer l'amor és deixar que venci el plaer per sobre del dolor, durant una estona; i això també cura. Fer l'amor és comunicar-se sense paraules, buidar-se, compartir, sentir-se viu i que la vida continuï. Fer l'amor no és traïr el que és mort, ben al contrari, és no deixar-se morir.

La teòrica Callista Roy (1991) parla de la necessitat d'un període d'adaptació davant la disrupció familiar causada per la malaltia d'un fill. Una adaptació que pot ser positiva o negativa, completa o incompleta en funció dels successos que es produeixen durant aquest període, tenint en compte que cada membre de la família es troba en un moment evolutiu diferent i que, per tant, les reaccions emocionals o la capacitat d'adaptació variarà d'un individu a un altre.

Respecte al moment de la mort, Martino (2007) comenta:

Quan la mort d'un fill es produeix per un accident o quan es diagnostiquen malformacions intrauterines del noutat, els pares poden imaginar fantasies que no corresponen amb la realitat. Veure el cos del fill pot ajudar no només a mostrar que la realitat

és menys terrible que la fantasia, si no que pot ajudar a proporcionar més objectivament la imatge de la mort i sobretot dona a la família la possibilitat d'acomiar-se. S'ha de propiciar el contacte físic amb el nen i, si pot ser, que els pares l'agafin en braços, abans i després de la mort. Les expressions d'afecte que desperta el contacte físic contribueixen a elaborar millor el procés de dol.

5. La xarxa formal: els professionals

En la majoria de casos els professionals assistencials tenen un component vocacional molt important i són plenament conscients que tenen un paper fonamental en l'assistència al pacient i a la família; en ocasions això provoca al professional un gran sentiment de responsabilitat i com comenta Villalba (2015) en ocasions, "acostumen a presentar símptomes de negació, ràbia o irritabilitat davant les circumstàncies que viuen els seus pacients".

L'actitud del personal sanitari davant de la mort d'un nen també té diferents fases i per això els professionals han de conèixer els seus propis sentiments i actituds enfront la mort. En moltes ocasions els posa davant de la confrontació amb les pròpies inseguretats personals, o preguntes no contestades i això es transmet a la família, en la relació terapèutica. Els professionals també passen per les etapes de negació, ràbia, impotència terapèutica i diferents graus de depressió. Per tant han de cuidar-se a nivell personal. És recomanable que els professionals tinguin formació suficient per ser capaços d'afrontar les seves pròpies angoixes i puguin respondre a qüestions personals que el contacte amb els pacients els plantegin.

Els hospitals que atenen malalties greus, haurien de comptar contínuament amb professionals experts per donar suport als professionals en aquestes circumstàncies, en algunes unitats o serveis existeixen però malauradament no a tot arreu.

Cal destacar la importància de la incorporació al sistema públic de salut, durant els darrers anys, dels equips de PADES, que vetllen per la intervenció amb els pacients pal·liatius i orienten els professionals de la resta d'especialitats per poder prendre les decisions en conjunt sobre com abordar la mort dels pacients com una fase més del procés de la vida. També és important mencionar la gran tasca dels nous equips de cures pal·liatives pediàtriques incorporats als Hospitals "que tracten d'aconseguir l'atenció integral del malalt terminal i la seva família, ja sigui en aspectes físics com emocionals, socials i espirituals. El seu objectiu és aconseguir més qualitat de vida quan cap tractament pugui modificar substancialment l'evolució de la malaltia fins a la mort" (MARTINO, 2007). Els equips estan formats per: metge, treballador social, psicòleg i infermera, que ofereixen atenció professionalitzada a domicili i als pacients hospitalitzats.

Els hospitals que atenen malalties greus, haurien de comptar contínuament amb professionals experts per donar suport als professionals en aquestes circumstàncies, en algunes unitats o serveis existeixen però malauradament no a tot arreu

L'OMS inclou la necessitat espiritual en les cures pal·liatives, ja que ajuden a trobar al pacient i a la família el sentit de la vida en aquest moment, respectant sempre la fe de cada família. És veritat que només alguns hospitals compten amb aquest suport professionalitzat i que la resta disposen de persones formades teològicament en la religió catòlica. Existeixen llistes de referents religiosos que es presten a col·laborar quan un pacient ingressat ho demani.

Hi ha situacions en què els mateixos professionals es qüestionen la intervenció que estan realitzant, és per això que hi intervé el comitè d'ètica assistencial, que és un òrgan consultiu amb una visió plural i multidisciplinària per ajudar els professionals i usuaris d'una institució sanitària davant dels problemes ètics que puguin sorgir tot i que en cap cas substitueix la decisió clínica dels professionals. Els seu objectiu és la millora de la qualitat assistencial de cada pacient.

6. La xarxa informal: amics, família extensa i voluntariat

Com comentava a l'inici, la mort d'un nen també cal tractar-la amb suport informal procurant cobrir les necessitats que ni la família més propera, ni els professionals poden cobrir, però que és fonamental perquè ajuden a mantenir l'equilibri necessari.

El suport de la xarxa sociofamiliar més extensa serà molt important: el suport, les visites, els missatges en aquests moments són fonts d'energia per a la família i per al pacient, i quan les famílies no reben el suport que esperen de vegades expressen amb hostilitat i dolor aquestes absències de suport. Moltes persones properes a la família també comenten que volen demostrar el seu afecte però que els costa trobar el moment i la manera de fer-ho, per por, per desconeixement o per falta d'empatia. En ocasions, actituds inesperades o fins i tot comentaris inoportuns augmenten el dolor de la família, per això és important ser molt curosos a cada moment en aquests moments especialment vulnerables.

En l'adolescència, el grup d'amics és el referent més important, genera el sentiment de pertinença que comença a deslligar el fills dels pares. Quan un adolescent ingressa a l'hospital, a part de l'impacte emocional de la malaltia, dels símptomes de salut que tingui i del possible trencament de les expectatives de vida que pot provocar una malaltia greu, s'afegeix que es trenca el vincle amb els amics i que de cop i volta es troben sobreprotegits pels pares les 24 hores al dia de l'hospitalització, provocant conflictes de relació entre pares i fills, per això hem de cuidar especialment els adolescents i joves perquè mantinguin la xarxa informal connectada tot i estar hospitalitzats.

Moltes vegades durant l'hospitalització es descobreixen persones que donen un suport puntual o incondicional que es tornen suports fonamentals, com per exemple els voluntaris, els companys d'habitació o pacients "experts" que ja han passat per aquesta situació, i el seu testimoni és molt important per a ells, per aquesta raó s'impulsen els grups d'ajuda mútua o grups socioterapèutics.

Als hospitals comptem amb programes de voluntariat desenvolupats per crear espais de benestar emocional al pacient, que procuren desfocalitzar l'atenció en la malaltia descobrint o redescobrint espais d'oci, de testimoniatge de la malaltia o de relax creant oasis d'ànims en el procés de la malaltia, tant per als pacients com per als familiars.

7. Conclusió

Com a treballadors socials sanitaris tenim l'oportunitat d'aportar la nostra formació, experiència i visió global en el procés d'afrontament davant la mort d'un fill. Intervenir en aquets processos procurant conjuntament amb l'equip interdisciplinari buscar el confort i el benestar de l'infant i la seva família és un repte.

Com diria la doctora Marie de Hennezel (1996): "Descobrir l'espai i el temps de la mort és, per als qui no els fa res d'entrar-hi i veure-hi més enllà de l'esgarrifança, una ocasió inoblidable d'intimitat".

Descobrir l'espai i el temps de la mort és, per als qui no els fa res d'entrar-hi i veure-hi més enllà de l'esgarrifança, una ocasió inoblidable d'intimitat

Bibliografia

- GONZÁLEZ CALVO, Valentín. Trabajo Social familiar e intervención en procesos de duelo con familias. *Acciones e investigaciones sociales*, 2006, núm. extra 1, p. 451. ISSN: 1132-192X.
- HENNEZEL, Marie de. *La muerte íntima*. Barcelona: Plaza & Janes Editores, 1996. ISBN: 9788401375620.
- MARTINO ALBA, Ricardo. El proceso de morir en el niño y en el adolescente. *Pediatr Integral*, 2007, vol. XI, núm. 10, p. 926-934. Disponible en: http://www.aeped.es/sites/default/files/pediatr_integral_2007_xi10926-934.pdf [Consulta: 22/04/2017].
- PEDROSA, Elisabet. *Seguirem vivint*. Barcelona: Ara Llibres, 2015. ISBN: 9788415224877.
- ROY, Sister Callista. *The Roy Adaptation Model*. United States of America: Appleton & Lange, 1991. ISBN: 9780838522721.
- VILLALBA NOGALES, Javier. Afrontamiento de la muerte de un niño: los cuidados pediátricos paliativos desde la Atención Primaria. *Pediatría Aten Primaria*, 2015, vol. 17, núm. 66, p. 171-183. Disponible en: http://www.pap.es/FrontOffice/PAP/front/Articulos/Articulo/_IXus51_LjPoCV3t1fS0Dm9WA3NHtYOGk [Consulta: 15/04/2017].
- VISCARRET GARRÓ, Jesús. *Modelos y métodos de intervención en Trabajo Social*. Madrid: Alianza Editorial, 2007. ISBN: 9788420648149.

La percepció del suport social en famílies de pacients amb malaltia mental que han participat en el Pla de Serveis Individualitzat (PSI) enfront d'un grup control

The perception of social support in families of patients with mental illness who have participated in the Individualized Service Plan (ISP) versus a control group

Yolanda Domingo Calduch¹

Resum

El treball social sanitari s'ha anat transformant i adaptant, deixant de centrar-se en la gestió de recursos per encaminar-se a intervencions més integrals i dirigides tant als pacients com a les seves famílies. Un exemple n'és el Pla de Serveis Individualitzat (PSI), com a dispositiu assistencial, comunitari i específic, amb l'objectiu de prestar atenció a persones que compleixen els diagnòstics de trastorn mental sever (TMS), amb greu repercussió social i inadequada utilització dels serveis sociosanitaris. Aquest estudi pretén confirmar que el PSI és el servei més adequat que s'està oferint a aquelles famílies de pacients que hi han participat des del Centre de Salut Mental d'Adults (CSMA) de Reus i que, pateixen una sobrecàrrega més gran, pel fet que són els cuidadors principals en relació amb un grup control. La mostra va ser de 39 famílies, un dels membres de 26 de les quals va participar en el PSI i 13 famílies que tot i estar el pacient en el CSMA i de característiques semblants, no van participar-hi entre el 2005 i el 2015. Tenint en compte que en els darrers anys, la família és implicada de manera més activa per part dels diferents serveis i/o professionals en l'atenció del pacient amb TMS, es comprova mitjançant aquest estudi que les famílies que han participat del programa PSI (en gaudir d'un servei més pròxim i individualitzat) tenen una percepció més bona del suport rebut.

Paraules clau: Pla de Serveis Individualitzat, suport social, sobrecàrrega cuidador.

Per citar l'article: DOMINGO CALDUCH, Yolanda. La percepció del suport en famílies de pacients amb malaltia mental que han participat en el Pla de Serveis Individualitzat (PSI) enfront d'un grup control. *Revista de Treball Social*. Col·legi Oficial de Treball Social de Catalunya, abril 2018, n. 212, p. 142-154. ISSN 0212-7210.

¹ Diplomada en Treball Social. Pla de Serveis Individualitzat de Reus. Hospital Universitari Institut Pere Mata. domingoy@peremata.com

Abstract

Health social work has been transformed and adapted, leaving no focus on resource management to be directed to more comprehensive interventions aimed at both patients and their families. An example is the Individualized Services Plan (ISP) as a healthcare, community and specific device with the aim of paying attention to people who fulfill the diagnoses of Severe Mental Disorder (TMS) with serious social repercussion and inadequate use of healthcare services. This study aims to confirm that the PSI is the most appropriate service that is being offered to those families of patients who have participated from the Adults Mental Health Centre (CSMA) in Reus and who suffer a greater overload because of the fact that they are the main caregivers, in relation to a control group. The sample was of 39 families, one of the 26 members of which participated in the PSI, and 13 families who did not participate between 2005 and 2015, despite the fact that the patient was attended at the CSMA and had similar characteristics. Given that in the last years the family is more actively involved by the different services and / or professionals in patient care with TMS, it is verified by this study that the families that have participated in the PSI program (in enjoying a closer and more individualized service) have a better perception of the support received.

Key words: Individualized Services Plan, social support, caregiver overload.

Introducció

La psiquiatria ha realitzat grans avenços no només en el tractament farmacològic de les persones amb problemes de salut mental greu, sinó també a l'hora d'integrar-les en l'atenció comunitària tot i l'estigma social que comporta patir la malaltia. S'inicia un lent però progressiu canvi cap a una psiquiatria més propera i comunitària (desinstitucionalització). En aquesta nova concepció de la psiquiatria hem de tenir present tres recursos clau: el centres de salut mental d'adults (CSMA), el Pla de Serveis Individualitzat (PSI) i la família.

D'una banda, els CSMA són serveis bàsics d'atenció ambulatòria especialitzada en l'atenció psiquiàtrica i de salut mental (integrats dins del circuit assistencial), dirigits a les persones, més grans de divuit anys, que presenten un trastorn mental, en qualsevol de les etapes evolutives de la malaltia, que per la seva gravetat o complexitat no poden ser atesos únicament des de l'àmbit dels serveis d'atenció primària de Salut. Tanmateix el PSI (Generalitat de Catalunya. Departament de Salut, 2006) és la proposta d'un mètode organitzatiu i d'un procés actiu de gestió dels trastorns mentals severos (TMS) a la comunitat (Grupo de Trabajo de la Guía de Práctica clínica

de Intervenciones Psicosociales en el Trastorno Mental Grave, 2009). L'objectiu primordial del PSI és adaptar els serveis sanitaris i socials a les necessitats concretes de cada pacient i acostar-los tant com sigui possible al seu mitjà natural, per consolidar la continuïtat assistencial. El PSI és l'eina del Pla de Salut Mental de Catalunya, que estableix per a cada situació individualitzada: les necessitats de cada malalt amb TMS, els objectius terapèutics i de rehabilitació que es persegueixen, els serveis sanitaris i socials que cal mobilitzar i finalment la durada estimada de la utilització d'aquests serveis.

És en aquest sentit on cada situació individualitzada requereix un acompanyament també individualitzat, on el PSI s'emmarca en el model de funcionament anomenat *case management* o gestió de casos, definint-se com un model d'intervenció integral centrat en l'usuari com una totalitat inserida en un entorn que promou l'autonomia i la participació social, facilitant l'accés als recursos coordinats que responguin a les necessitats integrals de les persones.

Aquest model dona molta importància a la no fragmentació de l'usuari, que és l'única manera de no trencar la seva fràgil atenció social i sanitària amb la finalitat d'obtenir l'acompanyament i el suport més adequat per a l'usuari, mitjançant l'ús eficient dels recursos disponibles i basats en diferents models teòrics de la gestió de casos.

Finalment les famílies, que passen de ser agents passius i invisibles a tenir un paper més rellevant com a peça clau i fonamental dins d'aquest nou enfocament comunitari; on el paper proactiu dels professionals que formen part de l'equip del PSI (amb la detecció activa de necessitats de l'usuari i la recerca de solucions en el seu entorn més proper), els facilita la proximitat a les famílies; i aquest paper proactiu és l'eina terapèutica, perquè les famílies se sentin incloses i participin en el projecte terapèutic del mateix usuari.

És en aquest nou marc de les polítiques de desinstitucionalització on s'observa que hi ha un traspàs de la responsabilitat del maneig de la situació del malalt mental, gairebé exclusivament a les famílies. Però en aquest traspàs de responsabilitats, les famílies estan preparades per assumir el nou repte que la societat els ha atorgat de cuidadors principals?

Un estudi comparatiu (KATSCHING, FREEMAN, SARTORIUS, 2000) de deu països europeus patrocinat per la Federació Europea d'Associacions de Famílies de Malalts Mentals, constata que:

- Tots els familiars comparteixen un destí comú: la seva vida està dominada pel fet d'haver adquirit la responsabilitat sobre els afectats.
- Tots suporten càrregues psicològiques similars i estan exposats a causes situacionals d'estrès semblants.
- El seu radi de llibertat per reaccionar davant d'aquestes pressions està limitat per factors externs (social).

Com que en la pràctica clínica trobem que les famílies que tenen el PSI tenen un grau de sobrecàrrega molt més important que les famílies que no tenen el PSI, es relaciona sobretot amb el perfil del cuidador principal i els recursos que té la família per afrontar la malaltia. D'aquesta manera ens proposem com a objectius comparar les característiques sociodemogràfiques de les famílies que participen del PSI en relació amb les que no hi participen, com també conèixer la percepció de sobrecàrrega de les famílies que participen en el PSI que es realitza al CSMA de Reus de les que no, per tal de confirmar la hipòtesi que el PSI és el servei més adequat que s'està oferint a aquelles famílies de pacients que hi han participat des del Centre de Salut Mental d'Adults (CSMA) de Reus i que, pateixen més sobrecàrrega, perquè són els cuidadors principals en relació amb un grup control

En aquest sentit, és important tenir present no només les característiques sociodemogràfiques del cuidador principal, sinó també la percepció de la sobrecàrrega que li suposa a la família l'atenció i la cura del malalt, com també la percepció que té la família del suport social que té al seu voltant.

Com que en la pràctica clínica trobem que les famílies que tenen el PSI tenen un grau de sobrecàrrega molt més important que les famílies que no tenen el PSI, es relaciona sobretot amb el perfil del cuidador principal i els recursos que té la família per afrontar la malaltia

Metodologia

Subjectes

El reclutament dels participants es va dur a terme al CSMA de Reus dins del programa PSI, descrit prèviament (Generalitat de Catalunya. Departament de Sanitat i Seguretat Social, 2003). La mostra de l'estudi va ser de 39 famílies distribuïdes en dos grups: fPSI ($N = 26$), de famílies en què un dels membres va participar en el PSI entre el 2005 i el 2015, i un grup control, fnPSI ($N = 13$), de famílies equiparades en característiques clíniques que reben atenció al CSMA, però que no han participat mai del PSI. Tots els participants entrevistats són cuidadors/es de pacients amb trastorn mental sever. Els criteris per a determinar la seva inclusió i exclusió són:

Inclusió

- Edat compresa entre 18 i 65 anys.
- Per a diagnòstic: TMS (trastorns esquizofrènics, trastorns esquizoafectius, trastorns bipolars, estats paranoides: depressions majors, trastorns obsessiu-compulsius, trastorns de personalitat greu i algun cas de crisi d'angoixa amb agorafòbia).
- Per gravetat clínica: distorsió de la realitat o comportament obertament desadaptat atribuïble al trastorn mental i manca de contenció i conductes de risc.
- Per temporalitat: cal que l'episodi no es presenti de manera aïllada o limitada en el temps, sinó de manera continuada o recurrent durant dos anys.

- Per criteri social: dependència, sobrecàrrega familiar manifesta o persistent o bé absència de família i absència xarxa social.

Exclusió

- S'exclouen les persones amb diagnòstic primari d'abús de substàncies, retard mental o trastorn mental orgànic.

Instruments

1. Les dades sociodemogràfiques es recullen amb un qüestionari confeccionat expressament per a l'estudi amb dades com el sexe, edat, tutela, nucli de convivència, entre d'altres.

2. Qüestionari Zarit (Escala sobre la sobrecàrrega del cuidador), validat a Espanya per Martin et al. (1996), avalua les repercussions negatives de la sobrecàrrega del cuidador, sobre determinades àrees de la vida, associada a la prestació de l'atenció. Consta de 22 ítems de 5 opcions de resposta (1-5 punts), amb una puntuació mínima de 22 i màxima de 110. Una puntuació de <46 ens indica manca de sobrecàrrega, entre 47-55 una sobrecàrrega lleugera i >56 una sobrecàrrega intensa.

3. El Qüestionari EAP (Escala de apoyo profesional para familiares de pacientes con trastorno mental severo). La versió original és del Questionario Sulla Rete Sociale, elaborada per Magliano et al. (1998), on s'avalua, la disponibilitat i la satisfacció amb el suport social en diferents àrees: sentiments, consell, ajuda material, ajuda física, participació social, entre d'altres. El qüestionari consta de 27 ítems i en cadascun s'explora el nombre de persones amb les quals es podria comptar i el grau de satisfacció d'aquest suport. El nombre de persones es limita en el qüestionari a un màxim de 9 i la satisfacció s'explora mitjançant una escala de 6 punts (de molt satisfet a molt insatisfet).

Procediment i anàlisis estadístiques

Les dades es recullen de manera codificada, previ consentiment de la família, amb un codi aleatori que no permet reidentificar el participant. En els qüestionaris no hi consta cap dada personal ni clínica i són realitzats per part de l'equip de professionals d'atenció del CSMA. Tots els qüestionaris s'informatitzen en un ACCESS, prèvia codificació de les dades i es treballen estadísticament a SPSS (v.22). Les dades sociodemogràfiques, com l'edat, el sexe, els suports, la convivència i d'altres, es presenten en percentatges en les variables nominals i en mitjanes i desviació estàndard en aquelles contínues. La comparació de grups (fPSI *versus* fnPSI) en relació amb les puntuacions dels qüestionaris es fa amb la U de Mann Whitney en aquelles variables ordinals i amb la t de

Student en aquelles contínues, previ estudi de normalitat, amb la prova de Shapiro-Wilks. Les relacions entre les variables s'estudia amb la correlació de Spearman en aquelles variables ordinals o que no compleixen normalitat i amb Pearson en les contínues.

Resultats

1. Descripció de la mostra

Del total de cuidadors, el 84,6% són dones i el 15,4% homes; el grup fPSI està representat pel 80,8% de dones i el grup fnPSI pel 92,3%. La mitjana d'edat és de 66 i 57 anys respectivament. El 61,5% dels cuidadors en el grup fPSI tenen entre 51 i 69 anys, el 76,9% en el grup fnPSI. El 38,5% de les persones del grup fPSI tenen més de 70 anys, el 7,7% de les del grup fnPSI. Totes les dades sociodemogràfiques estan recollides a la taula 1.

Pel que fa al temps de dedicació en l'atenció (taula 2), el 76,9% de les famílies del grup fPSI consideraven que dedicaven tot el dia a tenir cura del seu familiar, enfront al 38,5% del grup fnPSI. En canvi, només el 23,1% del grup fnPSI consideraven que hi dedicaven algunes hores, mentre que al grup fPSI ho feien el 61,5%.

2. Percepció de sobrecàrrega dels familiars

Tal com mostra la taula 3, els resultats del Qüestionari de sobrecàrrega de ZARIT mostren diferències significatives entre el grup fnPSI i fPSI ($p = 0,021$), apareix més sobrecàrrega en el grup fPSI ($? = 65,5$; $De = 15,7$) que en el grup fnPSI ($? = 52,6$; $De = 16,0$). Quan vam estudiar si existien diferències significatives respecte cadascun dels ítems del qüestionari en els dos grups, vam observar que el grup fPSI donaven una puntuació més alta a l'ítem 1 ($p = 0,006$), a l'ítem 3 ($p = 0,011$), a l'ítem 15 ($p = 0,015$), a l'ítem 16 ($p = 0,006$), a l'ítem 17 ($p = 0,005$) i a l'ítem 21 ($p = 0,013$) i en el total de l'escala ($p = 0,021$).

3. Percepció del suport professional per part dels familiars

L'escala sobre suport professional, EAP, tal com s'observa a la taula 4, va mostrar que la mitjana al grup fPSI era de $8 \pm 1,4$ versus el $6,9 \pm 2,7$ per al grup fnPSI. Quan es va estudiar si existia relació entre els diferents ítems del EAP i la puntuació donada al cuidador (ítem 8), es va observar que com més puntuació donada pel cuidador versus la figura del professional, més bones puntuacions dels ítems 2 ($r = 0,68$; $p < 0,001$), 3 ($r = 0,56$; $p = 0,003$), 6 ($r = 0,60$; $p = 0,001$) i 7 ($r = 0,52$; $p = 0,006$) al grup fPSI. En el grup fnPSI i respecte a l'ítem 8, també observem relacions entre l'EAP i els ítems 2 ($r = 0,80$; $p = 0,001$), 4 ($r = 0,71$; $p = 0,006$) i 7 ($r = 0,72$; $p = 0,006$).

Discussió i conclusions

Pel que fa referència al perfil del cuidador principal, podem confirmar que correspon a una dona de mitjana edat (generalment la mare del pacient), d'edat superior als 60 anys, casada, amb estudis primaris, que no treballa i que acostuma a ser l'única persona que té cura del pacient. La contribució de l'home és molt minoritària. Aquesta desigualtat tradicional entre el rol de l'home i la dona es continua veient en l'actualitat i es fa evident quan hi ha algun membre de la família amb una malaltia crònica o invalidant, en la línia, d'un estudi anterior (VAQUIRO i STIEPOVICH, 2010).

Respecte a la percepció de càrrega, de manera global i a través de les puntuacions que surten del qüestionari de Zarit, la majoria dels cuidadors presenten sobrecàrrega intensa en la cura del pacient; la qual cosa ens indica un elevat temor cap al futur dels seus familiars malalts, ja que pensen que aquest familiar depèn gairebé exclusivament d'ells i se senten amb la responsabilitat de cuidar-lo. Com a conseqüència no només les famílies fan menys autònoms els pacients, sinó que finalment assumeixen i s'autoexigeixen responsabilitats que no els pertocuen, provocant que s'estressin davant situacions concretes.

El que hem trobat és que les fPSI tenen un grau de sobrecàrrega molt més important que no les fnPSI. Aquests ítems ens mostren la diferència entre les fPSI i fnPSI i es relacionen sobretot amb el perfil del cuidador principal i els recursos que té la família a l'hora del maneig de situacions estressants i de l'entorn, que afecten no només el pacient sinó també la mateixa família. Es descriu una família desbordada, angoixada, desorientada i sense capacitat de poder prendre cap decisió pel que fa a la cura del pacient; motiu pel qual la família percep aquesta sobrecàrrega més intensament i amb una possible claudicació per part del cuidador principal que tindrà un impacte negatiu en la salut (sobretot en l'àmbit psicològic) d'aquest cuidador.

Aquesta sobrecàrrega va en consonància amb aquesta descripció de la família i sobretot del cuidador principal, en la línia d'un estudi previ (GARCÍA-CALVENTE i MATEO-RODRÍGUEZ, 2004). És en aquest sentit on el PSI juga un paper fonamental, ja que acompanya a la família no només en moments de sobrecàrrega, sinó que també intenta que se senti inclosa en l'elaboració del projecte terapèutic del pacient i d'aquesta manera, la família ho visqui com un suport més.

Finalment, en referència al suport professional, de manera global i a través de les puntuacions de l'Escala de EAP, hem trobat que la majoria de famílies del grup fPSI i fnPSI, se senten compreses i pròximes al suport dels professionals; però tot i així, aquesta puntuació és força més elevada en les fPSI ja que consideren que aquesta proximitat és el que a vegades necessi-

ten més freqüentment i és el que els és difícil de trobar dins la disponibilitat i funcionament del CSMA.

La psiquiatria comunitària ha de tenir present que la incorporació de la família en l'atenció del pacient ha suposat un increment de la càrrega familiar. En aquest sentit el fet d'haver observat diferències en la puntuació donada pel la fPSI i fnPSI ens estaria indicant que les fPSI, pel fet de sentir-se inclosa i formar part del projecte terapèutic del pacient, és viscuda com una ajuda.

En aquest sentit, sense la valoració d'un suport suficient i adequat per part dels professionals, les famílies se senten desorientades i desbordades, ja que la seva atenció la realitzen de manera informal. És per aquest motiu que cal preguntar-se si aquest model no només pot afectar negativament amb el pas del temps els pacients, sinó també les famílies, ja que ens podem trobar (si no realitzem alguna intervenció per prevenir la sobrecàrrega familiar), un alt risc de claudicació familiar.

És necessari, en aquest sentit, treballar perquè qualsevol projecte terapèutic s'assenti sobre 3 pilars fonamentals (pacient-família-professional). Així, si la família se sent que forma part del projecte terapèutic, millora la percepció del suport social rebut (ja que de retruc, la família també es beneficia de les intervencions dirigides cap al pacient), disminuint no només el nivell d'estrès de l'entorn familiar, sinó que també augmenta la qualitat del suport que la família dona al malalt.

D'aquesta manera podem confirmar que les relacions trobades en la percepció del suport social confirmen la hipòtesi de l'estudi observant que les fPSI gràcies al suport del PSI tenen millor percepció del suport rebut.

Tot i els resultats, sabem que l'estudi presenta limitacions, i és per això que considerem que serien interessants més estudis al respecte. Considerem que la mostra és petita i que en conseqüència es fa necessari ampliar la mostra d'individus per comptar així amb una mostra que pugui proporcionar un estudi més ampli i poder extrapolar les conclusions extretes. D'altra banda, observem el caràcter no longitudinal de l'estudi; ja que està determinat per l'absència d'una seqüència en l'evolució de la percepció al llarg d'un temps determinat. L'estudi realitzat, pel fet de ser transversal, no ens permet conèixer a llarg termini els beneficis del programa, per la qual cosa seria necessari realitzar futurs estudis que anessin encaminats en aquesta línia de treball. La prova triada inicialment de Zarit està validada a Espanya per casos de demència tot i així també s'ha fet servir per a cuidadors de persones amb malaltia mental com ho demostra un estudi de la Universidad de Deusto (FERNÁNDEZ DE LARRINO PALACIOS et al., 2011).

Finalment, creiem que en alguns casos és difícil obtenir la participació de determinades famílies per la seva situació particular, i que, tot i que els instruments de recollida d'informació tenen molts avantatges, també presenten inconvenients

És necessari treballar perquè qualsevol projecte terapèutic s'assenti sobre 3 pilars fonamentals (pacient-família-professional)

(impossibilitat de corregir malentesos). En aquest sentit és recomanable abordar la realització de l'estudi de casos de tal manera que aportessin una explicació dels fets més rica i profunda.

Bibliografia

- ÁLVAREZ, L; GONZÁLEZ, A. M.; MUÑOZ, P. El cuestionario de sobrecarga del cuidador de Zarit: Cómo administrarlo e interpretarlo. *Gac Sanit*, 2008, vol. 22, núm. 6. Disponible en: http://scielo.isciii.es/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S021391112008000600020&lng=es [Consulta: 5 gener 2017]. ISSN: 0213-9111.
- CALVO, F; DÍAZ, M. A. Apoyo social percibido: características psicométricas del Cuestionario Caspe en una población urbana geriátrica. *Psicothema*, 2004, vol. 16, núm. 4, p. 570-575. ISSN: 2014-9915.
- FERNANDEZ LARRINOVA PALACIOS, P; MARTÍNEZ RODRÍGUEZ, S.; ORTIZ MARQUÉS, N.; CARRASCO ZABALETA, M.; SOLABARRIETA EIZAGUIRRE, J.; GÓMEZ MARROQUÍN, I. Autopercepción del estado de salud en familiares cuidadores y su relación con el nivel de sobrecarga. *Psicothema*, 2011, vol. 23, núm. 3, p. 388-393. Disponible en: <http://www.redalyc.org/html/727/72718925008/> [Consulta: 15 novembre 2017].
- GARCÍA-CALVENTE, M. M.; MATEO-RODRÍGUEZ, I. El impacto de cuidar en la salud y la calidad de vida de las mujeres. *Gaceta Sanitaria*, 2004, vol.18, núm. 5, extra 2, p. 83-92. ISSN: 0213-9111.
- Generalitat de Catalunya. Departament de Salut. Pla Director de Salut Mental i Addiccions. Barcelona: Direcció General de Planificació i Avaluació, 2006. Disponible en: http://ec.europa.eu/health/archive/ph_determinants/life_style/mental/docs/ms_rgspain_es.pdf [Consulta: 5 gener 2017]. ISBN: 8439372647.
- Generalitat de Catalunya. Departament de Sanitat i Seguretat Social. Pla de serveis individualitzats (PSI). Barcelona: CatSalut, 2003. Disponible en: http://catsalut.gencat.cat/web/.content/minisite/catsalut/publicacions/quaderns_salut_mental/psi_cat.pdf [Consulta: 5 gener 2017]. ISBN: 84393.
- Grupo de Trabajo de la Guía de Práctica Clínica de Intervenciones Psicosociales en el Trastorno Mental Grave. *Guía de Práctica Clínica de Intervenciones Psicosociales en el Trastorno Mental Grave*. Saragossa: Ministerio de Ciencia e Innovación, 2009. Disponible en: http://www.guiasalud.es/GPC/GPC_453_TMG_ICs_compl.pdf. [Consulta: 5 gener 2017]. ISBN: 9788461333707.
- KATSCHING, H.; FREEMAN, H.; SARTORIUS, N. *Calidad de Vida en los Trastornos Mentales*. Barcelona: Masson, 2000. ISBN: 9788445808290.
- MAGLIANO, L.; et al. Burden on the families of patients with schizophrenia: results of the BIOMED I study. *Social psychiatry and psychiatric epidemiology*, 1998, vol. 33, núm. 9, p. 405-412. Disponible en: <http://link.springer.com/article/10.1007/s001270050073> [Consulta: 5 gener 2017].
- MARTÍN, M.; SALVADÓ, I.; NADAL, S.; MIJO, L. C.; RICO, J. M.; LANZ, P.; TAUSSIG, M. I. Adaptación para nuestro medio de la Escala de Sobrecarga del Cuidador de Zarit. *Revista de Gerontología*, 1996, núm. 6, p. 338-346. ISSN 11306882.
- VAQUIRO RODRÍGUEZ, S.; STIEPOVICH, J. Cuidado informal, un reto asumido por la mujer. *Ciencia y enfermería*, 2010, vol. 16, núm. 2, p. 9-16. Disponible en: http://www.scielo.cl/pdf/cienf/v16n2/art_02.pdf. ISSN 0717-9553 [Consulta: 5 gener 2017].

Taula 1. Característiques sociodemogràfiques del cuidador principal del grup fPSI i fnPSI

		fPSI (N = 26)	fnPSI (N = 13)	Total (N = 39)
Sexe	Home	5 (19,2%)	1 (7,7%)	6 (15,4%)
	Dona	21 (80,8%)	12 (92,3%)	33 (84,6%)
Edat	31-50	0	2 (15,4%)	2 (5,1%)
	51-69	16 (61,5%)	10 (76,9%)	26 (66,7%)
	> 70	10 (38,5%)	1 (7,7%)	11 (28,2%)
	Total X ± Dt	66,7 ± 7,5	57,4 ± 10,0	63,6 ± 4,4
Viu amb família		26	13	39
Situació de convivència	Solter	1 (3,8%)	2 (15,4%)	3 (7,7%)
	Casat	11 (42,3%)	6 (46,2%)	17 (43,6%)
	En parella	1 (3,8%)	2 (15,4%)	3 (7,7%)
	Divorciat/Separat	7 (26,9%)	1 (7,7%)	8 (20,5%)
	Vidu	6 (23,1%)	2 (15,4%)	8 (20,5%)
Educació	Estudis primaris	16 (61,5%)	5 (38,5%)	21 (53,8%)
	Estudis secundaris	4 (15,4%)	3 (23,1%)	7 (17,9%)
	Estudis superiors	4 (15,4%)	4 (30,8%)	8 (20,5%)
	Cap	2 (7,7%)	1 (7,7%)	3 (7,7%)
Estatus Laboral	Empleat	3 (11,5%)	6 (46,2%)	9 (23,1%)
	Pluriempleat	0	1 (7,7%)	1 (2,6%)
	Tasques llar	6 (23,1%)	2 (15,4%)	8 (20,5%)
	Jubilat	3 (11,5%)	3 (23,1%)	6 (15,4%)
	Pensionista	14 (53,8%)	1 (7,7%)	15 (38,5%)
Feina	Treballa fora de casa	2 (7,7%)	9 (69,2%)	11 (28,2%)
	Treballa a casa	24 (92,3%)	4 (30,8%)	28 (71,8%)

NOTA: Valors presentats com a freqüència (%).

Taula 2. Característiques relacionades amb la cura de cuidador principal

		fPSI (N = 26)	fnPSI (N = 13)	Total (N = 39)
Grau de parentiu	Pare	4 (15,4%)	0	4 (10,3%)
	Mare	21 (80,8%)	11 (84,6%)	32 (82,1%)
	Germà/na	1 (3,8%)	0	1 (2,6%)
	Parella	0	2 (15,4%)	2 (5,1%)
Temps cura	Tot el dia	10 (76,9%)	10 (38,5%)	20 (51,3%)
	Algunes hores al dia	16 (61,5%)	3 (23,1%)	19 (48,7%)
Acudeix a l'especialista	Sí	17 (65,4%)	6 (46,2%)	23 (59,0%)
	No	9 (34,6%)	7 (53,8%)	16 (41,0%)
Ajuda familiar en el cuidador	Sí	4 (15,4%)	3 (23,1%)	7 (17,9%)
	No	22 (84,6%)	10 (76,9%)	32 (82,1%)
Altres familiars al seu càrrec	Sí	7 (26,9%)	8 (61,5%)	15 (38,5%)
	No	19 (73,1%)	5 (38,5%)	24 (61,5%)
Rep alguna ajuda econòmica	Sí	2 (7,7%)	1 (7,7%)	3 (7,7%)
	No	24 (92,3%)	12 (92,3%)	36 (92,3%)

NOTA: Valors presentats com a freqüència (%).

Taula 3. Mitjana i desviació estàndard dels ítems de l'escala de càrrega del cuidador de ZARIT del grup fPSI i fnPSI, i diferència entre grups (U de Mann Whitney)

	Total (N=39)		fPSI (N=26)		fnPSI (N=13)		p
	X±Dt	X±Dt	X±Dt	X±Dt			
1. ¿Piensa que su familia le pide más ayuda de la que realmente necesita?	2,7 ± 1,1	3,2 ± 1,0	2,1 ± 1,0	0,006*			
2. ¿Piensa que debido al tiempo que dedica a su familiar no tiene suficiente tiempo para Vd.?	2,6 ± 1,2	2,7 ± 1,3	2,4 ± 1,4	0,418			
3. ¿Se agobia por compatibilizar el cuidado de su familiar con otras responsabilidades?	3,1 ± 1,2	3,5 ± 1,1	2,4 ± 1,2	0,011*			
4. ¿Siente vergüenza por la conducta de su familiar?	1,8 ± 1,0	2,0 ± 1,1	1,5 ± 0,9	0,255			
5. ¿Se siente enfadado cuando está cerca de su familiar?	1,9 ± 0,7	2,1 ± 0,7	1,7 ± 0,8	0,168			
6. ¿El cuidado de su familiar afecta negativamente la relación el resto de su familia?	2,6 ± 1,2	2,7 ± 1,1	2,4 ± 1,4	0,384			
7. ¿Tiene miedo por el futuro de su familiar?	3,8 ± 1,1	4,0 ± 1,0	3,7 ± 1,5	0,803			
8. ¿Se siente tenso cuando está cerca de su familia?	3,5 ± 1,3	3,6 ± 1,3	3,6 ± 1,4	0,918			
9. ¿Se siente tenso cuando está cerca de su familia?	2,1 ± 0,9	2,3 ± 1,0	2,0 ± 1,1	0,435			
10. ¿Piensa que su salud ha empeorado debido a tener que cuidar de su familiar?	2,4 ± 1,0	2,7 ± 1,0	2,1 ± 1,0	0,199			
11. ¿Piensa que no tiene intimidad como le gustaría debido al cuidado de su familiar?	2,7 ± 1,3	2,8 ± 1,3	2,6 ± 1,6	0,648			
12. ¿Su vida social se ha visto afectada de manera negativa por cuidar a su familiar?	2,9 ± 1,2	3,2 ± 1,2	2,5 ± 1,4	0,099			
13. ¿Se siente incómodo por distanciarse de sus amistades debido al cuidado de su familiar?	2,5 ± 1,0	2,7 ± 1,0	2,2 ± 1,1	0,134			
14. ¿Piensa que su familiar le considera a usted la única persona que le puede cuidar?	3,6 ± 1,2	3,8 ± 1,1	3,3 ± 1,4	0,338			
15. ¿No tiene suficientes ingresos para los gastos de cuidar a su familiar?	3,7 ± 1,5	4,2 ± 1,4	2,8 ± 1,5	0,015*			
16. ¿Piensa que no será capaz de cuidar de su familiar por mucho más tiempo?	2,7 ± 1,2	3,2 ± 1,2	2,0 ± 1,0	0,006*			
17. ¿Siente que ha perdido el control de su vida desde que comenzó la enfermedad?	2,7 ± 1,1	3,2 ± 1,0	2,1 ± 1,0	0,005*			
18. ¿Desearía poder dejar el cuidado de su familiar a otra persona?	2,2 ± 1,0	2,4 ± 1,1	1,8 ± 1,0	0,087			
19. ¿Se siente indeciso sobre qué hacer con su familiar?	2,4 ± 1,1	2,6 ± 1,1	2,1 ± 1,1	0,168			
20. ¿Piensa que debería hacer más por su familiar?	2,5 ± 1,1	2,7 ± 1,0	2,4 ± 1,3	0,323			
21. ¿Piensa que podría cuidar mejor a su familiar?	2,2 ± 1,0	2,6 ± 1,0	1,7 ± 0,8	0,013*			
22. ¿Qué grado de carga experimenta por el hecho de cuidar a tu familiar?	3,4 ± 1,1	3,5 ± 1,1	3,4 ± 1,3	0,872			
Total Escala	61,2 ± 16,8	65,5 ± 15,7	52,6 ± 16,0	0,021*			

NOTA: ^a t de student test *p<0,050 Puntuació de Zarit: manca de sobrecàrrega < 46 punts, sobrecàrrega lleugera 47-55 punts, sobrecàrrega intensa > 56 punts.

Taula 4. Característiques de la mitjana i la desviació estàndard dels ítems de l'Escala de Apoyo Profesional (EAP) del grup fPSI i fnPSI (U de Mann Whitney)

	Total (N=39)	fPSI (N=26)	fnPSI (N=13)	p
	$\bar{X} \pm Dt$	$\bar{X} \pm Dt$	$\bar{X} \pm Dt$	
1. ¿Siente que los profesionales en salud mental que atienden a su familiar conocen y se interesan por la posible carga que le pueda suponer su cuidado?	3,5 ± 0,7	3,5 ± 0,6	3,5 ± 0,8	1,000
2. ¿Siente que se le permite participar del proceso terapéutico de su familiar?	3,2 ± 0,7	3,2 ± 0,7	3,2 ± 0,8	0,895
3. ¿Se siente respetado por los profesionales que atienden a su familiar?	3,7 ± 0,6	3,7 ± 0,5	3,6 ± 0,8	1,000
4. ¿Siente que los profesionales han estado a su lado en momento difíciles?	3,3 ± 0,8	3,5 ± 0,6	2,7 ± 0,9	0,009*
5. ¿Se siente informado acerca de dónde acudir en caso de necesidad de ayuda por empeoramiento de su familiar?	3,5 ± 0,8	3,7 ± 0,6	3,1 ± 1,1	0,150
6. ¿Se le permite entrar a la consulta junto a su familiar enfermo cuando es atendido por el profesional?	3,2 ± 0,9	3,5 ± 0,6	2,8 ± 1,2	0,134
7. ¿Puede contactar (disponibilidad) fácilmente con el profesional que trata a su familiar cuando lo necesita?	3,0 ± 0,8	3,2 ± 0,6	2,5 ± 1,1	0,058
8. ¿Qué valoración realiza del apoyo por parte de los profesionales que atienden a su familiar?	7,0 ± 0,8	8 ± 1,4	6,90 + 2,7	0,435

NOTA: * $p < 0,050$

Puntuació del EAP: 1 = gens; 2 = poc; 3 = suficient; 4 = bastant

Pòsters universitaris

El dret d'autodeterminació de les persones grans. Un repte per a la intervenció social

Anàlisi de la Xarxa de Salut Mental i Addiccions de la província de Girona

Sexualitat i tercera edat, una realitat amagada. Una mirada des del treball social

Violència filio-parental y necesidades en la ciudad de Barcelona

Projecte pilot de Family Group Conference en casos de violència filio-parental en justícia juvenil

Pòsters de fi de grau

Degree's Final Project Poster

En col·laboració amb les universitats de Catalunya que ofereixen estudis de Treball Social, i donant continuïtat a la proposta de publicar a la nostra revista un pòster del treball de fi de grau que se seleccioni de cada promoció o curs acadèmic, presentem els pòsters de la Universitat Rovira i Virgili (Tarragona), la Universitat de Girona, la Universitat de Lleida, la Universitat Ramon Llull (Barcelona) i la Universitat de Barcelona.

- *El dret d'autodeterminació de les persones grans. Un rept per a la intervenció social.* Anna Rodríguez i Anna Altadill
- *Anàlisi de la Xarxa de Salut Mental i Addiccions de la província de Girona.* Sergi Busquets Pizarro
- *Sexualitat i tercera edat, una realitat amagada. Una mirada des del treball social.* Idoia Balboa Aguayo i Sara Gimena Hernández
- *Violència filio-parental y necesidades en la ciudad de Barcelona.* Yolanda Fernández-Caro Rodríguez
- *Projecte pilot de Family Group Conference en casos de violència filio-parental en justícia juvenil.* Aida Folqué Llanas

Felicitem les autores i l'autor dels pòsters que presentem i desitgem que entre tots continuem treballant perquè aquesta col·laboració, que és un bon instrument per acostar el món professional a l'acadèmic, es mantingui el proper curs.

In collaboration with the universities of Catalonia that offer Social Work studies, and giving continuity to the proposal to publish in our magazine a poster of the degree's final project that is selected from each promotion or academic year, we present the posters from Rovira i Virgili University (Tarragona), University of Girona, University of Lleida, Ramon Llull University (Barcelona) and University of Barcelona.

- *The right to self-determination of elderly people. A challenge for social intervention.* Anna Rodríguez and Anna Altadill
- *Analysis of the Network of Mental Health and Addictions of the province of Girona.* Sergi Busquets Pizarro
- *Sexuality and the elderly, a hidden reality. A look from social work.* Idoia Balboa Aguayo and Sara Gimena Hernández
- *Filio-parental violence and needs in the city of Barcelona.* Yolanda Fernández-Caro Rodríguez
- *Pilot project of the Family Group Conference in cases of filial-parental violence in juvenile justice.* Aida Folqué Llanas

We congratulate the authors of the posters that we present and wish that we continue working together to ensure that this collaboration, which is a good instrument to bring the professional world closer to academics, will be maintained the next course.

Per citar l'article: Pòsters de fi de grau. *Revista de Treball Social*. Col·legi Oficial de Treball Social de Catalunya, abril 2018, n. 212, p. 157-162. ISSN 0212-7210.

EL DRET D'AUTODETERMINACIÓ DE LES PERSONES GRANS UN REPTE PER A LA INTERVENCIÓ SOCIAL

AUTORES:

Anna Rodríguez (graduada Treball Social, annars95@hotmail.com)
Anna Altadill (diplomada Treball Social, Hospital i Llars de la Santa Creu)
Claudia Anleu (tutora acadèmica, Universitat Rovira i Virgili)

RESUM DE L'ARTICLE

L'envelliment de la població és actualment un dels fenòmens socials de més transcendència en els països desenvolupats. Més enllà de la seva dimensió biològica, aquest fenomen preocupa pels seus efectes socials. Un dels prejudicis al voltant de la vellesa és la relació que s'estableix entre la debilitat física i l'autonomia moral, fet que dificulta a les persones grans exercir el seu dret d'autodeterminació. L'article se centra, per al cas espanyol, a descriure la situació actual de les persones grans al voltant d'aquest dret. Per això, s'ha realitzat un estudi de caràcter qualitatiu que utilitza diverses tècniques de recollida d'informació com a exemple d'un cas paradigmàtic. Aquest estudi ha tingut lloc al centre residencial Hospital i Llars de la Santa Creu de Jesús, de Tortosa, que compta amb 105 usuaris. L'apreciació d'aquest fenomen permet discutir la visió negativa respecte a les persones grans amb relació a la seva capacitat per decidir, encarant-se amb l'augment de la seva qualitat de vida.

OBJECTIU DE L'ESTUDI

Mostrar les dificultats per fer efectiu l'exercici del dret d'autodeterminació de les persones grans en la intervenció social en centres residencials.

METODOLOGIA

Estudi qualitatiu fet durant el període de pràctiques acadèmiques (octubre 2016 - abril 2017) en un centre residencial espanyol a través d'una recerca bibliogràfica, d'un estudi de casos (revisió d'expedients) i d'una observació participant.

RESULTATS DE L'ESTUDI

La institucionalització de les persones grans és una realitat complexa. Els usuaris són subjectes de cures i drets al mateix temps, fet que de vegades posa en controvèrsia la seva autodeterminació amb les responsabilitats que els professionals i les persones de referència tenen sobre ells.

Sovint, en els centres residencials, trobem dificultats per fer efectiu el dret d'autodeterminació de les persones grans:

Factors Interns: malalties limitadores, baix nivell formatiu, etc.

Factors externs: interessos de tercers, insuficiència de recursos humans i materials, actituds paternalistes, ús inadequat d'eines de transmissió de la informació, informació no adaptada a la situació real del destinatari, etc.

Existeixen mesures preventives, de protecció i d'acompanyament encarades a facilitar la presa de decisions. D'una banda, el tradicional model d'atenció centrat en el paternalisme s'està reorganitzant cap al **model centrat en la persona**, que no entén la cura sense el respecte a la l'autodeterminació.

D'altres mecanismes com el **document de voluntats anticipades** o la **incapacitació civil**, si bé esdevenen útils en la qüestió plantejada, cal replantejar-se'n l'ús perquè siguin més efectius.

CONCLUSIONS

Hi ha un interès creixent per respectar els drets i les llibertats de les persones grans. No obstant això, a la pràctica, proporcionar un entorn adequat a la presa de decisions no sempre és senzill (factors interns i externs). Cal el compromís i la implicació dels responsables de la seva cura: replantejant-se la pràctica professional, utilitzant de manera més adequada els mecanismes existents per facilitar la presa de decisions i cercant l'equilibri entre la necessària protecció i assistència de les persones grans i el respecte a la seva autodeterminació.

Anàlisi de la Xarxa de Salut Mental i Addiccions de la província de Girona

Sergi Busquets Pizarro – TFG del Grau en Treball Social – Juny 2017 – UdG – Tutor: Joaquim Brugué

INTRODUCCIÓ

L'any 2013, el *Research on financing systems' effect on the quality of mental health care* (REFINEMENT) exposa que el model comunitari en salut mental de Girona obté els millors resultats en comparació amb la resta de països analitzats. En conjunt, la idea d'aquest treball és comparar la visió externa de la xarxa (els resultats del REFINEMENT) amb la interna (la visió dels professionals de la xarxa), a més de conèixer com funciona la xarxa, quines són les seves peculiaritats, què la fa diferent de la resta de models europeus i quines han sigut les claus per poder obtenir aquests resultats.

METODOLOGIA

- Exploració teòrica: principals paradigmes respecte a l'assistència a les persones amb malaltia mental, cronologia des del s. XIX a Europa.
- Descripció de la Xarxa de Salut Mental i Addiccions i del Pla Integral d'Atenció a les persones amb Trastorn Mental i Addiccions.
- Estudi i interpretació de dades obtingudes al REFINEMENT.
- Entrevistes individuals, obertes i amb quatre grans temes/preguntes als següents professionals: ➔

OBJECTIUS

- **ANALITZAR LA XARXA DE SALUT MENTAL I ADDICCIONS DE GIRONA.**
- Conèixer l'evolució cronològica i els principals paradigmes en l'àmbit de l'assistència a la salut mental a Europa.
- Comparar els resultats de l'estudi REFINEMENT amb el punt de vista de diferents professionals dins la Xarxa de Salut Mental i Addiccions de Girona.
- Conèixer les característiques principals de la Xarxa de Salut Mental i Addiccions.
- Exposar els aspectes positius i negatius de la Xarxa de Salut Mental i Addiccions de Girona, així com propostes de millora a través del punt de vista de diferents professionals.

Psicòloga Clínica	17 anys treballant en l'àmbit de la salut mental. 10 anys a la XSMA
Psiquiatre	10 anys a la XSMA.
Cap de servei	27 anys a la XSMA. Treballadora Social
Treballadora Social	19 anys a la XSMA. Treballadora Social i Antropòloga
Director de la XSMA	Psiquiatre. 14 anys com a director

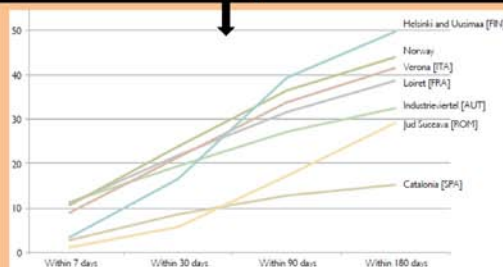
DISCUSSIÓ

La Xarxa de Salut Mental vista des de fora: REFINEMENT

- Menys ús de recursos hospitalaris a tot Europa.
- Menys abandonament després d'un reingrés.
- Dada més alta en ús de llits ubicats en recursos comunitaris.
- Taxa més baixa de reingrés després d'un cas agut.

La Xarxa de Salut Mental vista des de dins: la percepció dels professionals

- Predomini de la curta estada i eliminació de la llarga estada.
- Màxima normalització i foment de l'autonomia.
- Organització territorial de la xarxa (coordinació).

CONCLUSIONS

Els èxits de la xarxa i dels resultats del REFINEMENT es donen sobretot per a tres característiques de la Xarxa de Salut Mental i Addiccions:

- Organització territorial de la xarxa:** xarxa estructurada de manera que hi ha una visió i un missatge compartit entre serveis i professionals. L'eina per fer-ho és la **coordinació**, tant interna com externa amb altres serveis i entitats.
- Tancament de la llarga estada:** fa que calgui respondre a cada cas des de la comunitat de manera institucional i no només amb els recursos hospitalaris tradicionals.
- Treball des de la comunitat:** amb l'extensió de recursos comunitaris per tot el territori i ubicant professionals directament en recursos de fora de la xarxa.

Els **reptes** de la Xarxa de Salut Mental i Addiccions són:

- Tot i que en l'actualitat hi ha bon suport polític, els professionals perceben que manquen recursos i serveis concrets (per exemple, la llar residència assistida).
- Hi ha poc treball en la lluita contra l'estigma i no només cal treballar A la comunitat sinó també **AMB** la comunitat.

SEXUALITAT I TERCERA EDAT, UNA REALITAT AMAGADA UNA MIRADA DES DEL TREBALL SOCIAL

AUTORES: Idoia Balboa Aguayo i Sara Gimena Hernández

TUTORA: Pilar Quejido Molinero

FILIACIÓ: Facultat d'Educació, Psicologia i Treball Social. Universitat de Lleida

INTRODUCCIÓ

La nostra investigació es basa en l'anàlisi de la sexualitat en una mostra composta per persones **majors** de 65 anys, i un conjunt de professionals del treball social que treballen en centres residencials de la ciutat de Lleida.

OBJECTIU

L'objectiu general és identificar i analitzar com viuen la sexualitat la població **major** de 65 anys col·laboradora en la investigació.

MÈTODE I TÈCNiques

MOSTRA

Residències:
▪ Catòlica
▪ Municipal
▪ Concertada
-Visió innovadora
-Visió tradicional
Població masculina a partir de 65 anys
Població femenina a partir de 65 anys

RESULTATS

La visió del col·lectiu

	Què és la sexualitat per al col·lectiu
HOMES	Amor i sentiments
DONES	Actes, sensacions i sentiments lligats al matrimoni i l'amor
	En què es basen les relacions sexuals
HOMES	Coit, masturbació i tocaments
DONES	Petons i carícies
HOMES/ DONES	Pluralitat de conductes que poden afavorir l'establiment d'una relació eròtica
	Atractiu sexual
HOMES	Parella de la seva edat
DONES	Homes en l'etapa de l'adultesa
HOMES/ DONES	Persones en l'etapa de l'adultesa són portadores de major encant i bellesa

La visió dels professionals

- Si **es** detecten conductes sexuals en residències de la tercera edat.
- Una minoria de residències utilitzen mecanismes que permeten gaudir de la sexualitat en els espais privats dels recintes.
- Escassa intervenció en l'àmbit de l'educació sexual en residències de la tercera edat.
- Inexistència de protocols d'actuació preestablerts en la matèria.

DISCUSSIÓ

1. Les principals barreres provenen de professionals o persones responsables de les llars de jubilats.
2. La gent gran no té problemes per expressar els seus sentiments i emocions relacionades amb conductes sexuals.
3. Si comparteixen les seves preocupacions o vivències amb persones de la mateixa edat poden sentir-se jutjats.
4. Existeixen condicionants en els professionals a l'hora d'abordar la temàtica, i només es tracta quan sorgeix algun problema.
5. La població diana percep que els professionals del treball social són agents que gestionen i no professionals que poden abordar angoixes.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- FABÀ J.; VILLAR, F. Expressió sexual en residències: barreres i estratègies per superar-les. *Revista de Treball Social*. Col·legi Oficial de Treball Social de Catalunya, 2016, núm. 208, p. 119-130. ISSN: 0212-7210.
- VIGNOLES, V. L.; REGALIA, C.; MANZI, C.; GOLLEDGE, J.; SCABINI, E. Beyond self-esteem: influence of multiple motives on identity construction. *Journal of Personality and Social Psychology*, 2006, vol. 90, núm. 2, p. 308.
- WONG CORRALES, L. A.; ALVAREZ RODRÍGUEZ, Y.; DOMÍNGUEZ MIRANDA, M. C.; GONZÁLEZ INCLÁN, A. La sexualidad en la tercera edad: Factores fisiológicos y sociales. *Revista Médica Electrónica*, 2010, vol. 32, núm. 3, 0-0.

VIOLENCIA FILIO-PARENTAL Y NECESIDADES EN LA CIUDAD DE BARCELONA

Investigación aplicada de Yolanda Fernández-Caro Rodríguez, dirigida por la Dra. Sandra Ger Cabero de la Universidad Ramon Llull

Introducción

Tal y como señala Soriano (2008), la familia es una de las instituciones más violentas después del ejército en tiempos de guerra. La violencia filio-parental es un problema social en Cataluña y Barcelona que compromete el progreso de la sociedad. Es difícil poder aportar datos exactos de la magnitud de este tipo de violencia, ya que solo se registran los casos que han sido denunciados. Además, quedan fuera del circuito de la jurisdicción juvenil los menores de 14 años, puesto que la ley no reconoce como responsables a nivel penal.

En relación con la respuesta a este tipo de violencia, la Fiscalía General del Estado indica que la solución no puede venir únicamente de la justicia penal. Asimismo, la Fiscalía Provincial de Barcelona destaca en su Memoria (2009) la falta de una adecuada respuesta social y la falta de creación de centros adecuados de asistencia y tratamiento, además de la elaboración de programas de formación y tratamientos efectivos para tratar la violencia filio-parental.

CONCLUSIONES

– Se puede concluir que las familias no cuentan con recursos suficientes en la ciudad de Barcelona, ni existen programas de prevención en Barcelona para tratar la violencia filio-parental. Las necesidades de las familias no se atienden de modo correcto.

Recomendaciones

– Poder entrevistar a las familias y los menores.

– En relación con la DGAIA sería conveniente investigar qué atención se proporciona a las familias que no cumplen el perfil de riesgo moderado o alto requerido por el EMI-14. Dónde quedan estas familias, quién las atiende y les hace un seguimiento.

Objetivo general

1. Conocer las necesidades de las familias afectadas por violencia filio-parental en la ciudad de Barcelona.
2. Analizar las medidas, recursos y programas públicos destinados a las familias y menores afectados por violencia filio-parental en la ciudad de Barcelona.

Metodología

En primer lugar se realiza una profundización teórica del tema y a continuación, se realiza una aproximación cualitativa.

Entrevistas a 7 profesionales, todos ellos en activo, que prestan servicio en el ámbito de la jurisdicción de menores.

Técnica de investigación cualitativa, concretamente el método descriptivo.

Instrumento utilizado: entrevista estructurada abierta y cualitativa.

Análisis y discusión

En relación con la hipótesis, se puede decir que los recursos de justicia juvenil no son recursos especializados en violencia filio-parental, no se cubren de manera correcta ni satisfactoria las necesidades de los menores y sus familias.

Fiscal delegado de la provincia de Barcelona (Memoria Fiscalía de la Comunidad Autónoma de Cataluña, 2016) deja claro que la medida de convivencia en grupo socioeducativo no podía ser dictada, pese a ser la más adecuada.

Fenómeno multicausal, el menor se ve influenciado constantemente por los sistemas, microsistema, macrosistema, exosistema y factores ontogénicos (COTTRELL y MONK, 2004).

Factores de riesgo: Estilo parental, exposición a la violencia directa o indirecta. Falta de apoyo y de responsabilidad parental son actos que ocasionan graves consecuencias para el desarrollo equilibrado, el ajuste emocional y social del niño y del adolescente (TORÍO, PEÑA y RODRÍGUEZ, 2008; SALLÉS y GER, 2011).

Las familias sufren victimización secundaria cuando deciden denunciar el problema ante las instituciones, ya sean de reforma o de protección.

Los menores necesitan sentirse queridos por sus padres, los padres necesitan ser escuchados.

Bibliografía:

- COTTRELL, B., y MONK, P. Adolescent-to-Parent Abuse: A Qualitative Overview of Common Themes. *Journal of Family Issues*, 2004, vol. 25, núm. 8, p. 1072-1095. Disponible en: <http://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0192513X03261330?journalCode=jfia>
- Fiscalía de la Comunidad Autónoma de Cataluña. (2014). *Memoria 2014 (Ejercicio 2013)*. Disponible en: https://www.fiscal.es/memorias/memoria2014/FISCALIA_SITE/recursos/fiscalias/superiores/cataluna.pdf
- SORIANO, A. Violencias en la familia: Propuestas para la prevención educativa. *Aulaabierto*, 2008, vol. 36, núm. 1, p. 17-26. Disponible en: <https://dialnet.unirioja.es/ejemplar/211566>
- TORÍO, S.; PEÑA, J.; RODRÍGUEZ, M. Estilos educativos parentales. Revisión bibliográfica y reformulación teórica. *Teoría de la Educación. Revista interuniversitaria*, 2008, vol. 20, p. 151-178. Disponible en: <http://revistas.usal.es/index.php/1130-3743/article/view/988>
- Para saber más:** FERNÁNDEZ-CARO, Y. Violencia filio-parental y necesidades en la ciudad de Barcelona. Barcelona: Facultat d'Educació Social i Treball Social Pere Tarrés. Universitat Ramon Llull, 2017. Disponible en: <http://www.recerca.cat/handle/2072/292783>

Projecte pilot de Family Group Conference en casos de violència filio-parental en justícia juvenil

Treball final de grau · Grau de Treball Social · Universitat de Barcelona

Autora: Aida Folqué Llanas
E-mail: aida.folque@gmail.com
Tutor: Andrés Lorenzo Aparicio

L'augment del nombre de denúncies de violència filio-parental (VFP) en els darrers anys fa plantejar l'abordatge d'aquest fenomen des d'una perspectiva nova. L'actual sistema de justícia juvenil està basat en el model de responsabilitat i un cop dictada sentència només pot actuar de forma obligatòria amb el menor infractor. El projecte pilot de Family Group Conference (FGC) parteix de la detecció de la necessitat de treballar de manera específica aquestes situacions involucrant els menors denunciats per VFP, els seus pares i les persones de l'entorn.

RECERCA

OBJECTIUS

- Crear un projecte pilot de FGC en casos de VFP en justícia juvenil.
- Analitzar el fenomen de la VFP.

METODOLOGIA

La investigació té una finalitat aplicada i és de caràcter qualitatiu amb fonts mixtes; les principals tècniques que s'han utilitzat són l'entrevista i la revisió bibliogràfica.

FGC: pràctica de justícia restaurativa inclosa dins del conferencing, on les mateixes persones implicades en col·laboració amb la seva xarxa de suport, dissenyen i planifiquen el pla d'actuació per resoldre el conflicte.

CONCLUSIONS

- L'aplicació del FGC en altres països és eficient i exitosa.
- Necessitat d'adaptació a la realitat del territori i a les necessitats específiques a les quals vol donar resposta.
- El FGC no és una pràctica implantada de manera estandaritzada a Catalunya.
- No existeix un perfil de joves infractors de VFP i de les seves famílies, però es poden identificar característiques freqüents.

PROJECTE PILOT

El FGC, com el treball social, situa la família com la principal protagonista del seu propi procés de canvi, considerant-la capaç per buscar solucions als seus conflictes, ja que si són les mateixes persones implicades les que participen del procés de canvi i de l'elaboració del pla d'actuació, se sentiran més motivades per dur-lo a terme amb èxit.

OBJECTIUS

- 1 Implicar les dues parts en la presa de decisions per resoldre els seus conflictes
- 2 Abordar els factors que van facilitar la comissió del delicte
- 3 Reparar la víctima
- 4 Arribar a un acord acceptable per a tots els participants

PARTICIPANTS

PERSONES SIGNIFICATIVES
Pels menors i famílies

MENORS I FAMÍLIES
Acusats de VFP amb sentència ferma i les seves famílies

TREBALLADOR SOCIAL
Preparar menors i famílies per afrontar la trobada, acompanyar, seguiment dels acords, conducció de reunions

REQUISITS

- 1 Reconeixement dels fets i admissió de la responsabilitat per part del menor
- 2 Sentència ferma inculpatòria amb imposició d'un mínim de 6 mesos de llibertat vigilada
- 3 Voluntarietat i acceptació de participació
- 4 Capacitat de reparació del menor
- 5 Autorització paterna per participar

PROCÉS

1

- Reunions individuals amb tots els participants.
- Contacte amb entitats o associacions de VFP.
- Localització de l'espai.
- Fixar data, hora i lloc de la conferència.

2

- Preparació de l'espai.
- Salutacions i intercanvi d'informació.
- Reunió privada.
- Presentació i acord del pla i tancament.

3

- Reunions de seguiment.

4

- Informe i avaluació.

AVALUACIÓ

- Formulari de satisfacció.
- Registres anuals sobre el grau d'acceptació.
- Formulari d'avaluació final víctima i ofensor.

LES PARTS IMPLICADES SÓN LES VERITABLES PROTAGONISTES DEL SEU PROCÉS DE CANVI

A decorative graphic consisting of several overlapping rectangular blocks. On the left, there are two light green squares stacked vertically. To their right, a horizontal green bar extends across the page. Below this bar, a vertical grey bar descends from the bottom edge of the green bar. The text 'Miscel·lània' is centered on the green bar, and 'Ens creuran si no hi creiem?' is positioned at the top of the grey bar.

Miscel·lània

Ens creuran si no hi creiem?

Ens creuran si no hi creiem?

Will they believe us if we don't believe it?

Àngels Sabater Corral¹

Aquest escrit l'he fet com una reflexió personal i un recordatori dels principis de la nostra professió, que en segons quins escenaris i pressions ens és difícil aplicar i recordar. Hi plantejo la necessitat de fer més pes a l'ètica professional i d'intentar rebaixar la pressió de les institucions públiques en els moments actuals.

Em pregunto com han de rebre i assumir les persones amb qui treballem des de serveis socials els canvis habituals de professionals, com han de sentir-se quan després d'una anàlisi i treball planificat conjuntament que parteix d'una bona vinculació, objectius pactats i madurats entre les dues parts, troben que quan s'ha definit i planificat el seu projecte de canvi, s'ha traçat un viatge acceptat i se'ls ha encoratjat, una de les parts ja no farà el viatge, i sovint ni tan sols s'ha acomiadat, ni ha pogut presentar d'una manera respectuosa el nou company... De quina manera podem empoderar cap al canvi quan el treball conjunt ha de durar mesos, potser anys, ha de ser sostingut però alhora hi ha tanta mobilitat professional? Realment és un model que té en compte a la persona? A què respon? És revisable? Molt probablement sí...

Ara que es comença a focalitzar en les nostres actuacions i es remarquen les bones pràctiques de la professió, s'analitza i s'aprofundeix en la definició de codis deontològics, no seria un bon moment per repensar aquest punt? Quin model d'atenció estem fent servir? En quines situacions seria menys impactant o positiu un canvi de professionals i en quines altres seria desaconsellable? Per què?

Com a societat som i venim d'una estructura social amb gran influència del pensament neoliberal, en què la precarietat

Per citar l'article: SABATER CORRAL, Àngels. Ens creuran si no hi creiem? *Revista de Treball Social*. Col·legi Oficial de Treball Social de Catalunya, abril 2018, n. 212, p. 165-167. ISSN 0212-7210.

¹ Col·legiada 8045, diplomada en treball social. IMSSB. Ajuntament de Barcelona. angie.sabater@gmail.com

econòmica ha estat i continua estant molt present. Atenem un percentatge elevat de casos on la prioritat és cobrir necessitats bàsiques... Però un detall que crida l'atenció és com s'avalua la intervenció dels nostres serveis, és a dir, no només s'han de quantificar els casos atesos per números d'intervencions i entrevistes fetes traient a partir d'aquests números conclusions vàlides, sinó que també s'haurien d'analitzar altres indicadors, com poden ser la qualitat de la intervenció emprada mesurant els resultats obtinguts tant en positiu com en negatiu o bé canvi zero, a curt, mig i llarg termini, uns indicadors que no sempre es tenen presents quan es dirigeix la mirada a les estadístiques o informes que es publiquen. S'hauria de posar més pes a la qualitat de l'atenció que a la quantitat de casos atesos i quantificació de despesa feta, ja que no només es tracta de quantificar ajuts econòmics i casos atesos.

Penso que un criteri per posar llum a la problemàtica i ajudar a planificar millor cap a quin model d'atenció i intervenció volem anar seria detallar les dificultats detectades, predisponibilitat o no de canvi, habilitats i potencialitats de l'usuari, objectius cap al servei, intensitat del cas i partint d'aquesta anàlisi cercar una consolidació dels mini equips dintre dels mateixos equips d'atenció, marcant nivells d'intervenció més o menys llargs segons la intensitat del cas, és a dir, en funció de la complexitat de cada situació i càrrega de canvis a treballar. I no només això, sinó segons el recel de l'usuari cap al servei, resistències, potencialitats, capacitat d'acceptació del canvi, i com l'usuari es posiciona davant de tot això. Aquests indicadors també haurien de ser mesurables.

D'altra banda, sorprèn en segons quins entorns i situacions sentir dels mateixos professionals que els usuaris molts cops amaguen informació, o menteixen, o que no ens produeixen simpatia... Molt probablement sigui fruit de les nostres experiències prèvies tant personals com professionals i al posicionament de l'usuari cap al servei, ja que ell també té els seus prejudicis... Té lògica, però, que si cada tres mesos l'atén un professional diferent, si bàsicament es cobreix el tema econòmic però per la situació dels equips no es treballa com voldríem el canvi de la situació i l'empoderament de la persona... No és una reacció humana i comprensible? Potser nosaltres també hauríem de canviar alguna cosa si volem que l'engrenatge sigui diferent. I si tiro d'aquest fil, apareixen, doncs, diverses qüestions: si les situacions laborals dels professionals fossin més estables, aquest fet es produiria de la mateixa manera? Milloraria l'atenció cap als nostres usuaris? Hi hauria més motivació per mantenir-se dins els mateixos equips? Com se senten la resta de membres de l'equip quan perden un company? Hi hauria més implicació per les dues bandes amb més estabilitat dels equips? O no canviaria res? Seria bo poder analitzar-ho i veure'n les diferències, si és significatiu o no per a la qualitat del servei. S'haurien de potenciar

més els criteris tècnics i la motivació i implementació d'aquests criteris.

I no vull dir amb aquesta reflexió que els tècnics no tinguem dret a canviar d'entorn laboral o no siguem professionals ben preparats per desenvolupar les nostres tasques, tot al contrari, sinó que se n'hauria d'incentivar d'alguna manera l'estabilitat, formació, motivació, permanència i consolidació, i més quan es preveu que la intervenció serà llarga i complexa. El criteri tècnic hauria de prevaldre sobre el criteri estadístic.

D'altra banda, si l'entorn ens condiciona a tots, seria bo no sentir-se com a professionals culpables de situacions que no es desenvolupen amb l'èxit previst i s'haurien de tenir en compte les limitacions de l'entorn en què ens trobem segons cada situació. Som responsables de la nostra actuació però no de l'entorn on la desenvolupem.

Com a conclusió, tancaria aquest article fent una crida a l'anàlisi de la intervenció en els moments actuals així com una reflexió als poders públics per mantenir i millorar l'actual model d'atenció dels nostres serveis socials, formant-los i motivant-los, treballant per la cohesió i la recerca de la millora en la intervenció, i per millorar d'una manera més efectiva les situacions.

D'altra banda, sobre els professionals, és important fer una crida a la responsabilitat individual que tenim tots i una mirada de recordatori sobre la importància i els valors de la nostra professió, evitant jutjar i deixant-se portar per procediments emocionals de situacions anteriors viscudes, mirant de ser al més neutres possibles.

The image features a decorative graphic on the left side, consisting of a light green square partially overlapping a darker green square, which in turn overlaps a horizontal green bar. Below the green bar is a vertical grey bar. The main title is centered within the green bar.

Prestatge dels llibres

Ales de paper

Ética de los servicios sociales

- PÁEZ COT, Cristina. *Ales de paper. Una altra mirada cap a les persones que pateixen trastorn mental*. Barcelona: Espai Literari, 2017. ISBN: 978-84-945-7326-2

Per citar l'article: ARAGONÈS VINES, Teresa. Ales de paper. Una altra mirada cap a les persones que pateixen trastorn mental. *Revista de Treball Social*. Col·legi Oficial de Treball Social de Catalunya, abril 2018, n. 212, p. 171-174. ISSN 0212-7210.

Ales de paper

Una altra mirada cap a les persones que pateixen trastorn mental

Paper wings. Another look at people suffering from mental disorders

“Cal ser prudents i escoltar amb cura i tacte de què ens parlen, de què es queixen, què ploren i què volen.

I cal que els professionals, artesans de la relació humana, dissenyem vestits a mida per a cada persona; ens acostem allà on sigui, seiem plegats i xerrem de les seves necessitats i de les seves possibilitats de canvi i millora” (pàg. 213).

Amb aquestes frases al final d'aquest magnífic llibre, l'autora resumeix la seva mirada sobre què és el treball social i el seu compromís professional i humana de més de 30 anys d'experiència amb persones que pateixen un trastorn mental i les seves famílies.

Cristina Páez Cot és treballadora social, diplomada per la Universitat de Barcelona i amb un postgrau sobre salut mental i immigració. La seva trajectòria professional ha transitat en el camp de l'exclusió social i especialment en el vessant social de les persones que pateixen malalties mentals de la qual aquest treball n'és un reflex i una reflexió en la qual ens convida a participar. Actualment és directora tècnica de la fundació privada Salut Mental Catalunya i col·labora com a consultora del Màster de Treball Social Sanitari a la Universitat Oberta de Catalunya i del Postgrau de Salut Mental Col·lectiva

Ales de paper és un text “fet amb amor i des de l'amor”, en paraules de l'autora a la introducció. Un amor que es visualitza a través d'una mirada esperançada, optimista, que creu en les possibilitats de recuperació i de millora del benestar de les persones al marge de qualsevol prejudici o etiqueta que deshumanitza. El llenguatge és respectuós i gens

estigmatitzador. I ho fa amb aportacions vives de la seva pràctica, amb vinyetes en què els protagonistes parlen i expressen les seves vivències.

És un llibre que parla de la realitat invisible de la malaltia mental i, encara més, de les persones que pateixen trastorns mentals. Evita la denominació “malalt mental” pel que té d’atribució d’identitat, i constantment ens parla del treball al costat de les persones, de la necessitat d’apropar-nos a la seva realitat interna i externa, d’escoltar les seves paraules, els seus sentiments, les seves esperances. Convida a pensar en un treball social que es fa visible en la mesura que ajuda a posar paraules i a visibilitzar una de les realitats més ocultes i oblidades de la nostra societat i dels poders públics.

Resulta de molt interès el capítol dedicat al treball a la llar, valorant tot allò que suposa la diversificació dels espais de treball en l’atenció a les persones en situació de vulnerabilitat. I descriu, amb la força de la seva experiència, com la intervenció que es fa en aquells espais significatius per a les persones, facilita una comunicació diferent de la del despatx i suposa un apropament a l’escenari on allò quotidià adquireix una rellevància que permet veure, escoltar i entendre.

Posa exemples sobre situacions i circumstàncies habituals de la problemàtica que envolta l’atenció a la salut mental en les quals el treball a la llar té un impacte diferent i una dimensió relacional més intensa. Aquest seria el cas d’acompanyar pares i mares descol·locats quan reben un diagnòstic inesperat de problemes vinculats a la salut mental dels seus fills; o el de pares i sobretot mares –eternes cuidadores– esgotats pel pes de la cronicitat, assumint la cura durant anys i anys de fills amb trastorns mentals severos (TMS). El treball a la llar entès com una eina per apropar-se a adolescents descompensats, “arraulits al seu racó”, per prendre-hi contacte i facilitar vincles de confiança. Acompanyar, doncs, els pacients i les seves famílies per ser testimoni directe del que suposa l’aïllament, la soledat, la precarietat econòmica, socioafectiva, relacional... I poder ser-hi durant el temps que convingui per lluitar contra el deteriorament i la reclusió que porta a l’exclusió.

A *Ales de paper* es reivindica l’aprofundiment i l’especialització del treball domiciliari, tot sovint amagat i desvaloritzat per la mateixa professió com a eina de transformació i millora: com es treballa a la llar, què hi fem, per què ho fem i com ho hem de fer... Un treball a la llar que tingui una projecció a l’entorn comunitari, sanitari, veïnal i familiar... I contempla aquesta intervenció des d’una posició i una mirada que permet assumir un lideratge en el treball en xarxa potenciant i diversificant recursos i estratègies. D’aquesta manera es poden evitar mesures agressives i d’alt qüestionament ètic com són els ingressos involuntaris i les incapacitacions.

Fa una anàlisi crítica d’uns sistemes sanitaris i socials fragmentats i massa vegades escindits, que dificulten la continuï-

tat assistencial i una acció preventiva amb una denúncia valenta “d’unes polítiques amb manca de pressupost econòmic, falta de creativitat i voluntat pràctica per resoldre situacions provocades per l’embarbussament burocràtic, l’enquistament institucional o l’immobilisme funcional, que són algunes de les causes que poden entorpir la millora de la persona i del seu projecte vital”. Una denúncia que acompanya amb propostes concretes de sensibilització i prevenció comunitària.

Posa sobre el paper la seva preocupació per les figures cuidadores, fonamentalment mares, i es pregunta fins quan aquesta societat seguirà dipositant en les famílies, i sobretot en les dones, el pes de l’atenció de les persones que necessiten ser cuidades, sigui per raons d’edat, de salut o discapacitat fins que les forces aguanten. Advoca que es potenciïn serveis de suport per garantir la cura i unes condicions de vida saludables per a les persones afectades per una malaltia mental. D’aquesta manera es pot respectar la seva intimitat, les seves necessitats afectives, sexuals i relacionals, i aconseguir el grau d’autonomia més gran possible, reservant per a la família l’espai de lligam afectiu que li pertoca. Viure amb els pares quan aquests es fan grans comporta patiment i preocupació pel futur del fill, i pot afectar la relació entre ells, deteriorant-la. El paper del treball social, diu, és cabdal per tractar aquests processos en els quals la sobreprotecció, les pors i els silencis poden dificultar pensar-hi, i cal cercar les alternatives millors per a tots.

Resulta especialment interessant per a tots els treballadors socials el capítol que tracta de la protecció de les persones amb trastorn mental. Diu: “El grau de protecció que es fa a la persona ha de ser proporcional al seu grau de vulnerabilitat”. Aborda el tema de les incapacitacions i d’aquells criteris que haurien d’estar presents quan es proposen. És una anàlisi d’un contingut ètic profund. L’autora les pensa com a mesures excepcionals i necessàries que han de complementar drets personals i no poden ser considerades mai la solució davant de les carències dels sistemes assistencials i de suport.

Al darrer capítol fa unes consideracions a l’entorn dels problemes de salut general de les persones amb trastorn mental sever. Descriu aquelles causes que fan que aquestes persones dupliquin la taxa de mortalitat de la població general. Apareixen patologies afegides pels efectes secundaris dels tractaments amb psicofàrmacs, per hàbits de vida poc saludables, per la manca de consciència i necessitat de cura, etc. I aquí planteja les dificultats i necessitats existents d’una atenció integrada entre salut mental i l’atenció primària general.

Fent-me meves les paraules de José Leal al pròleg, *Ales de paper* és un text reflexiu, vibrant i apassionat. Un text pensat per a i des de l’àmbit de la salut mental, però que pot ser pensat també per aprofundir en la pràctica d’un treball social al servei de les persones i respectuós i proper a les seves circum-

tàncies. Un model de treball centrat en el vincle i en la força de la relació, en la qual els afectes, l'escolta de la subjectivitat present en el diàleg assistencial, sigui l'eix vertebrador.

Per acabar, m'agradaria destacar la sensibilitat amb què Martí Fanlo Paez, de 14 anys, introdueix l'obra amb el poema "Amb uns altres ulls". En reproduïxo la primera estrofa:

*Imagina't la vida d'un altre color
i amb uns altres ulls des d'on mirar
i amb perspectives diferents,
per poder veure-ho tot més fàcil.
Si algú és capaç de fer-ho,
no tindrà muntanyes en el seu camí.*

Teresa Aragonès i Viñes

Treballadora social i membre de l'equip de la RTS

- ROMÁN MAESTRE, Begoña. *Ética de los servicios sociales*. Barcelona: Herder, 2016. ISBN: 978-84-254-3787-8.

Per citar l'article: CARRASCO CO-RIA, Rosa M. *Ética de los servicios sociales*. *Revista de Treball Social*. Col·legi Oficial de Treball Social de Catalunya, abril 2018, n. 212, p. 175-179. ISSN 0212-7210.

Ética de los servicios sociales

Ethics of social services

L'autora d'*Ética de los servicios sociales*, Begoña Román Maestre, és ella mateixa un fenomen curiós, permeteu-me l'expressió, al món dels serveis socials i del treball social en general. Cada vegada són més els professionals que l'han llegit, que han assistit a alguna de les seves classes o conferències, que han participat en grups de reflexió ètica on ella comparteix generosament el seu saber. És una pensadora de referència per al treball social. La seva expressió tranquil·la, amable i discreta no oculta un esperit crític capaç d'incomodar gestors, polítics i professionals de la mateixa manera. Aquesta capacitat d'incomodar és una de les seves virtuts.

Doctora en filosofia (1993) i professora en la Facultat de Filosofia de la Universitat de Barcelona, Begoña Román és l'actual presidenta del Comitè d'Ètica de Serveis Socials. Cal destacar també que és membre del Comitè de Bioètica de Catalunya, dels comitès de bioètica de diversos hospitals, del grup de recerca consolidat de la Generalitat Ètica i Pensament Contemporani i de la comissió de seguiment del codi ètic de la Federació Catalana d'ONG per al Desenvolupament, col·laboradora assídua en diferents màsters i postgraus i autora de múltiples llibres i articles. El seu àmbit d'especialització és l'ètica kantiana i l'ètica aplicada a entorns professionals i organitzatius.

Ética de los servicios sociales es va publicar el 2016, ja fa dos anys, però és un llibre amb vocació de permanència, un llibre de capçalera per als professionals dels serveis socials. En aquest llibre l'autora ens aporta, des de l'ètica aplicada, elements de reflexió per a la presa de decisions en l'àmbit dels serveis socials.

Tenint en compte la complexitat inherent al fet d'intervenir en la vida de les persones, més enllà de les conviccions, la bona voluntat i els coneixements tant dels professionals com de les organitzacions, una ètica dels serveis socials ha de fer explícites les responsabilitats, els valors des d'on respondran els agents que intervenen, així com el paper que exerceixen i el lloc que ocupen les persones ateses.

Pensar en la necessitat d'una ètica per als serveis socials és una idea inquietant. Recordem que els serveis socials al nostre país neixen amb els primers ajuntaments democràtics amb l'objectiu de reduir desigualtats i garantir unes condicions de vida digna a tots els ciutadans. Neixen amb vocació de justícia redistributiva i com a garants dels drets socials. Si aquesta era la missió dels serveis socials, ètica i política en si mateixa, què s'ha perdut pel camí? Què ha passat amb la motivació dels professionals que desenvolupaven aquest encàrrec? A *Ética de los servicios sociales* no s'analitzen les causes de la deriva d'aquestes organitzacions, senzillament s'assumeix que cal una revisió de les actuacions dels professionals i de la mateixa administració des d'una mirada ètica.

No cal dir que els professionals dels serveis socials a qui va dirigit aquest llibre no són només els treballadors socials ni que, encara que de vegades s'oblidi, *serveis socials* no és sinònim de *treball social*, però per a la qüestió que ens ocupa, malauradament, aquesta diferència no és rellevant. Els treballadors socials, en qualsevol dels àmbits on desenvolupem la nostra activitat professional, correm el risc d'acomodar-nos a les respostes protocolitzades, adaptant la realitat de les persones a les possibilitats que ofereix l'organització en lloc de donar respostes individuals a les situacions úniques que viu cada persona. És cert que una actitud mandrosa, tecnòcrata i burocràtica amenaça amb la perversió del nostre ofici. D'aquí ve la inquietud a la qual abans feia referència. Tal com afirma l'autora:

Els professionals dels serveis socials han de qüestionar-se la seva manera habitual de procedir [...]. En un treball exercit amb responsabilitat ningú ha de limitar-se a complir ordres i aplicar la llei com si fos un robot. Per això, en les professions vinculades als serveis socials és fonamental aquest ingredient ètic de reflexivitat, de distància crítica, que respon fins i tot de la manera com es fan les preguntes en una entrevista.

La presentació del llibre *Ética de los servicios sociales* s'estructura a partir de tres preguntes clau:

- Quina ètica per als serveis socials?
- A qui van dirigits els serveis socials?
- Quins són els principis que guien la presa de decisions i quines les virtuts que es requereixen en els serveis socials?

Cadascun d'aquests temes es desenvolupa, en diferents capítols, amb un llenguatge pedagògic que fuig voluntàriament de conceptualitzacions complexes amb la intenció de facilitar als professionals dels serveis socials (i als seus gestors)

una aproximació a l'ètica aplicada com a eina vàlida per millorar la presa de decisions complexes que afecten les persones.

En el primer capítol es resumeix el marc teòric indispensable per endinsar-nos en el tema. Ens situa en el context dels serveis socials, repassa la relació entre moral i ètica i conjuga aquests elements per presentar-nos l'ètica aplicada als serveis socials com una fórmula adequada per "promoure una actitud reflexiva i generar espais de discussió en els quals, d'acord amb una participació deliberativa, es promogui l'art de buscar la veritat, el que és correcte i el que és bo en el punt de vista de l'altre".

La complexitat inherent a l'ètica dels serveis socials queda recollida en el segon capítol, en què es fa referència als quatre àmbits d'acció sobre els quals és necessari incidir: l'àmbit cívic (justícia), l'àmbit de la intimitat (la qualitat de vida subjectiva), l'àmbit professional (excel·lència en el servei) i l'àmbit organitzatiu (qualitat dels serveis).

És especialment interessant el capítol tercer, en què es presenten cinc teories que serveixen per enquadrar el marc teòric a l'ètica dels serveis socials: 1) l'ètica kantiana; 2) l'ètica discursiva; 3) l'ètica conseqüencialista; 4) l'ètica de la virtut, i 5) les ètiques de la responsabilitat, la cura o la compassió. Com resumeix l'autora, "les dues primeres versen sobre la justícia; la tercera i la quarta sobre la qualitat de vida; la cinquena se centra en la dimensió de l'hospitalitat i de la cura". La introducció que Román fa d'aquestes teories és una invitació a seguir "estirant el fil" i aprofundir en la lectura dels autors més representatius de cadascuna. El capítol acaba amb la presentació de l'enfocament de les capacitats de Martha Nussbaum i amb l'enumeració de les deu capacitats que proposa Nussbaum, considerant que en aquesta teoria conflueixen moltes de les bones aportacions dels cinc corrents presentats anteriorment ja que conjumina les finalitats de justícia, de cura i de qualitat de vida que defineixen els serveis socials.

Al capítol quatre es desenvolupa el model d'atenció centrat en la persona com a superació del model assistencialista però també del model d'acompanyament. En aquest punt no puc evitar pensar en M. Richmond, que l'any 1917, ja fa cent anys, al seu llibre *Social Diagnosis*, ens parlava des de la "teoria de l'obertura del jo" afirmant que les diferències individuals constitueixen la base del treball social de casos. En aquesta mateixa obra insistia en "la interdependència existent entre la millora individual i col·lectiva" i en l'"avenç conjunt de la reforma social i el treball social de casos". Amb el model d'atenció centrat en la persona, sembla que ens trobem davant d'un procés de retorn a la dimensió ètica del treball social, però això no és així, no podem tornar a un lloc d'on no hem marxat. L'ètica és consubstancial al treball social, està present des de l'origen de la disciplina i s'integra en cada intervenció, a cada moment del procés metodològic. Parlar d'atenció centrada en

la persona, d'empoderament, d'acompanyament, d'autonomia o de cura, és parlar, en essència, de treball social. Són conceptes que, des dels orígens de la disciplina, formen part del nostre pensament col·lectiu, del nostre llenguatge habitual. Potser per això som molts els treballadors socials sorpresos que l'atenció centrada en la persona, o pitjor encara el seu acrònim ACP, aparegui en nombrosos documents, presentacions i cursos com si es tractés d'un nou model, d'un gran descobriment. El que és més greu d'aquesta situació és que s'està condemnant aquest enfocament, per desgast, a ser considerat una moda passatgera que caurà en l'oblit amb l'arribada de la pròxima generació de gestors creatius.

Al marge de l'anterior valoració personal, i seguint amb el contingut del llibre, és interessant la proposta de Begoña Román de classificar les persones que atenen els serveis socials a partir de les causes que les fan vulnerables. Aquestes causes, en llista oberta, serien: l'edat, la capacitat, la pobresa, la violència i la situació d'il·legalitat. En cadascuna d'aquestes categories s'intenta identificar els possibles conflictes ètics amb què es poden trobar els professionals i s'apunta, segons l'expert criteri ètic de l'autora, la intervenció a seguir. Qualsevol professional pot trobar en els supòsits plantejats una situació que li és familiar, una experiència viscuda i que ha resolt segons el seu millor saber. És especialment recomanable la lectura d'aquest capítol des de l'experiència, fent un exercici de revisió per millorar l'actuació professional (i reduir l'angoixa pròpia de la incertesa) en situacions futures que poden ser similars.

En el capítol sisè s'aborda, de manera crítica, la desorganització i la burocratització dels serveis socials com a causes de la despersonalització de l'atenció. Burocratització que afecta no només les dificultats de la població per accedir als serveis sinó també a la forma com són avaluats els professionals. Es proposa el model d'atenció centrat en la persona com a revulsiu a l'homogeneïtzació dels serveis socials i es reivindica la importància del compromís de confidencialitat i el secret professional per aconseguir crear la confiança necessària per oferir una adequada orientació a la persona atesa.

En el penúltim capítol l'autora proposa els que podrien ser els principis de l'ètica dels serveis socials: dignitat, justícia, no maleficència-beneficència, empoderament i responsabilitat. Afegeix a més les virtuts essencials per als professionals que atenen persones en situació de vulnerabilitat: compassió, disponibilitat cortesa, veracitat, generositat, competència, humilitat, paciència, alegria i prudència.

Conscient que recuperar la reflexió crítica i la pràctica ètica és difícil per a un professional aïllat, pressionat per les demandes de la mateixa organització i de la població atesa, Begoña Román ens proposa generar espais de reflexió compartida entre els diferents professionals dels equips. Espais de

participació deliberativa, orientats a decidir la millor intervenció (o no intervenció) possible, des del punt de vista de la persona atesa i en diàleg amb aquesta. Una fórmula fàcil i gratificant en si mateixa.

En un moment en què *universalitat* es confon amb *homogeneïtat*, en què preval la immediatesa, el mercantilisme, la regulació normativa dels detalls de la vida quotidiana, l'individualisme i la competitivitat, en què els vincles no es creen per afinitats sinó per oposició, ni els professionals dels serveis socials ni les seves organitzacions poden permetre's anar a la deriva. És necessari continuar treballant per l'autonomia i la dignitat de les persones. Creant vincles. Posant en evidència les falles del sistema, les causes de l'exclusió i de l'abandonament dels més vulnerables.

Recuperar el pensament ètic, reivindicar com a propis de la professió els principis de dignitat, justícia, no maleficència-beneficència, empoderament i responsabilitat, és una manera d'enfortir no només el sistema de serveis socials sinó també, i més important, les capacitats de les persones i dels col·lectius més vulnerables.

Rosa M. Carrasco Coria

Treballadora social i membre de l'equip de la RTS

The page features a decorative design with a light green square in the top left, a darker green square below it, and a horizontal green bar across the middle. Below the green bar is a vertical grey bar on the left side.

La revista

Publicacions

Presentació d'articles

Fe d'errates

Subscripció

Números anteriors

- **Compromís amb la comunitat**
Número 203 - Desembre 2014
- **Al costat dels infants i els adolescents (I)**
Número 204 - Abril 2015
- **Al costat dels infants i els adolescents (II)**
Número 205 - Agost 2015
- **Atenció integral social i sanitària: elements per a la reflexió**
Número 206 - Desembre 2015
- **Drets socials i justícia social**
Número 207 - Abril 2016
- **Sexualitat i Treball Social: obrim armaris**
Número 208 - Agost 2016
- **Habitatge: un debat necessari**
Número 209 - Desembre 2016
- **La mort, una qüestió de vida. Fent treball social**
Número 210 - Abril 2017
- **Pensant el diagnòstic social.**
En homenatge a Mary E. Richmond
Número 211 - Agost 2017
- **Reflexions sobre treball social i poder**
Número 212 - Abril 2018

Propers temes

- **El treballador i la treballadora social avui**

NORMES PER A LA PRESENTACIÓ D'ARTICLES A LA REVISTA DE TREBALL SOCIAL (RTS)

La *Revista de Treball Social*, editada pel Col·legi Oficial de Treball Social de Catalunya, es publica des de l'any 1960 amb periodicitat quadrimestral. El seu objectiu és transmetre coneixements sobre el treball social, els serveis socials, el benestar social i les polítiques socials a la comunitat científica, als professionals i als col·lectius interessats.

- La RTS està oberta a tots els col·laboradors que ho desitgin per presentar articles sobre investigacions originals teòriques o experimentals, treballs teòrics i metodològics, descripcions d'experiències professionals i assaigs, sempre en relació amb el treball social, les polítiques socials i els serveis de benestar social.
- Els articles han de ser inèdits. Malgrat tot, l'equip de redacció podrà reproduir textos publicats en altres llengües i en altres àmbits geogràfics, si ho creu oportú.
- El contingut dels articles és responsabilitat exclusiva dels autors i davant l'evidència de plagi es posaran en marxa accions previstes per a informar a les persones autores, retirar el document no original de la pàgina web i informar a les persones lectores d'aquesta situació.
- L'equip de redacció estudiarà els articles rebuts i informarà a l'autor/a de l'acceptació per a la publicació. Podrà també recomanar modificacions i, si l'article es considera no publicable, es comunicarà.
- Extensió. Els articles de la secció **"A Fons"** tindran una extensió màxima de 15 pàgines (els articles que facin referència a Experiències tindran una extensió màxima de 10 pàgines), els de les seccions **"Altres temes d'interès"** un màxim de 10 pàgines; els de **"Miscel·lània"**, 3 pàgines, i els comentaris de **"Prestatge dels Llibres"** no excediran les 2 pàgines. En tots els casos que correspongui l'extensió màxima serà inclosa la bibliografia. Els articles que superin les pàgines indicades seran retornats per reduir-ne l'extensió.
Els articles es presentaran en format electrònic, lletra Arial cos 12; interlineat 1,5; marges 3 cm.
- Llengües. Els articles poden presentar-se en català o en castellà indistintament, la publicació es realitzarà bilingüe. Els títols i resums també en anglès.
- Les dades han d'anar a la capçalera dels articles. En la primera pàgina es farà constar títol i subtítol, si s'escau; nom i cognoms de l'autor/a principal i relació d'altres autors/es si el treball és d'equip; títol acadèmic, centre de treball i càrrec; també s'inclouran el número de telèfon i l'adreça de correu electrònic.
A continuació el resum, no superior a 10 línies, en l'idioma triat i, si és possible, en anglès.
Al final del resum les paraules clau, en nombre no superior a 5.
- Destacats: marcar en verd les dues o tres frases (que no excedeixin les 30 paraules cada una) que es considerin importants de l'article.
- Referències bibliogràfiques. Aniran al final del text, seguint l'ordre alfabètic i d'acord amb les següents normes de referència: ISO 690, 1987 (UNE 50-104-94) per a documents impresos i ISO 690-2 per a documents electrònics, bases de dades i programes informàtics.

Documents impresos.

- Monografies (Llibres): COGNOMS (majúscula), Nom o nom de l'entitat responsable. Títol (en cursiva). Altres responsables: traductor, editor, etc. (opcional). Edició. Lloc de

- publicació: Editorial, any. Extensió del llibre (opcional). Col·lecció (opcional). Notes (opcional). Número ISBN.
- Parts de monografies (Capítol de llibre): COGNOMS (majúscula), Nom o nom de l'entitat responsable del capítol. Títol del capítol. En COGNOMS (majúscula), Nom o nom de l'entitat responsable del llibre. Títol del llibre (en cursiva). Lloc de publicació: Editorial, any, situació en la publicació font (volum, pàgines, etc.).
- Publicacions en sèrie (Revistes): Títol (en cursiva). Responsabilitat de la revista. Edició. Identificació del fascicle (data i/o número). Lloc de publicació: Editorial, any. Sèrie (opcional). Notes (opcional). Número ISSN.
- Articles de publicacions en sèrie (Revistes): COGNOMS (majúscula), Nom o nom de l'entitat responsable de l'article. Títol de l'article. Col·laboradors/-es a l'article (opcional). Títol de la revista (en cursiva). Edició, any, volum, número, pàgines.
- Legislació: País. Títol. Publicació (en cursiva), data de publicació, número, pàgines.

Documents electrònics.

- Textos complets: COGNOMS (majúscula), Nom o nom de l'entitat responsable. Títol (en cursiva) [tipus de suport]. Responsable(s) secundari(s) (opcional). Edició. Lloc de publicació: Editor, data de publicació, data d'actualització/revisió [Data de consulta] (obligatori per als documents en línia; opcional per a la resta). (Col·lecció) (opcional). Notes (opcional). Disponibilitat i accés (obligatori per als documents en línia; opcional per a la resta). Número normalitzat (opcional).
  - Parts de textos: COGNOMS (majúscula), Nom o nom de l'entitat responsable del document base. Títol del document base (en cursiva) [tipus de suport]. Responsable(s) secundari(s) del document base (opcional). Edició. Lloc de publicació: Editor, data de publicació, data d'actualització/revisió [Data de consulta] (obligatori per als documents en línia; opcional per a la resta). Capítol o designació equivalent a la part. Títol de la part. Numeració dins el document base (opcional). Localització dins el document base (opcional). Notes (opcional). Disponibilitat i accés (obligatori per als documents en línia; opcional per a la resta). Número normalitzat (opcional).
  - Publicacions en sèrie (Revistes electròniques): Títol (en cursiva) [tipus de suport]. Edició. Lloc de publicació: Editor, data de publicació [Data de consulta] (obligatori per als documents en línia; opcional per a la resta). Sèrie (opcional). Notes (opcional). Disponibilitat i accés (obligatori per als documents en línia; opcional per a la resta). Número normalitzat.
  - Articles i altres contribucions de publicacions en sèrie (Revistes electròniques): COGNOMS (majúscula), Nom o nom de l'entitat responsable de la contribució. Títol de la contribució. Títol de la revista (en cursiva) [tipus de suport]. Edició. Número del fascicle. Data d'actualització/revisió [Data de consulta] (obligatori per als documents en línia; opcional per a la resta). Localització dins el document base. Notes (opcional). Disponibilitat i accés (obligatori per als documents en línia; opcional per a la resta). Número normalitzat.
- Les gràfiques, dibuixos i taules portaran les corresponents referències, indicant amb quina part del text estan relacionades.
  - Els articles s'enviaran a l'adreça electrònica de la RTS: rts@tscat.cat
  - Els articles, un cop publicats, passen a ser propietat de la RTS.
  - Els autors/es rebran 2 exemplars en format paper del número de la revista en què s'ha publicat el seu treball.

Nota als lectors

La *Revista de Treball Social* (RTS) ofereix un espai de comunicació amb els lectors amb la voluntat de rebre **comentaris, suggeriments, cartes, notes** i tot el que els lectors vulguin comunicar a la direcció de la revista.

Envia les teves aportacions per correu postal a:

RTS

c/ Portaferrisa, 18, 1r 1a - 08002 Barcelona

o bé per correu electrònic a: rts@tscat.cat

Canvi de data de la portada

La periodicitat de la *Revista de Treball Social* és quadrimestral, amb tres números que es publiquen els mesos d'abril, agost i desembre de cada any. Fins al número 211, la data que apareix a la portada correspon a l'inici del període d'edició de cada número de la RTS, de manera que no coincideix amb el mes de publicació.

Per aquest motiu, l'equip de redacció de la RTS, conjuntament amb la Junta del Col·legi, ha decidit que a partir del número 212 la data de la portada serà la del mes de publicació. Aquest fet no implica cap alteració en el nombre de números publicats ni en la freqüència de la revista.

Fe d'errates

A la pàgina 3 del número 211, en el sumari de la revista, el nom que havia d'aparèixer com a autora de l'article "Apuntes sobre el diagnóstico social. Perspectivas y realidades" és Anna Mata Romeu. Demanem disculpes a l'autora.

Tarifes

- Subscripció anual: 45 euros
- Estranger (tarifa única): 58 euros
- Números solts: 18 euros

Dades personals

Nom i cognoms: ..... NIF: .....
Adreça: ..... C. P.: .....
Població: .....
Telèfon: ..... Tel. mòbil: ..... E-mail: .....

Dades bancàries

Banc o caixa: .....
Domiciliació agència: .....
Població: .....
Titular: .....
Codi IBAN: _____

Signatura:

Data:

Podeu fer-ho arribar per correu electrònic o per fax.

Versió en línia en català i castellà consultable a

<http://www.tscat.cat/continguts/publicacions?qt-publicacions=0#qt-publicacions>

Amb la intenció de facilitar als lectors l'accés als textos originals dels autors, a partir del número 210, en l'edició en paper, es presentaran els articles en la llengua en què van ser escrits.

Paral·lelament, introduïm l'enllaç i el codi QR per poder consultar la revista en línia, tant en llengua catalana com en llengua castellana.

Per aquest motiu se suprimeix el CD de les edicions anteriors.

Con la intención de facilitar a los lectores el acceso a los textos originales de los autores, a partir del número 210, en la edición en papel, se presentarán los artículos en la lengua en que estos fueron escritos.

Paralelamente, introducimos el enlace y el código QR para poder consultar la revista en línea, tanto en lengua catalana como en lengua castellana.

Por este motivo se suprime el CD de las ediciones anteriores.

